

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

KUR'ÂN-I KERÎM'DE İTİRÂZÎ CÜMLE

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Ahmet KERİMOĞLU**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GAYRETLİ**

EYLÜL 2024, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“Kur’ân-ı Kerîm’de İtirâzî Cümle” adlı “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Ahmet KERİMOĞLU

T.C.

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Program Adı : Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Kur'ân-ı Kerîm'de İtirâzî Cümle

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 117 sayfalık kısmına ilişkin 12/09/2024 tarihinde Turnitin intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı %20'dir.

Filtrelemeye tırnak içerisindeki alıntılar dâhil edilmiştir. Filtrelemede yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 05/10/2024

Danışman: Dr. Öğr. Üy. Mehmet GAYRETLİ

Öğrenci: Ahmet KERİMOĞLU

KILAVUZA UYGUNLUK

“Kur’ân-ı Kerîm’de İtirâzî Cümle” başlıklı Yüksek Lisans Tezi Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Ahmet KERİMOĞLU

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GAYRETLİ

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üy. Mehmet GAYRETLİ danışmanlığında **Ahmet KERİMOĞLU** tarafından hazırlanan “**Kur’ân-ı Kerîm’de İtirâzî Cümle**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Arap Dili Belâgatı Bilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

30/09/2024

JÜRİ:

Danışman : **Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GAYRETLİ** (İmza)

Üye : **Doç. Dr. Zafer AKYÜZ** (İmza)

Üye : **Doç. Dr. Selman YEŞİL** (İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /2024 tarih vesayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /2024

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, Arap dilinin ifade türlerinden olan itirazî cümle türü ve Kur'an'daki kullanım biçiminin yanı sıra belâgat yönüne odaklanılmıştır. İtirazî cümlelerin Kur'an'daki kullanımının belagî ve edebi açıdan farklı yönlerini ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu amaçla çalışma giriş, dört bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun önemi, kapsamı, yöntemi gibi doğrudan ilintili olmayan ancak konunun anlaşılmasına yardımcı olacak bilgiler sunulmuştur. Birinci bölümde örnekler ışığında Kur'an'da cümlede kullanılan dilsel üslupların karakteristik özellikleri ele alınmıştır. İkinci bölümde Arapçadaki cümle kavramının tanımı, üslup ve kurulum açısından türleri ve i'râb açısından cümle çeşitleri hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde cümlelerin bir türü olan itirazî cümle kavramı tanımlanmış, belâgat açısından yönleri ve türleri detaylıca aktarılmıştır. Çalışmanın ana odağını oluşturan itirazî cümle hakkında verilen bu teorik bilgilerden sonra dördüncü bölümde Kur'an'da itirazî cümlelerin kullanımı, belâgat açısından anlama katkıları ve örnekleri, sûre sıralamasına uygun şekilde ele alınmıştır. Çalışma sürecinde elde edilen yeni bulgu ve bilgiler, kanıtlarıyla birlikte sonuç kısmında sunulmuştur.

Bu çalışma elbetteki konu hakkında yapılan tek çalışma değildir. Ancak özellikle kapsamı ve sûrelerdeki istatistiksel veriler onu diğer çalışmalardan ayırmaktadır. Bu yönüyle çalışmanın özgünlüğü kendini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu tezin tamamlanmasında emeği geçen ve bana destek olan herkese teşekkürlerimi sunmak isterim. Başta saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GAYRETLİ olmak üzere, tezimin her aşamasında bana değerli katkıları ve yönlendirmeleriyle rehberlik eden tüm hocalarıma şükranlarımı sunarım. Bu süreçte, yoğun çalışma temposu nedeniyle ihmal ettiğim, ancak her zaman yanımda olan ve bana her türlü maddi ve manevi desteği sunan eşim ve aileme de minnettarım. Onların sevgisi ve anlayışı olmadan bu tezi tamamlayabilmem mümkün olmazdı. Ayrıca, tezimin hazırlanmasında bana yardımcı olan arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Ahmet KERİMOĞLU, Erzincan, 2024

KUR'ÂN-I KERÎM'DE İTİRÂZÎ CÜMLE

Ahmet KERİMOĞLU

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2024

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GAYRETLİ

ÖZET

"Kur'ân-ı Kerîm'de İtirâzî Cümle" adlı çalışmamızda Arap dilinin ifade türlerinden olan İtirâzî cümle türü ve Kur'ân'daki kullanım biçiminin yanı sıra belâgat yönüne yer verilmiştir. Çalışmada itirâzî cümlelerin Kur'ân'daki kullanımının belâğî ve edebî açıdan farklı yönlerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu hedef bağlamında yapılan çalışmamız giriş, dört bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmuştur. Giriş kısmında konunun önemi, kapsamı, kaynakları ve yöntemi gibi çalışmanın ana konusu ile doğrudan ilgili olmayan ancak konunun anlaşılmasına yönelik hazırlayıcı bilgilere yer verilmiştir. Birinci bölümde örnekler ışığında Kur'ân'da cümlede dilsel üslupların karakteristik özelliklerine değinilmiştir. İkinci bölümde Arapçadaki cümle kavramının tanımı, üslup ve kurulum açısından türlerine dair bilgi verilmiş, bunun yanı sıra i'râb açısından cümle çeşitleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde cümlelerin bir türü olan itirâzî cümle kavramı tanımlanmış, belâgat açısından yönleri ve türleri detaylıca aktarılmıştır. Çalışmanın ana odağını oluşturan itirâzî cümle hakkında verilen bu teorik bilgilerden sonra dördüncü bölümde Kur'ân'da itirâzî cümlelerin kullanımı, belâgat açısından anlama katkıları ve örnekleri, sûre sıralamasına uygun şekilde okuyucu ile paylaşılmıştır. Çalışma sürecinde elde edilen yeni bulgu ve bilgiler, kanıtlarıyla birlikte sonuç kısmında sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belâgatı, Nahiv, İtirâzî cümle, Kur'ân, Kur'ân i'câzı.

DECLARATIVE SENTENCES IN THE QUR'AN

Ahmed KERİMOĞLU

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, September 2024

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Mehmet GAYRETLİ

ABSTRACT

Our study titled "Declarative Sentences in the Qur'an" examines the application and rhetorical aspects of the declarative sentence type, a grammatical structure in the Arabic language, within the context of the Qur'an. The primary objective of this study is to shed light on the various rhetorical and literary aspects of the usage of declarative sentences in the Qur'an. To achieve this goal, our work is structured into an introduction, four chapters, and a conclusion. The introduction provides introductory information that is directly relevant to the main topic of the study but does not directly address it, such as the significance, scope, sources, and methodology of the subject. The stylistic characteristics of linguistic styles in sentences in the Qur'an are discussed in the first chapter using examples. The second chapter defines the concept of the sentence in Arabic, provides information on its types in terms of style and structure, and also examines the types of sentences in terms of i'rāb. The concept of the declarative sentence, a type of sentence, is defined in the third chapter, and its rhetorical aspects and types are explained in detail. Following this theoretical information about the declarative sentence, which forms the main focus of the study, the fourth chapter presents the use of declarative sentences in the Qur'an, their rhetorical contributions to meaning, and examples, in order of surah, for the reader. The new findings and information obtained during the study process are presented in the conclusion section along with their evidence.

Keywords: Arabic language and rhetoric, Nahiw (Arabic grammar), Quran, I'jaz of the Quran (the miraculous nature of the Quran) Declarative sentence (itirâzî cümle)

İÇİNDEKİLER

KUR'ÂN-I KERÎM'DE İTİRÂZÎ CÜMLE

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
TABLolar LİSTESİ.....	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ.....	xv

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA İFADE BİÇİMLERİ

1.1.Kur'ân'da Belâğî Üsluplar.....	10
1.1.1. İcâz, İtnâb ve Müsâvât.....	14
1.1.2. Hazif	16
1.1.3. Lafzî Mutlak Kullanıp Mukayyedi veya Aksini Kasdetmek.....	17
1.1.4. Bir Şeyin Sürekliliğini İfade Etmek	19
1.1.5. Bir Şeyin Az Olduğunu Söyleyerek Olmadığını Kastetmek	20
1.1.6. Mübâlağa İçin Bilinen Anlama Ek Yapmak.....	21
1.1.7. Atıf Harfi Vav'(و) ın Kullanımı ve Atılma Durumları.....	23
1.1.8. Kinaye.....	24

1.1.9.	Takdîm ve Tehîr Üslubu.....	26
1.1.10.	Emrin Tehdit Anlamında Kullanılması	27

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE CÜMLE

2.1.	“Cümle” Kavramının Sözlük Anlamı.....	29
2.2.	Terim Anlamı	30
2.3.	Cümle Çeşitleri.....	33
2.3.1.	Müsned ve Müsned İleyhin Konumuna Göre Cümle.....	33
2.3.2.	Vasfı Açısından Cümle.....	34
2.3.3.	Üslub Açısından Cümle.....	35
2.3.4.	İ‘râb Açısından Cümlelerin Tanımı.....	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İ‘TİRÂZÎ CÜMLE

3.1.	İtirâz Olgusunun Tanımı.....	46
3.2.	İtirâzî Cümlelerin Bulunabildiği Yerler.....	48
3.2.1.	Mübteda ve Haber	49
3.2.2.	Aslı İtibarıyla Mübteda Haber Olanlar	49
3.2.3.	Fiil ve Fail.....	49
3.2.4.	Fiil ile Mef‘ul	50
3.2.5.	Şart Fiili ve Cevabı	50
3.2.6.	Harf ve Tevkidi.....	51
3.2.7.	Sıfat ve Mevsûf.....	51
3.2.8.	Kasem ve Cevabı.....	52
3.2.9.	Fiil ile سوف Arası.....	52
3.2.10.	" قد " ve Ondan Sonra Gelen Fiilin Arası.....	52

3.2.11.	Nefy Harfî ve Fiil Arası.....	53
3.2.12.	Sıla ile Mavsûl.....	53
3.3.	İtirâzî Cümlelerin Belâgat Sırları.....	54
3.3.1.	Tenzih.....	54
3.3.2.	Tesdid.....	54
3.3.3.	Tenbih.....	55
3.3.4.	Vehim Giderme.....	55
3.3.5.	Tazîm.....	55
3.3.6.	Tevbih.....	56
3.3.7.	Tahsis.....	56
3.3.8.	Tehaddî.....	57
3.3.9.	Dua.....	57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA İ'TİRÂZÎ CÜMLE KULLANIMLARI

4.1.	Sûrelere Göre İ'tirâzî Cümle Kullanım Örnekleri.....	58
4.1.1.	Bakara Sûresi.....	58
4.1.2.	Âl-i İmrân Sûresi.....	63
4.1.3.	Nisa Sûresi.....	67
4.1.4.	Maide Sûresi.....	69
4.1.5.	En'âm Sûresi.....	69
4.1.6.	A'râf Sûresi.....	72
4.1.7.	Enfâl Sûresi.....	74
4.1.8.	Tevbe Sûresi.....	74
4.1.9.	Yunus Sûresi.....	74
4.1.10.	Hud Sûresi.....	76

4.1.11.	Yusuf Sûresi	77
4.1.12.	Ra'd Sûresi	78
4.1.13.	İbrahim Sûresi	79
4.1.14.	Nahl Sûresi	79
4.1.15.	İsrâ Sûresi	81
4.1.16.	Kehf Sûresi	82
4.1.17.	Meryem Sûresi.....	83
4.1.18.	Taha Sûresi	84
4.1.19.	Enbiya Sûresi.....	84
4.1.20.	Muminûn Sûresi	85
4.1.21.	Nur sûresi.....	85
4.1.22.	Şu'arâ Sûresi.....	86
4.1.23.	Neml Sûresi	86
4.1.24.	Ankebût Sûresi	87
4.1.25.	Rum Sûresi	87
4.1.26.	Lokmân Sûresi.....	88
4.1.27.	Secde Sûresi.....	88
4.1.28.	Ahzab Sûresi.....	88
4.1.29.	Sebe Sûresi	89
4.1.30.	Fâtir Sûresi.....	90
4.1.31.	Yâsîn Sûresi.....	90
4.1.32.	Sâffât Sûresi.....	91
4.1.33.	Sâd Sûresi	91
4.1.34.	Zümer Sûresi	93
4.1.35.	Şûrâ Sûresi.....	93

4.1.36.	Duhan Sûresi	93
4.1.37.	Ahkâf Sûresi	94
4.1.38.	Muhammed Sûresi	94
4.1.39.	Fetih Sûresi	95
4.1.40.	Kâf Sûresi	95
4.1.41.	Tûr Sûresi	96
4.1.42.	Necm Sûresi.....	96
4.1.43.	Kamer Sûresi	97
4.1.44.	Rahman Sûresi.....	97
4.1.45.	Vâkıa Sûresi.....	98
4.1.46.	Münâfikûn Sûresi	99
4.1.47.	Talâk sûresi.....	100
4.1.48.	Tahrim Sûresi	100
4.1.49.	Kalem Sûresi	100
4.1.50.	Ma'âric Sûresi	100
4.1.51.	Müzzemmil Sûresi.....	101
4.1.52.	Müddessir Sûresi	101
4.1.53.	Amme Sûresi	102
4.1.54.	Abese Sûresi	102
4.1.55.	Tarık sûresi	102
4.1.56.	A'lâ Sûresi	102
4.1.57.	Fecr sûresi.....	103
SONUÇ		117
KAYNAKÇA.....		118
ÖZ GEÇMİŞ		122

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e. :Adı geçen eser

b. :İbn, bin

Bk. :Bakınız

c. :cilt

Haz. :Yayına hazırlayan

Ö. :Ölüm

R.a. :Radiyallahu anhu

S. :Sayfa/sayfalar

S.a.v. :Sallallahü Aleyhi ve Sellem

Thk. :Tahkik eden

Ts. :Tarihsiz

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 4.1: Mütelaazım İki Şey Arasına Giren İtirâzî Cümleler 1	104
Tablo 4.2: Mütelaazım İki Şey Arasına Giren İtirâzî Cümleler 2	107
Tablo 4.3: Belâgat Amaçlarına Göre İtirâzî Cümle İstatîği 1	110
Tablo 4.4: Belâgat Amaçlarına Göre İtirâzî Cümle İstatîği 2.....	113

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 4.1: Mütelazım İki Şey Arasına Giren İtirâzî Cümleler 1.....	106
Şekil 4.2: Mütelazım İki Şey Arasına Giren İtirâzî Cümleler 2.....	109
Şekil 4.3: gatâBel Amaçlarına Göre İtirâzî Cümle İstatîği 1.....	112
Şekil 4.4: gatâBel Amaçlarına Göre İtirâzî Cümle İstatîği 2.....	115

GİRİŞ

Arapça, yüzyıllar boyunca İslam dünyasının ortak iletişim dili olmuş ve İslam medeniyetinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Kur'an-ı Kerim'in indiği dil olması, Arapçayı İslamiyet'in ve Müslümanların vazgeçilmez bir iletişim aracı haline getirmiştir. Kur'an'ın mucizevi niteliği ve evrensel mesajları, Arapçanın önemini daha da artırmış ve bu dilin korunması ve doğru anlaşılması için büyük çabalar sarf edilmiştir.

Kur'an'ın lafzı ve manası üzerinde derinlemesine düşünmek ve metni doğru bir şekilde anlamak amacıyla, Müslüman âlimler tarafından nahiv ilmi geliştirilmiştir. Nahvi ilimler, Arapça dilinin gramer kurallarını inceleyerek, kelimelerin cümle içindeki görevlerini ve anlamlarını belirlemeyi amaçlar. Bu sayede Kur'an'ın her kelimesi ve cümlesi, asıl anlamına uygun bir şekilde anlaşılmasına çalışılmıştır.

Arapça cümleler, yapılarına ve ifade ettikleri anlamlara göre farklı türlere ayrılır. Bu türlerden biri de itirâzî cümledir. İtirâzî cümle, genellikle bir önceki cümlede ifade edilen bir düşünceye karşı itiraz veya karşıt bir düşünceyi ifade etmek için kullanılır. Bu tür cümleler, hem nahiv hem de belâgat açısından önemlidir. Çünkü hem dilin yapısı hakkında bilgi verir hem de metnin anlam derinliğini artırır.

İtirâzî cümleler, Kur'an-ı Kerim'de sıkça kullanılan bir ifade şeklidir. Allah (c.c.), ayetlerde bazen insanlara hitap ederken, bazen de onların düşüncelerine veya söylediklerine cevap verir. Bu cevaplar, genellikle itirâzî cümlelerle ifade edilir. Bu sayede hem Allah'ın (c.c.) mutlak hâkimiyeti vurgulanır hem de insanlara doğru yol gösterilir. İtirâzî cümlelerin Kur'an'daki kullanımı hem dilin inceliklerini gösterir hem de dinin temel esaslarını daha iyi anlamamıza yardımcı olur.

Bu çalışmamızın ana odağı, itirâzî cümlelerin Kur'an-ı Kerim'deki kullanım şeklini incelemek ve bu tür cümlelerin dil ve anlam bakımından önemini ortaya koymaktır. İtirâzî cümlelerin, Kur'an'ın dil yapısı, anlam derinliği ve mesajlarının daha iyi anlaşılması için ne gibi katkılar sağladığı üzerinde durulacaktır.

Konunun Önemi

Arap dili öteden beri belâgat yönüyle ön plana çıkmış bir dildir. Kullanıcıları tarafından önemsenen ve özellikle belâgat ve edebi yönüne ihtimam gösterilen Arap

dili, Kur'ân'ın dili olmakla bu konuda zirveye çıkmıştır. Arap dilinde, edebi ve günlük iletişimde kullanılan çeşitli anlatım üslupları bulunmaktadır. Bu üsluplar, mesajın içeriğine, muhataba ve konuşmacının amacına göre değişir. Haberî, inşâî, hitâbî gibi üsluplar en yaygın türlerini oluşturur.

Arapça inen Kur'ân bu dilin belâgat ve edebiyat açısından zirvesi olmuş ve taşıdığı icâz vasfı ile de dikkat çekmiştir. Bu yönüyle Kur'ân, Arap dilinin en önemli metni ve uygulama alanı olarak gösterilebilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, dini bir metin olmanın ötesinde, eşsiz bir edebi eser olarak da kabul edilir. Bu eşsizliğin önemli bir sebebi de Kur'ân'da kullanılan anlatım üslubudur. Kur'ân'ın üslubu, Arap edebiyatındaki diğer eserlerden farklı olarak, sade, açık, etkileyici ve her düzeyde muhatabın anlayabileceği ve yeni bilgiler edinebileceği şekildedir.

Arap dilinde kullanılan ifade biçimlerinden biri de itirâzî cümle biçimidir. İtirâzî cümle, belli bir amaca dönük olarak bir cümlenin akışını kesen ve ana cümleye ek bilgi veya açıklama getiren bir cümle türüdür. Bu cümleler genellikle parantez içine alınır veya virgülle ayrılır. Arapçada itirâzî cümleler, "الاعتراض" (itirâz) kelimesinden türetilen "جملة اعتراضية" (itirâzî cümle) olarak adlandırılmıştır.

Arapçada itirâzî cümlelerin kullanım amaçları ve ana temaya katkısı farklılık göstermektedir. Kur'ân'da da kullanılan bu üslubun özellikle Kur'ân bağlamında ele alınması i'câz iddiasında olan bu dini metnin üstünlüğünü ortaya koyacağı gibi kullanılan üsluplardan hareketle edebi metinlerin daha da duygu ifadesinde aktifleşmesine imkân verecektir. Bu hususları göz önüne aldığımızda konunun önemi daha belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır.

Tercih Sebebi

Kur'ân-ı Kerîm, kelimelerinde, cümlelerinde, üslubunda ve açıklamasında son derece sağlam, seçici ve samimi bir dil kullanır. Kur'ân tümüyle hikmetli kitap olduğundan seçimlerinin de hikmete bina olduğunu düşünebiliriz. Bu düşünce bizi itirâzî cümlelerin Kur'ân'daki kullanım hikmetlerini ortaya çıkarmaya sevk etmiştir. Ayrıca konunun Kur'ân özelinde akademik bakış açısıyla ele alınmamış olması da konunun seçiminde ayrı bir etken olarak görülebilir.

Hedefleri

Bu araştırmanın temel hedefi, Kur'ân'da geçen tüm itirâzî cümleleri istatistiksel olarak incelemek ve bu üslubun güzelliğini, Kur'ân'daki kullanım hikmetini ve işlevini ortaya koymaktır. Kur'ân'da itirâzî cümlelerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Bu kullanımların hikmetinin ortaya çıkarılması Kur'ân'ın edebi üslubunun ortaya çıkarılmasına hizmet edecektir. Bu araştırmanın diğer bir hedefi de, önceki çalışmalarda ele alınmayan anlamları ortaya çıkarmak ve bu anlamları dilbilgisi açısından detaylandırmak ve ilgililerin kolayca ulaşacağı şekilde tek bir kaynakta toplamaktır. Bu çalışma, Kur'ân'ı inceleyenlere itirâzî cümlelerin edebi ve dilbilgisi işlevlerini anlamalarına yardımcı olacaktır.

Temel Soruları

Araştırmamızın temel amacı ve soruları şunlardır:

- İtirâzî cümle kavramı nedir?
- İtirâzî cümle'nin Arap dilindeki yeri nedir?
- İtirâzî cümle'nin belagî amaçları nelerdir?
- Kur'ân'daki kullanımı nasıldır?
- Kur'ân'da kaç yerde geçmiştir?

Kapsamı

Arap dilinde itirâzî cümle ve Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler konusu, oldukça geniş bir konudur. Zira Arap dili, başlı başına koca bir ilim dalıdır ve Kur'ân-ı Kerîm ise Allah'ın kelamı olması hasebiyle tükenmez bir ilim kaynağıdır. Bu çalışmada, bu geniş konuya belli sınırlar çerçevesinde yaklaşılmıştır. Bu sınırlamalar doğrultusunda, çalışmada hem Arap dilinde hem de Kur'ân-ı Kerîm'de itirâzî cümle ile direkt ilintili olmayan alakasız konu ve detaylara girilmemiştir. Ayrıca örnekler üzerinde sadece genel kabul görmüş görüşler serdedilmiş, gramer detayında konu boğulmamıştır.

Hakkında Yapılmış Çalışmalar

Bu araştırma, Kur'ân'daki itirâzî cümleler üzerine yapılan ilk çalışma değildir. Bizden önce bu konuda birçok araştırmacı çalışmış ve önemli katkılar sağlamıştır. Bilimsel bilgi yapısı bir binaya benzer. Her araştırmacı, elinden gelenin en iyisini

yaparak bu binanın bir kısmını inşa eder ve sonra gelenler de binanın diğer kısımlarını tamamlar. Bu durum, bir yandan insan eksikliğinden, diğer yandan ise ilahi mükemmellikten kaynaklanır. Kur'ân, değerli cevherlerle dolu sonsuz bir deniz gibidir. Her dalgıç, bu denizden yalnızca küçük bir kısmını toplayabilir. "Kur'ân'ın mucizeleri tükenmez ve ne kadar çok tekrarlanırsa tekrarlınsın eskimez."¹ Daha önce yapılmış bazı önemli çalışmaları kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

i.Yıldırım, Muhammed Emin, “Arap Dilinde İtiraz Cümlesinin Kelamda Bulunabileceği Yerler”, *ATEBE* 8 (Aralık 2022), (Aralık 2022), 187-210. <https://doi.org/10.51575/atebe.1196716>

Muhammed Emin Yıldırım'ın bu makalesi, itirâzî cümlelerin Arap dilinde kullanımını ve anlam üzerindeki etkisini inceleyen önemli bir çalışmadır. Yıldırım, çalışmasında itirâzî cümlelerin farklı bağlamlarda nasıl kullanıldığını ve hangi anlamları ifade ettiğini analiz eder. Yıldırım, Arap dilinde itirâzî cümlelerin sıklıkla kullanılan konumlarını belirler. Yazar ayrıca, itirâzî cümlelerin farklı işlevlerini analiz eder. Bu işlevlerin açıklama, vurgu, duygusal ifade ve dua olduğunu belirtmiştir. Yıldırım, itirâzî cümlelerin anlamını nasıl etkilediğini gösterir. İtirâzî cümle, cümlelerin anlamını pekiştirmek, belirli bir duyguyu ifade etmek veya dua ve dileklerde bulunmak için kullanılabilir. Söz konusu çalışma, Arap dilinde itirâzî cümle üzerinde yapılmış bir araştırmadır. Ancak yazar Kur'ân'daki tüm örneklerle değil sadece tercih ettiği sınırlı sayıda örnekle yetinmiştir.

ii.Kanatbek, Orozobekov. *Arap Dilinde Cümle-i Mu'terize ve Kur'an-ı Kerim'den Seçme Örnekler*, Bartın Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı. Yüksek lisans tezi, 2018.

Kanatbek'in bu araştırması, cümle kavramı ve itirâzî cümle olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır: Cümle Kavramı kısmında dilbilgisi ve belâgat kitaplarında cümlelerin tanımı, Arap dilindeki cümle türleri, unsurları ve i'râb durumu hakkında detaylı ve kapsamlı bir açıklama vermiştir. İtirâzî cümle kısmında ise itirâzî cümlelerin

¹ Abdullah b. Mesud rivayetiyle gelen bir hadis-i şerifin parçasıdır. Ebû Hafs Ömer b. Hafs b. Osman el-Bağdâdî, *et-Terğib fî Fadâilî'l-A'mâl ve's-Sevâb*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, (Lübnan – Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, 1424/2004), 1/69.

tanımı, anlamları ve boyutları, farklı cümle türleri ile karşılaştırması, Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler, itirâzî cümlelerin önemi ve işlevleri hakkında bilgi vermiştir.

iii.Bulut, Ali. “Kur'ân-ı Kerîm'de İtnâb Üslûbu”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 3/11 Spring 2010.

Bu araştırma, Kur'ân-ı Kerîm'in mucizevi üslubunu ve diğer eserlerin onu taklit edememesini ele almaktadır. Yazar, Kur'ân'daki farklı üslup özelliklerini (azarlama, itirâz, teşbih vb.) incelemekte ve bunlardan biri olan "itnâb"² üzerine detaylı bir analiz sunmaktadır. Araştırma iki ana bölümden oluşmaktadır: Yazar birinci bölümde öncelikle "itnâb" kelimesinin anlamını incelemektedir. Bunu yapmak için sözlüklere başvurmakta, hadislerden ve cahiliye şiiri gibi kaynaklardan örnekler sunmaktadır. Ardından "itnâb"ın terimsel anlamını ele alır ve Kur'ân'da kullanılan farklı türlerini ve bunlara ait örnekleri detaylı bir şekilde inceler. İkinci bölümde ise yazar, Kur'ân'dan seçtiği örnekler aracılığıyla farklı "itnâb" türlerini açıklar. Her bir örnek için detaylı bir analiz sunar ve kullanılan "itnâb" türünün anlamı ve işlevini açıklar. Yazar, örneklerin Kur'ân'ın mucizevi üslubunu ve diğer eserlerin onu taklit edememesini nasıl gösterdiğini vurgular. Bu çalışmada itirâzî cümleler hakkında her ne kadar bilgi verilmiş ise de çalışmanın esas odak noktası değildir. Bu nedenle konu özelliği olarak ele alınmamıştır.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz çalışmalar ülkemizde Türkçe yapılan çalışmalardır. Konu hakkında Arapça kaleme alınmış tez ve makale düzeyinde eserler de vardır. Bunları da kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

iv.Margem Ahmed. *Delâletü'l-cümleti'l-i'tirâdiyye fî'l-kur'âni'l-kerîm*, thk: İsâ Sedire, Setif Üniversitesi Yayınları, Cezayir, 2014.

Giriş ve iki bölümden oluşan eserin giriş kısmında Kur'ân metninin anlaşılmasında dil biliminden, cümleler ve söz varlığı arasındaki ilişkiden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise Kur'ân-ı Kerîm'deki Kur'ân'da itirâzî cümlelerin anlamı ve öneminden bahsetmiştir.

² İtnâb: İcazın karşıtıdır. Anlamda doygunluk ve uzatma ifade eder. Bir kısmı silinebilecek kadar fazla kelime kullanımı anlamına gelir. Başka bir deyişle, kelimenin anlamından fazlasını ifade eder. Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Sa'îd b. Yahyâ b. Mihran el-Askerî, *Kitâbu's-Sına'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, (Beyrut: el-Mektebetü'l'Asriyye, ts.) 1/190.

v.Yezid Bel‘amşî, *El-Cümelü’l-letî lâ mahalle lehâ mine’l-i’râbi ve vezâifuha’l-iblâğiyye*. Yüksek Lisans Tezi, Hacı el-Hıdr/Batna Üniversitesi, Cezayir, 2007.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dilin temel yapı taşları olan kelimeler ve cümleler ele alınmaktadır. Kelimelerin türleri, anlamları ve işlevleri incelenir. Cümlelerin yapısı, unsurları ve çeşitleri üzerinde durulur. İkinci Bölümde İrab Yeri Olmayan Cümlelerin belâgattaki işlevi ele alınmıştır. Bu bölümde, Mu'tariza, tefsiriyye ve Sıla cümleleri gibi i'râbda yeri olmayan cümlelerin retoriği ve işlevleri incelenmektedir. Her cümle türünün anlamı, özellikleri ve işlevleri ayrıntılı olarak açıklanır. Bu cümle türlerinin Bakara Sûresi'nde nasıl kullanıldıkları örneklerle gösterilir.

vi.Zâkir Kemâl, “El-Cümletü’l-i’tirâdiyye fi’l-kur’âni’l-kerim aġrâduha’l-hucaciyye ve makâsıduha’t-tedâvüliyye”, *el-Mecelletü’l-Arabiyye li’d-dirâsâti’l-lugaviyye ve’l-edebiyye ve’n-nakdiyye ve’l-lisâniye el-muâsira*, 2021.

Makale, Kur’ân'da itirâzî cümlelerinin hizmet ettiği önemli amaçları ve Kur’ân söyleminde hedefledikleri konuları ele alıyor.

vii.Saîd b. Muhammad b. Ali el-Mûsâ, “el-Fasl beyne’l-ma’mûli ve âmilihî fî âyi’z-zikri’l-hakîm”, *Mecelletu Câmiati Taybe*, sayı 30, Suudi Arabistan, 2022.

Araştırma, itirâzî cümleleri ve ayetlerin duraklama yerlerinde veya duraklama yerleri dışındaki sesli ayrılma gibi sınırlı sözcük ayrımı türlerini inceliyor. Üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Yazar, Kur’ân metniyle ilgili dil çalışmalarının genişletilmesini, bir yandan Arapçaya, diğer yandan da Yüce Allah'ın kitabına hizmet etmek için öneriyor.

viii.Bedâh b. Abdullah b. Muhammad es-Sebî'i, “el-Âyâtü’l-muterıda fî sûreti’l-bakara”, *Mecelletu’l-ilmıyye li Külliyyeti usuli’d-dîn*, Camiatu Ezher, cilt 34, sayı 3, Temmuz 2022.

Araştırma, sadece Bakara sûresindeki itirâzî cümleleri incelemekte ve itirâz olgusunun nedenini ve hedeflediği amaç ile ayetlerin işlediği genel konu arasındaki uygunluğu açıklamaktadır. Giriş ve on üç fasıldan oluşmaktadır. Bu çalışma bize yol gösterici olmakla beraber sınırlı bir sûreyi ele almış olması açısından çalışmamızdan farklılık arz eder.

ix.Şâkir Sebu‘ Netîş el-Esedî, “el-Cümletü’l-îtirâdiyye fi’l-kur’ânî’l-kerîm hakâik ve evhâm”, *Mecelletü külliyyeti’l-âdâb*, Câmiatu Zikâr, 2010.

Makale, itirâzî cümleleri, ayetlerin bağlamına uygunlukları ve genel bağlama kattıkları anlamlar açısından ele almıştır. Ancak dilbilgisi veya belâgat bakış açısıyla ele almamaktadır.

x.Imân bint Abdullah el-‘Amûdî, “Makâsıdu’l-îtirâdu’l-beyânîfi sûreti’l-en’âm ‘inde ibni ‘Âşûr”, *Mecelletu Dirâsâti’l-İslâmiyye*, Câmiatu el-Melik Suûd, Külliyyetü’t-Terbiye, 2020.

Bu çalışmada İbn Aşûr'un (ö. 1879/1973) tefsirinde En'âm sûresindeki itirâzî cümleler, beyân ilmi ve konumlarındaki maksatlar açısından incelemektedir. Çalışmada itirâzî cümleler öncelikle tefsir edilmiş ardından da beyân ilmi açısından tahlil edilmiştir. Bu çalışma, İbn Âşûr'ün tefsiri özelinde sadece bir sûreyi ele alması nedeniyle dar kapsamlı ve özgün bir çalışmadır. Bu yönüyle de çalışmamızdan farklılık arz etmektedir.

Özgünlüğü

Daha önce itirâzî cümleler hakkında yapılan çalışmalar ve her bir çalışmanın ele aldığı konuları özetle aktardıktan sonra, çalışmamızın daha önce yapılan çalışmalarla karşılaştırılması, özgünlüğünün ortaya konulması adına önem arz etmektedir. Çalışmamız bazı noktalarda önceki çalışmalarla örtüşse de önemli farklılıklar taşımaktadır. Bu çalışma, Kur’ân'daki itirâzî cümleleri ve bunların belâgat açıdan amaçlarını ele almaktadır. Önceki çalışmalardan şu açılardan farklıdır:

i.Çalışmamızın temel hedefi itirâzî cümlelerinin sayısını ve dilbilgisi bağlamları içindeki konumlarını istatistiksel ve belâgat olarak analiz etmek. Bu hedef, bu çalışmanın en önemli amaçlarından biridir. Böylece, bu cümlelerin vurgulama, uyarı, tehdit veya diğer belagi amaçlar için hangi formlarda kaç kez kullanıldığını anlayabiliriz. Bu istatistiksel analiz yaklaşık bir tahmin niteliğindedir, çünkü söylenen her şeyi kapsamak mümkün değildir. Aksine, yaklaşım ve tamlık arayışı ön plandadır. Ayrıca, itirâzî cümlelerin dilbilgisi bağlamları içindeki konumunu, retorikğini, amacının önemini ve gücünü ortaya koymaktadır. Bu çalışma, Kur’ân'ın dilbilimsel yorumunda tefsir uzmanları için de değerli bir veri kaynağı olarak kullanılabilir.

ii.Çalışma, Arapça dilbilgisi ve belâgat arasında köprü kurmaktadır. İtirâzî cümlelerinin iki yönü vardır: Dilbilgisi yönü ve diğer cümle türleriyle paylaştığı yönü. Bununla birlikte, çalışmamızda dilbilgisi yönü seçilmiş ve belâgat ilmi açısından amaçları belirtilmiştir.

iii.Bu çalışma, Kur'ân'daki tüm itirâzî cümleleri toplamayı amaçlamaktadır. Bu, tek bir sûreye veya birkaç fazla sûreden örneklerle odaklanan önceki çalışmalardan farklıdır. Bu nedenle, itirâzî cümleleri Kur'ân'daki her sûrede sırayla aramak ve ardından konumlarını ve belâgat ilmi açısından amaçlarını istatistiksel olarak analiz etmek için büyük bir çaba harcanmıştır.

Çalışmanın alana katkıları hakkında ise şunları söylemek mümkündür:

İtirâzî cümlelerinin Kur'ân'daki kullanım biçimleri ve istatistiksel veriler hakkında önemli katkı sunmaktadır. Ayrıca itirâzî cümlelerin metin içindeki konumunu açıklayan dilbilgisi analizini sunmaktadır. Bu yönleri dikkate alındığında çalışmanın Kur'ân'daki itirâzî cümlelerin anlaşılmasına ve yorumlanmasına değerli bir katkı sunduğunu söylemek mümkündür.

Yöntemi

Bu araştırmada, hedefleri belirlemek, mümkün olduğunca fazla bilgi toplamak ve ardından varılan sonuçları açıklığa kavuşturmak için betimleyici tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Araştırma, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün şartlarına uygun olarak yazılmış ve son istatistiksel analizlerde grafikler kullanılmıştır. Çalışmanın metninde aşağıdaki usullere uyulmuştur:

- i. Bilinmeyen kelimeler, metnin ana konusuyla ilgiliyse metnin içinde, ana konuyla doğrudan ilgili değilse dipnotlarda açıklanmıştır.
- ii. Ayetler köşeli parantezler içinde yer almıştır: {...}
- iii. Alıntılanan metinler tırnak işaretleri arasında yer almıştır: "...".
- iv. İlk kez kullanıldığında yazarın adı, kitabın adı ve basım, yer ve tarih bilgileri verilmiştir. Diğer kullanımlarda yalnızca yazarın adı belirtilmiştir. Aynı yazardan birden fazla eser alıntılanıyorsa, karışıklık yaşanmaması için yazarın adı alıntılanan eserin adıyla birlikte kullanılmıştır.
- v. Kelimesi kelimesine bağlı kalınmayan metinler tırnak işaretleri içine alınmamıştır. Bu tür metinlerde kaynak belirtilmiştir.

- vi. Şahısların ölüm tarihi için (ö.) kısaltması kullanılmıştır.
- vii. Eser isimleri italik yazılmıştır.

Kaynakları

Bu araştırma, tefsir, nahiv ve belagât olmak üzere üç ana kaynak türüne dayanmaktadır. En önemlileri, nahiv ve belagâtın dilsel yönünü dikkate alan tefsir kitaplarıdır. Bu nedenle, ilk referanslar arasında ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâfı* ve el-Hayyânî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahr el-Muhit'i* yer almaktadır. Ana kaynaklara ek olarak Muhammed Emîn b. Abdillâh el-Uremiyye el-Aleviyye'nin *Hadâ'iku'r-Rûh ve'r-Reyhân fî Revâbi' 'Ulumi'l-Kur'ân ile Semîn el-Halebî'nin* (ö. 756/1355), *ed-Durru'l-Masûn fî 'Ulumi'l-Kitâbi'l-Meknûn ve İbn Âşûr'un* (1909-1970) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* gibi eserler de çalışmanın beslendiği kaynaklar arasında yer almaktadır.

Nahiv açısından, çalışmada başvurulmuş kaynaklardan biri de Eymen eş-Şevâ'nın derlediği *el-Câmi' li i'râb cümeli'l-Kur'ân* kitabıdır. Ayrıca Muhyiddin Dervîş'in (ö. 1401/1982) *Envâü'l-cümel fî kitâbi'l-arabi* gibi çok çeşitli ve fazla kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu kaynaklarda ve diğerlerinde, itirâzî cümleler, dilbilgisi konumları ve aralarındaki ilişki, ardından belagî amaçları araştırılmıştır. Bahsedilmeyen cümleler için açıklık getirmeye, tahlillerde bulunmaya ve bu konudaki uzmanların görüşlerine başvurarak araştırmanın hedeflerine ulaşmaya ve alana özgün bir eser sunmaya çalışılmıştır. Ayrıca medenî ve mekkî sûrelerde en yaygın olan belagî amaçlar açısından bu sûreler karşılaştırılmış ve bu durumun sebebinin yanı sıra o dönemlerde Müslümanların yaşadığı olaylar ışığında örnekler, tahlil edilmeye çalışılmıştır. Bu durum, araştırmanın sonunda istatistik tablolarına ilişkin bir yorum olarak ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA İFADE BİÇİMLERİ

1.1. Kur'ân'da Belâğî Üsluplar

Kur'ân-ı Kerîm, Arap dilinin belâgat açısından üst seviyede olduğu, edebiyatın zirvesine ulaştığı, şiir ve nesir alanlarında mahir hatiplerin olduğu bir dönemde, inmiştir. Bu dönemde, hac ve ibadet mevsimlerinde kalabalıkların toplandığı Ukâz, Micenne ve Zülmecâz gibi panayırarda hatipler, en güzel sözlü ve yazılı eserlerini sunmak için yarışmışlardır. Bu yarışmalarda, hatiplerin sözlerini değerlendirmek için hakemler görev almış ve en iyi seçilen edebi metinler Kâbe duvarına asılmakla ödüllendirilmiştir. Arap şairlerin şiirleri dilden dile dolaşmış, fasih sözleri her yeri sarmış ve atasözü haline gelmiştir. Bu dönemde dili güzel kullananlar yücelirken kötü kullananlar kınanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm, Arap toplumunun edebiyatın zirvesinde ve edebi zevkin üst seviyede olduğu bir dönemde inmiştir. Edipler Kur'ân'ın ayetlerini duyunca, ifadelerini ve üslubunu yadırgamamışlardır. Aksine, insan gücünün ötesinde bir düzen ve yalanla karıştırılmayacak bir hakikat olduğunu kabul etmişlerdir. Kendi gururlarına rağmen kalpleri Kur'ân'a teslim olmuş, inatlarına rağmen ruhları Kur'ân'a kanmıştır. Birçok kişi Kur'ân'ın ayetlerini yalnız başlarına tekrarlayıp hayranlıklarını içten içe dile getirmişlerdir. Bu hayranlık, Kur'ân'a iman etmelerinin en önemli sebeplerinden biridir. Kur'ân'ı inkâr edenler bile, Kur'ân'ın belâgatini ve mucizeviliğini inkâr etmemişlerdir.

Birçok hatip ve şair, Kur'an'ın büyüklüğünü ve kalpleri nasıl kuşattığını itiraf etmişlerdir. Benî Şeyban'ın reisi ve belâgatta temsilcisi olan Mefrûk b. Amr³ (ö. 8/630)

³ Beni Şeyban kabilesinin reisi olan Mefrûk b. Amr b. Kays b. Mesud es-Şeybani, hem şair hem de cesur bir savaşçı olarak bilinir. Aynı zamanda Arap kabilesinden olan Ebû Abdullah el-Bedi ile birlikte en büyük şairlerden biri kabul edilir. Şiirlerinden biri şöyledir: *فلاطلبن المجد غير مقصر إن متُّ وإن حييت*

bunun güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'i dinlerken Rasûlullah'a (s.a.s.) *"Ey Kureyşli kardeşim, söylesene neye çağırıyorsun?"* diye sorduğunda Rasûlullah (s.a.s.) ona şöyle cevap vermişti: *"Ben sizi Allah'tan başka ilah olmadığına, O'nun ortağı bulunmadığına ve benim Allah'ın elçisi olduğuma şahitlik etmeye çağırıyorum. Ayrıca bana sığınmanıza, beni korumanıza ve zaferime kadar Allah'ın bana emrettiğini yerine getirmeme yardımcı olmanıza da çağırıyorum."* Mefruk, *"Ey kardeşim, başka neye çağırıyorsun?"* diye tekrar sorunca Rasûlullah (s.a.s.) ona şu ayetleri okumuştur: *"De ki: 'Rabbimizin size haram kıldıklarını okuyun: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın, anababaya iyilik edin. Kardeşlere, yakınlara, yoksullara ve yolda kalmışa iyilik edin. Cimrilik etmeyin. Bunlar size emredildi. Belki siz de takva sahibi olursunuz."* (En'am sûresi, 151-153). Bu ayetleri duyan Mefruk, *"Ey Kureyşli kardeşim, Allah'a yemin ederim ki bu, yeryüzü insanların sözü değildir. Onların sözü olsaydı biz de bilirdik."* dedi. Sonra Rasûlullah (s.a.s.) şu ayeti okumuştur: *"Allah, adaleti, ihsanı ve yakınlara yardım etmeyi emrediyor; hayâsızlıktan, kötülükten ve zulümden ise menediyor. Bunlar size öğüt vermeniz içindir. Belki siz de ders alırsınız."* (Nahl sûresi, 90). Mefruk, *"Ey Kureyşli kardeşim, Allah'a yemin ederim ki sen bizi erdemli ahlaka ve güzel amellere çağırdın. Seni yalanlayan ve sana karşı çıkan topluluk elbette hüsrana uğramıştır."* demiştir.⁴

Bu konuda birçok örnek bulunur. Bunları siyer ve tarih kitaplarında dağınık bir şekilde görmek mümkündür. Çalışmamız, doğası gereği Kur'an'ın mucizesini ispatlamak için uygun değildir. Bu nedenle bu konuda uzun uzadıya yazılmayacak sadece temsili örneklerle yetinilecektir.

Araştırmamız dilin iki önemli yönüne dayanmaktadır. Birinci yönü nahvidir. Nahiv, anlamların derinliği ve hassasiyeti ile değil, sadece sözün doğruluğu ve kelimenin sonunun i'râb kurallarına uygunluğu ile ilgilenir. Ana dili olması hasebiyle Arapların nahve ihtiyaç duymaması doğaldır. Bu nedenle de ilk dönemde onu incelemeye ve kurallarını öğrenmeye ihtiyaç duymamışlardır. Ancak özellikle de İslam

حييت (Mecd peşinde kusursuz bir şekilde koşacağım. Ölürsen de öleyim, yaşarsam da yaşayayım.) Mefrûk, Kısra'nın himayesinde hüküm süren Arap kralı Nu'man b. Münzir zamanında şöhrete kavuştu. Daha sonra Hz. Muhammed'e (s.a.s.) elçi olarak gönderildi ve kabilesinin sözcüsü ve temsilcisi oldu. Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris el-Zükrî ed-Dımaşkî *el-A'lâm*, (Beyrut, Darü'l-İlm li'l-Melâyin, Mayıs 2002), 7/278.

⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Huseyri el-Horasânî el-Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvvet ve Ma'rifeti Ahvali Sahibi's-Şeriat*, (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, ts.), 2/425.

dininin yayılması ve Arap toplumu ile acemlerin karışması, edebi açıdan Arapların dilinde tahribata neden olmuş ve lahn olgusunun yaygınlık kazanmasına sebep olmuştur. Bu yüzden de başta Kur'ân'ı korumak ve dili lahndan muhafaza etmek isteyen âlimler dili doğal şeklinde koruyacak kuralları tespit etmek ve bunlara özel terimler koymak için yoğun emek harcamışlardır. Bu kural ve terimler, kelimenin cümlede konumuna göre ayırım yapar. Böylece bu dili tahrif ve dildeki lahn olgusuna karşı bir nebze korur.

Ancak bilinmelidir ki nahiv ilmi sadece sözün kurallar açısından doğru olmasıyla ilgilenir. Sözün edebi anlamda güçlü veya zayıf olmasıyla ilgilenmez. Konuşmanın gücü esasen düzeninden, öğelerin öne ve arkaya alınması gibi ifade üsluplarından ve kelimelerinin iyi seçilmesinden gelir.

Abdülkahir el-Cürcânî⁵ (ö. 471/1078) konu hakkında şöyle demiştir: "Sözün dizilmesinin temel amacı, telaffuzda kelimelerin kurala uygun şekilde sıralanması değil, anlamlarının birbirine uyması ve anlamlarının aklın gerektirdiği şekilde buluşmasıdır."⁶

Kur'ân-ı Kerîm'in kullandığı üsluplar çok sayıda ve çeşitlidir. Bağlamın gerektirdiği şekilde değişir. Bazen sözü uzatır, bazen özetler, bazen bir şeyin tehlikesine karşın insanları uyarmak için abartır, bazen de kolay ve basit olgular olduğundan da sade ve basit ifadeler kullanır.

Nahiv alanında ise Kur'ân-ı Kerîm en doğru tanık ve en hassas aktarıcıdır. Yine de âlimler ilk zamanlarda Kurân ayetleri yerine Arap dilinin sözlerini ve şiirlerini örnek göstererek birbirlerine aktarıyorlardı. Belki de maksat, Kur'ân-ı Kerîm'in kelimelerini desteklemek, Arap dili kelime hazinesini garip ve nadir kelimelerle zenginleştirmek ve dinleyicinin dikkatini çekmek için abartılı dil kullanmaktı. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de yer almayan (لا سيما وحبذا ولا حبذا) "la siyye ma" (özellikle), "habbeza" (ne güzeldir) ve "la habbeza " (ne çirkin) gibi bazı dilbilgisi kuralları ve Arapça ifadelerin varlığı Arap dilcilerini ayetler yerine Arap dili kelimelerini örneklerde kullanıma sevk etmiştir.

⁵ Cürcânî (öl. 471/1078): Arap dili bilginlerinin şeyhi, Ebû Bekir Abdülkahir b. Abdurrahman el-Cürcânî'dir. Belâgati özel eserlerde ele alan ve sırlarını ortaya çıkaran ilk kişidir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Şerhu'l-İzah* (30 cilt), *Esraru'l-Belağa*, *Dala'ilü'l-İ'caz*, *el-Avamilü'l-Mie*, *el-Miftah*. Dindar ve müttaki biriydi. Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubela*, (Kahire: Darü'l-Hadis, 1427/2006), 18/433.

⁶ Ebûbekir Abdülkahir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî, *Delâilü'l-İcaz fî ilmi'l-ma'ânî*, thk, Mahmut Şakir Ebû Fahr, (Kahire: Matba'atü'l-Medenî; Cidde: Darü'l-Medenî, ts.) s. 49-50.

Daha sonra, İbn Hişâm el-Ensârî⁷ (ö. 761/1360) zamanında Kur'ân ayetleriyle ve hadislerle örneklendirme yöntemi genişledi.

Belağat olgusu ise ilk nesil Araplar bunu sezgi yoluyla kavradıkları için kurallara ve açıklayıcı örneklere ihtiyaç duymamışlardır. Ancak özellikle de Kur'ân'ın inşiyle belâgat ilminin sırlarını keşfetme ihtiyacı artmıştır. Başta İmam Şâfiî (ö. 204/820) er-Risale adlı eserinde⁸ olmak üzere müfessir ve fıkıhçılar konu hakkında çalışmalar yaparak konuşmaya başlamışlardır. Daha sonra el-Cürçânî belâgat alanına katkı sunarak sistematik hale getirerek genişletmiş, kurallarını belirlemiş ve sınırlarını çizmiştir.

Âlimler, Arap dilinin kurallarını keşfetmek ve yabancıların Kur'ân'ı anlamalarını kolaylaştırmak için eserler yazmışlardır. Zira kişi Arap dilini ne kadar iyi bilirse ve anlamlarının derinliklerine ne kadar vakıf ise Kur'ân'ın icâz ve büyüklüğünü o kadar iyi anlayacaktır. Konu hakkında İbn Kuteybe (ö. 276/889) şöyle demiştir. "Kur'ân'ın faziletini, onu en çok düşünen ilmi geniş, Arap edebiyatının mezheplerini ve üsluplardaki inceliklerini anlayan ve Allah'ın onu diğer tüm dillerden ayırdığı şeyleri bilen kişi bilir."⁹

Aynı ifadeler İbn Cerir Taberî (ö. 310/923) tarafından da dile getirilmiştir: "Her ne kadar üslup ve derin anlam açısından Arapçadan üstün olsa da Peygamberimiz Muhammed'e (s.a.s.) inzal olan Allah'ın Kitabı'nın anlamlarının Arap dilinin anlamlarıyla uyumlu olması ve görünüşünün Arap dilinin görünüşüne uygun olması gerekir."¹⁰

İbn Kuteybe'nin dediği gibi, Kur'ân Arap diliyle indirilmiştir ve mucizelerini Arap olmayanlar anlayamaz. Bu nedenle, tefsir âlimleri, hadis şerhleri ve fıkıhçılar, Kur'ân'ı anlamak için sahabenin ve tabiinin Arapça açıklamalarına ve delillerine güvenmişlerdir. Bu yoldan sapan doğru yoldan çıkmış, heva ve dalalet yollarına

⁷ İbn Hişâm: Kahireli olan Nahv âlimi Celalüddin Ebû Muhammed Abdullah b. Hişâm el-Ensârî'dir. Dilci ve müfessir İbn Hayyân'ın talebesi olup ondan Zuheyr b. Ebî Sülmâ'nın divanını dinlemiştir. Tâcüddin et-Tebrizî'den de ders almış, Şâfiî mezhebinde fıkıh eğitimi görmüş, daha sonra Hanefî mezhebine geçmiştir. Meşhur eserleri arasında "Muğni'l-Lebîb", "Evdahül-Mesâlik", "Katrün-Nedâ ve Şerhuhu" gibi eserler yer alır.

⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/10.

⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbnü'l-Kuteybe ed-Dînûrî, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, thk: İbrahim Şemsuddin, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.) s. 27.

¹⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmelî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, Ahmed Muhammed Şakir, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 1/12.

sapmıştır. Bu, birçok modernistin gözardı ettiği husustur. Nitekim bazıları Kur'ân'ı, felsefî ve materyalist fikirlerini meşrulaştırmak için kullanmışlardır. Müslümanların topluca kabul ettiği şeyi reddetmiş ve Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.s.) yoluna aykırı davranmışlardır.

İtirâzî cümle bağımsız cümle olması nedeniyle konunun tüm yönleriyle aydınlatılabilmesi adına cümleyi tanımlamak gerekir. Ayrıca itirâzî cümle bir belâgat ifade türüdür. Dolayısıyla belâgatın türlerini de ele almak gerektiği kanaatindeyiz. Bu nedenle de öncelikle Kur'ân'ın edebi üslubuna dair bilgi verilecek ardından da başta îcâz ve itnâb olmak üzere edebi türler hakkında açıklama yapılacaktır.

Kur'ân, Arapça konuşma kurallarına uygun olarak gelmiştir. Öyle ki ona inanmayanlar eleştireceği veya yüce değerine gölge düşürecek bir eksiklik görememişlerdir. Kur'ân Arapların mahir olduğu edebi sanat dallarını içermektedir. Ancak hiçbir şair Kur'ân'dan bir adım önde olamamıştır. Kur'ân'ın içinde icâz ve tekellûf gibi farklı ifade türleri vardır ve hepsi de kurallara uygundur. Bazen mutlaktır, bazen de mukayyet ifadeler kullanmıştır. Kur'ân'da kinaye, hakikat ve mecaz vardır. İstek kipleri farklı biçimlerde kullanılmış, talep biçiminde emretme, yasaklama ve sorgulamada dikkat çekici formları vardır. Belâgatta ifade türlerinden olan tehvîl/büyüğün küçümsenmesi, tazim/küçüğün küçümsenmesi, dinleyicinin tereddüt edebileceği şeyin vurgulanması ve vurgudan yoksun olması, genel olarak özel anlamına gelen veya özel olarak genel anlamına gelen farklı Arap üslupları bulunmaktadır. Her şairin ve edibin sözleri bir şekilde eleştirilmiş ve şayet şöyle deseydi daha güzel olurdu denilmiştir. Ancak Kur'ân tüm bu eleştirilerden uzaktır. Kur'ân'da bulunduğu kabul edilen belâgat üslupları hakkında kısaca şunları söylemek mümkündür:

1.1.1. İcâz, İtnâb ve Müsâvât

İnsanlarla iletişim kurarken, cümlelerin kurulumu muhataba göre değişir. Örneğin bir öğrenciye bir kuralı anlatırken, sözlerinizi basitleştirmeniz, açıklamanız ve tekrarlamanız gerekir. Yetişkin ve bilgili birine hitap ederken kurala kısaca değinmeniz yeterli olabilir. Bu ikisinin arasında geniş bir yelpazede yer alan üçüncü bir grup da vardır. Belîğ kişi, Arap dilinin inceliklerini bilen ve her kelimeyi duruma göre kullanan zeki insandır. Konuşma tarzı duruma göre değişir, üslubu büyüleyici olur ve zekiler

dışında kimsenin anlamadığı gizli anlamlara işaret eder. Belâgat âlimleri, sözü söylem açısından icâz, itnâb ve müsâvât olmak üzere üç kısma ayırmışlardır:¹¹

i.İcâz (Kısa ve öz ifade): Az sözle çok anlam ifade etmektir.¹² Bir başka deyişle, edebi sanatların gerçeğe dayalı olmasıdır. Bu, edebiyatın en önemli amaçlarından biridir. Hatta bazıları "Edebiyat, icâzdan ibarettir" demiştir. Araplar icâzı sever, faydasız boş sözleri ise hoş görmezler. Bu yeteneğe ancak zeki, mahir ve Arap diline hâkim kişiler sahip olabilir. Hatta bazıları "edebiyat, kalpte olana dair bir işarettir"¹³ ve "tek kelimeyle anlatılabilecek şeyi iki kelimeyle anlatma"¹⁴ demişlerdir. Günümüzde ise "en güzel söz, az olan ve öz olan sözdür" ifadesi yaygındır. İcâzdaki faydalardan biri de ezberlemeyi kolaylaştırmasıdır. Atasözleri de buna güzel bir örnektir. Örneğin, bir amaçla bir yere gidip eli boş dönen birine "Hayal kırıklığıyla geri döndü"¹⁵ denir.

ii.Müsâvât (Eşitlik): Kelimelerin anlamlara tam olarak denk gelmesi ne eksik ne fazla olmasıdır. Buna örnek olarak Tarafe bin el-Abd'ın şu sözü verilebilir:

ستبدي لك الأيام ما كنت جاهلاً * ويأتيك بالأخبار من لم تُرَوِّد

*Zaman sana bilmediğin şeyleri gösterecektir. Görevlendirmedeğin kimseler sana haberler getirecektir.*¹⁶

iii.İtnâb (Uzun ve detaylı ifade): Gerektiğinden fazla kelime kullanarak bir anlamı ifade etmektir. Bu, genelde açıklayıcı ve ikna edici olmak için kullanılır. Boş ve faydasız cümleleri içermez. Bilakis, bu fazlalık, eğer sözden kaldırılrsa, sözün kaybedeceği bir fayda sağlar. Bu bakımdan, belîğ kişinin icâza, itnâba ve müsavata

¹¹ Askerî, *Sinâ'ateyn*, s. 173.

¹² el-Haşimi, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa el-Haşimi, *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî*, thk. Dr. Yusuf el-Samîlî. (Beyrut: el-Maktabah el-'Asriyye), s. 207.

¹³ Ebû Ömer Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Abd Rabbih b. Habib b. Hadid b. Salim, el-Endülüsi, *el-'İkdü'l-Ferîd*, (Beyrut Darü'l-Kütübi'l-'İlmiye, 1404), 2/132.

¹⁴ Ebû Bekir Muhammed b. Yahya es-Sûlî, *Adabü'l-Kâtib*, thk. Muhammed Behce el-Âsârî, Seyyid Mahmud Şekri el-Alusî, (Mısır: Matba'atu's-Selfiye – Bağdat: el-Maktabetü'l-Arabiye, 134), s. 230.

¹⁵ Rivayete göre, "خفي حنين" atasözünün kökeni şöyledir: Bir adam olan Hanin, Abdülmuttalib b. Haşim'e giderek kendisini Esed b. Haşim'in oğlu olduğunu iddia eder. Abdülmuttalib, Hanin'in iddiasını kabul etmez ve onda Haşimoğulları'na ait herhangi bir özellik göremediğini söyler. Hanin, üzgün ve hayal kırıklığına uğramış bir şekilde geri dönerken, terliklerini de kaybeder. Bu olaydan sonra, "خفي حنين" (Hanin'in Terlikleri) deyiimi, bir amaca veya hedefe ulaşmadan geri dönen kişiler için kullanılır. Ebu'l-Hayr Zeyd b. Abdullah b. Mes'ud b. Rifa'a el-Hâşimî, *el-Emsâl*, (Şam: Daru Sa'düddin, 1423), 1/139.

¹⁶ Bu beyit bahr-i tavildendir. Hafâcî tarafından müsâvâta örnek olarak verilmiştir. el-Hafâcî, *Sirru'l-Fesâha*, (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-'İlmiye, 1402/1982), s. 218.

ihtiyacı olduğunu anlarız. Bunlar, belîğin alanlarıdır. Konuşan ne kadar usta olursa olsun, duruma göre tercihleri değişir.

Yahya b. Halid el-Bermekî, iki kâtibe bir kitap yazmalarını emretmiş, birincisi uzatıp, ikincisi kısa kesince Bermekî, özetleyene "Yazdığından fazlası olmaz" demiştir. Aynı zamanda uzatan kişiye de "eksiklik görmüyorum" diyerek hem icâzı hem de itnâbı övmüştür.¹⁷ Dolayısıyla, icâz her durumda övülmez. Eğer öyle olsaydı, Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı icâz olurdu. Oysa Kur'ân, Allah'ın keliması ve en güzel, en mükemmel sözdür. Bazen hazif ve benzeri yollarla özetlenmiş, bazen de te'kid ve izaha yönelik amaçla ayetleri uzatılmıştır.¹⁸ Dilde anlam ile kelime arasındaki ayrımı burada görebilmekteyiz. Nitekim Hz. Ali'nin şu sözü bu durumu ifade eder mahiyettedir: "Hiçbir belîğ kişi görmedim ki, sözünde icâz, anlamlarda ise itnâb olmasın."¹⁹

1.1.2. Hazif

Hazif üslubu aslen icâzın altına girer. Bir kelimenin, cümlelerin veya daha fazlasının anlamı açık hale getirmek için silinmesi anlamına gelir. Bu üslup, muhatabın zihnini uyarır ve hafızasını keskinleştirir. Silinen şeyi bulmak için araştırmaya girmesine sebep olur. Bazen bilgisini akli meselelere dayandırır, bazen de öncesinde veya sonrasında bulur. Hazfın birçok türü ve farklı örnekleri vardır ve Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla kullanılır.²⁰ Hazfın örneklerinden biri şu ayettir:

"وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ"

Taberî, bu ayetin anlamının "kalplerine buzağı sevgisini işlettiler" olduğunu rivayet etmiştir.²¹ Burada hafzedilenin tek bir kelime olduğu açıktır, o da mudaf olan حب kelimesidir. Hafzedildikten sonra da mudaf ileyih olan العجل onun yerine konulmuş ve i'râbını almıştır.

Hazfın bir başka örneği de cevap cümlesinin hafzedilmesidir. Bu, Arap dilinde sıklıkla kullanılır. Allah Teâla şöyle buyurmaktadır:

¹⁷ 'Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 190.

¹⁸ İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib*, thk. Muhammed ed-Dâllî, (Dimaşk: Muessesetu'r-Risâle, ts.) s.19.

¹⁹ Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, s. 174.

²⁰ Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, s. 210.

²¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Katîr b. Ğâlib el-Taberî, *Cami'u'l-Beyân fî Tevili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000), 2/358.

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ

Burada ikinci şartın cevabı olan "فإن استطعت" hazfedilmiştir. Takdiri "افعل/yap"tır. Şartın cevabı, "eğer istersen sadaka ver", "eğer istersen kalk" gibi birçok durumda hazfedilebilir. Burada cevabın silinmesi açık olduğu içindir. Açık olmasaydı, dinleyicinin anlamayacağından silinmesi uygun olmazdı. Kelimelerin aslı açıklık ve netliktir.²²

Şüphesiz ki hazif işlemi rastgele yapılmaz. Bilakis, konuşmacının ulaşmak istediği yüce bir amaç vardır. Hazfin amaçlarından biri, ezberlenmesi için sözü kısaltmak, hazfedileni yüceltmek veya muhatabı şaşırtmaktır. Diğer amaçlar için de kullanılabilir. Bu amaçlar hakkında daha fazla bilgi için fesahat kitaplarına bakılabilir.

Hazfin faydalarından biri de sözü hafifletmektir. Anlamalı bir ima da olabilir veya ayetlerin başlarının birbiriyle uyumlu olması için kullanılabilir. Aynı yerde birden fazla sebep bir araya gelebilir. Hazfin anlaşılması için bir delile veya dinleyicinin bilgisine ihtiyaç vardır.

1.1.3. Lafzı Mutlak Kullanıp Mukayyedi veya Aksini Kasdetmek

Belâgatte ifade yöntemlerinden biri de lafzın mutlak yani genel formuyla kullanılıp mukayyed yani belli bir anlamını kastetme yöntemidir. Amidî, takyidi, lafzın anlamını sıfat gibi ziyadelerle zaman, mekân vb. olgularla daraltma ve sınırlandırma olarak tanımlamıştır.²³ Eğer lafızda herhangi bir daraltıcı vasıf veya ek kullanılmamış ise o zamanda kelime mutlak yani genel kapsamlı bir anlam ifade eder. Nitekim Âmidî mutlak kavramını şöyle tanımlamıştır: Nefi siyakındaki nekire mutlaktır.²⁴ Eğer جاءني şeklinde bir cümle kurulursa fail olan رجل kelimesi mutlak kullanılmış olur. Ama جاءني رجل عربي denildiğinde ise söz konusu kelimenin anlamı daraltılmış mutlak olmuş olur. Bu durum arap dilinde bilindik bir husustur. Ancak bazen belâgatçıların ve ediplerin kullandığı farklı bir türü vardır ki edebi yönü ağır basmaktadır. Bu da lafzı

²² Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyad b. Abdullah b. Manzur ed-Deylemi el-Ferra', *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necati ve diğerleri, (Mısır: Darü'l-Misriyye li't-Telif ve't-Terceme, ts) 1/231-232.

²³ Ebu'l-Hasan Seyyidüddin Ali b. Ebi Ali b. Muhammed b. Salim es-Sâlihî el-Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, thk. Abdurrazak Afifi, Beyrut-Şam: Darü'l-İslam, ts), 3/4.

²⁴ el-Âmidî, *a.g.e*, 3/3.

mutlak zikredip herhangi bir kayıt olmaksızın mukayyed anlamı veya mukayyed lafzı zikredip mutlak olanı kastetme şeklidir. Buna dair şu örnekleri vermek mümkündür:

- Hz. Peygamber (Mina günleri üçtür²⁵) وَأَيَّامٌ مِّنَى ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ, buyurmuştur. Oysaki mina günleri iki buçuk gündür.²⁶ Hadiste kullanılan ثَلَاثَةٌ kelimesi mutlak bir kelimedir. Hehangi bir vasıfla kayıtlanmamıştır. Ancak kastedilen ise bundan daha azdır. Bu durum Arapların gün, ay ve yıl gibi zaman ifadelerinde bağlam özellikle sayıyı belirtmeye dönük değilse tümü ifade eden lafız kullanıp cüz'ü kastetmeye dair ifade biçimlerinin bir yansımasıdır. Muhatap her ne kadar sayı tam söylenmiş ise de harici verilerden bunun aslında bir bölümünü ifade ettiğini bilir ve anlar.

Zeccâc Arapların "قد مضى لذلك عامان وسنتان" *Ondan beri iki yıl ve iki yıl geçti*" sözünün kanıt olması halinde bazen geçen sürenin tam iki yıl olmadığını, iki yıla yakın olduğunu da ifade edebileceğini belirtmiştir.²⁷ Buna örnek olarak da

وَالْوِلْدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ (Bakara 233)

ayetini vermiştir.

Taberî bu ayette geçen حَوْلَيْنِ ifadesinin emzirme süresinin iki yıl olduğunu belirttiğini ifade etmiştir. كَامِلَيْنِ ile nitelendirilmesi ise Arapların bazen bu süreleri tam olmayacak durumlar için de kullanmasından kaynaklanmıştır. كَامِلَيْنِ ifadesi ile ayette geçen حَوْلَيْنِ ifadesinin tam ve eksiksiz olduğu vurgulanmış olmaktadır.²⁸

Arapçada sayı ifadeleri iki anlam ifade eder. Birincisi tamamı ki bu hakiki manadır. Ya da belli bir kısma delalet için kullanılır. Mütakellim muhatapın ikinci ihtimali anlamasını engelleme ve anlamı netleştirmek istediğinde vasıf kullanır. Konu hakkında verilen bir diğer örnek de şu ayettir:

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ ...

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Musnedü'l-İmâm Ahmed*, thk, Şuayb el-Arnaut ve diğerleri, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001) Hadis Numarası: 18873.

²⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir b. Ferac el-Ensari el-Hazreci Şemsüddin el-Kurtubi, *Câmi'u'l-Ahkâm li'l-Kur'ân*, thk. thk. Ahmed el-Berduni-İbrahim Atfîş, (Kahire: Darü'l-Kütübü'l-Misriyye, 2. Baskı, 1384/1964), 2/405.

²⁷ Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Ma'âni'l-Kur'ân ve İ'râbu*, thk, Abdülcelil Abde Şelbi, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 1/312.

²⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/452.

İmam Şâfiî, bu ayetin genel/âm lafzın zikredilip özel/hâs anlamın kastedildiği Arapça bir ifade olduğunu belirtmiştir.²⁹ Ona göre ayette geçen " النَّاسَ " kelimesi tüm insanları değil, belirli bir grubu yani Uhud Savaşı'ndan geri dönenleri ifade etmektedir. Şâfiî, *er-Risâle* adlı eserinde bu görüşünü açıklarken şunları söylemiştir:

*Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in yanında olanlar, kendisine karşı toplananlardan farklıdır. Kendisine "insanlar size karşı toplandı" diyenler, yanında olmayan ve kendisine karşı toplanan kişilerdir. Bu kişiler dört kişidir. "İnsanlar" kelimesi üç kişiyi, tüm insanları veya üç ile tüm insanlar arasındaki herhangi bir sayıyı ifade edebilir.*³⁰

1.1.4. Bir Şeyin Sürekliliğini İfade Etmek

Arapların bir geleneği vardır: Bir şeyin sonsuza kadar süreceğini ifade etmek istediklerinde, olumlu veya olumsuz olsun insanlar tarafından sürekli olduğu kabul edilen şeyleri kullanırlar.³¹ Örneğin, İmruulkays, ölüm döşeğindeyken yanındaki bir mezarı gördüğünde mezarın kime ait olduğunu sorunca yabancı bir kadına ait olduğu söylenmiştir. Bunun üzerine şöyle demiştir:

أجارتنا إن الخطوب تنوب وإني مقيم ما أقام عسيب
أجارتنا إنا غريبان هاهنا * وكل غريب للغريب نسيب

"Ey komşu kadın! Kaderler değişir, ben asib dağı gibi kalıcıyım."

"Ey komşu kadın! Biz burada iki garibiz, her garip gariple akrabadır."

Şiirde geçen "Asib", Rum ülkesindeki Kayseri şehrine yakın bir dağın adıdır.³² Dağlar gerçekte yok olmaya mahkûm olsalar da insanlar nazarında sabittir. Bu geleneğin Kur'an'da kullanıldığını görmekteyiz. Nitekim aşağıda verilen ayette bu kullanıma dair örnek vardır:

"Onlar ebedî kalacaklar, gökler ve yer durdukça"³³ *خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ*

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. el-Abbas b. Osman b. Şâfiî b. Abdülmuttalib b. Abdümenaf el-Muttalibi el-Kureyşî el-Mekkî, *el-Ümm*, (Beyrut: Darü'l-Maarife, ts.), 4/160.

³⁰ eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk, Ahmed Şâkir, (Mısır: Mektebetü'l-Halebi, 1358/1940) s. 58.

³¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/578.

³² Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. 'Alî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ti'l-inşâ'*. 15 Cilt, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.) 14/174.

³³ Hûd, 11/107.

Ayette ifade edilen ebediyet, sürekli kalma ve var olmaktır. Gökler ve yer ise sonsuz değildir, aksine cennet ve cehenneme girmeden önce yok olacaklardır. Ayette kastedilen, gökler ve yer yok olduğunda bu ebediyetin sona ereceğidir. Bilakis Kur'ân, Arapların konuşma tarzına uygun olarak gelmiştir. Bir şeyin sonsuzluğunu ifade etmek istediklerinde, onu gözle görülür şekilde sabit olan bir şeye bağlarlar. Örneğin, gece ve gündüzün birbirini takip etmesi, gök ve yerin sonsuzluğu, ovalar ve dağlar gibi.

Bazı âlimler, az sayıda da olsalar, kâfirlerin cehennemde sonsuza kadar kalmayacağını, Allah'ın dilediği kadar kalacaklarını sonra da çıkacaklarını savunmuşlardır. Bu görüşü savunmalarının sebebi belki de ayette ebediyeti kopuk ve geçici bir şeye bağlamalarıdır. Fakat bu görüş hatalıdır. Nitekim müminlerin cennetteki ebediyeti de aynı şekilde bağlanmıştır ve hiçbir kimse, Allah'ın bildiği üzere, onların cennetten çıkacağını söylememiştir. Eğer onları bu görüşe sevk eden ayette ebediyetin kopuk bir şeye bağlanmış olması ise bu yanlış bir anlayış olup Arapların dilini ve üsluplarını anlamamaktan kaynaklanmaktadır. Araplar, bu tür durumlarda ebediyeti tam anlamıyla bağlamak istemezler, aksine sonsuzluğu ve sürekliliği kastetmektedirler. Kur'ân da onlara kendi dilleriyle hitap etmiş ve üsluplarına uymuştur.³⁴

1.1.5. Bir Şeyin Az Olduğunu Söyleyerek Olmadığını Kastetmek

Arapların üsluplarından ve konuşma tarzlarından biri de bir şeyin az olduğunu söyleyerek, kelimenin tam anlamıyla bile olsa o şeyden hiçbir şey olmadığını ifade etmektir.³⁵ Örneğin, bir adamı övmek için "Falanca adamın kusurları azdır" derler. Bu, onda hiç kusur olmadığını anlatmak için kullanılır. Ya da birini yermek için "Falanca adamın utancı azdır" derler. Bu da onda hiç utanma duygusu olmadığını gösterir.

Cahiz³⁶, Avn bin Abdullah b. Utbe'den Nisibin şehri hakkında ne düşündüğünü sorduğunda "*Akrepler çok, akrabaları az*" dediğini rivayet etmiştir. Cahiz bunun üzerine

³⁴ Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin et-Teymî Fahreddîn. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1420, 14/68; Ebû Hafs Siraceddîn Amr b. Ali b. Adil el-Hanbeli ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-kitâb*, thk, Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcud, (Beyrut Dârü'l-Kutubi'l-İlmîyye, 1419/1998), 10/568.

³⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/235.

³⁶ Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Cahız, Basra'da doğdu ve orada büyüdü. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 150 Hicri (MS 768) veya 159 Hicri (MS 775) veya 160 Hicri (MS 776) veya 163 Hicri (MS 780) veya 164 Hicri (MS 781) veya 165 Hicri (MS 782) olarak tahmin edilmektedir. el-Cahız, çeşitli alanlarda birçok kitap yazdı. En meşhurları şunlardır: El-Beyan ve't-Tebyin: Beş ciltten oluşan bu eser, edebiyat ve belâgat üzerine bir çalışmadır. El-Resail: El-Cahız'ın farklı felsefî, dini ve edebi konularda görüşlerini sunduğu mektuplar koleksiyonudur. El-Buhlâ: Cimrilik ve

"Az" derken "Falanca adamın utancı azdır" diyenin kastettiği gibi, onda az da olsa utanma duygusu olsa bile hiç utanma duygusu olmadığını kastediyor" demiştir.³⁷

Bunun bir başka örneği de Abdullah b. Ebi Avf'ın³⁸ (r.a.) Hz. Muhammed'i (s.a.s.) tarif ederken "Çok zikreder, az batıl konuşurdu" demesidir. "Az batıl konuşurdu" derken hiç batıl konuşmazdı demek istemiştir.³⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de de buna benzer örnekler bulunur. Allah Teâla şöyle buyurur: "Fakat Allah onları küfürleri yüzünden lanetlemiştir. Bu yüzden pek azı iman ederler." (Bakara: 88) Taberî, bu ayetin anlamı hakkında birçok görüş aktarmıştır. Bunlardan biri de ayette "az" kelimesinin "Hiç" anlamında kullanılmış olmasıdır. Bunu da Arapların "Sadece kereviz ve soğanın bittiği bir ülkeden geçtim" dedikleri gibi kullanmış olmaları ile destekler. Taberî, bu sözle kastedilenin o ülkede kereviz ve soğan dışında hiçbir şeyin bitmediği olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰

"قليلًا" kelimesi, mahzûf bir masdarın nâibi olarak mansup edilmiştir. Yani, cümlede asıl olarak bir isim veya zamir bulunması gerekirken, bu isim veya zamir hazf edilmiş ve "قليلًا" kelimesi onun yerini almıştır. Bu sayede "قليلًا" kelimesi, cümlede i'râbî vazifesini yerine getiren bir isim görevi görmektedir.

"ما" kelimesi zaid olabileceği gibi nâfiye de olabilir. Bu durumda, cümle "فما يؤمنون قليلًا" şeklinde olup anlamı "Az bir şekilde iman ederler" olur.⁴¹

1.1.6. Mübâlağa İçin Bilinen Anlama Ek Yapmak

İfade türlerinden biri de bilinen bir anlamın mübalağa amacıyla ek lafızlarla ifade edilmesidir.⁴² Arapların üsluplarında, sözün muktadaî hale yani bağlama uygun

cimrilerin davranışlarını inceleyen bir eserdir. El-Hayvan: Hayvan bilimi ve hayvan davranışları üzerine bir çalışmadır. El-Cahız'ın eserleri, hiciv ve mizah dolu üsluplarıyla öne çıkarken, derin düşünceleri ve özgün fikir sunumlarıyla da dikkat çekmektedir. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 11/531.

³⁷ Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinânî el-Leysî, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk: Abdüsselam Harun, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1418/1998), 1/285.

³⁸ Aslen Eslemi kabilesinden olan Abdullah b. Ebi Avf, hicretten önce İslâm'ı kabul etmiş ve Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber gibi birçok gazada yer almıştır. Hudeybiye Antlaşması ve Bi'at-ı Ridvan'da da hazır bulunan Ebû Muaviye, Uhud Savaşı'nda aldığı yaranın izini ömrü boyunca taşıdı. Peygamber Efendimiz'in vefatından sonra Kufe'ye yerleşen Ebû Muaviye, burada vefat eden son sahabidir. İzzeddîn İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1409/1989), 3/79.

³⁹ Zeynüddin Muhammed Abdurrauf b. Tacü'l-Arifin b. Ali b. Zeyne'l-Abidin el-Haddadi el-Munâvî, *et-Teysîr bi Şerhi'l-Cami'i's-Sağir*, (Riyad, yy. 1408/1988), 2/282.

⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/233.

⁴¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/233.

olması tercih edilir. Bu sayede istenilen anlamın muhatabın zihnine yerleşmesi ve şüpheleri ortadan kaldırması sağlanır. Bazen mütekkelim mecazî anlamlar da irade edebilir. Örneğin, "Falanca ile konuştum" denildiğinde, her zaman gerçek ve birebir konuşma anlamına gelmez. Belki de ona birilerini göndermiş veya bir mektup yazmıştır. Ancak "كلمته بلساني Onunla dilimle konuştum" dediğinde, muhatabın aklına gelen tüm mecaz olasılıklar yok olur ve sadece bilinen gerçek konuşma kalır. Aynı şekilde, konuşmacı مِمْسَكٌ بِيَدِي Zeyd bana elimi tutarken anlattı" derse, bu sözlerle muhatabın şüphelerine yol açan yolları kapatır ve geriye sadece apaçık gerçek kalır. Bu türdeki üsluplar Kur'ân'da da kullanılmıştır. Buna şu ayetleri örnek vermek mümkündür:

﴿فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ، وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ﴾

"Çünkü gözler kör olmaz, ama göğüslerdeki kalpler kör olur"⁴³

Ferrâ⁴⁴ (ö. 207/822) ayette geçen "Göğüslerde" ifadesi için şöyle demiştir: Kalp ancak göğüste olur. Burada kalbin göğüste olduğunun ifade edilmesi, Arapların bilinen anlam üzerinde mübalağa için yaptıkları te'kid türlerinden biridir. Buna benzer kullanım şu ifadelerde de vardır: "Onlar tam on tanedir" "Ağızlarıyla söylüyorlar".⁴⁵

el-Zeccâc⁴⁶ (ö. 311/923) bu konuda Ferrâ'ya benzer yorumlar yapmıştır.⁴⁷ İbn Kuteybe, konuşmadaki te'kid için örnek olarak "Ağızlarıyla kalplerinde olmayanı

⁴² el-Enbârî, *el-Belâga fi'l-Fark Beyne'l-Muzekker ve'l-Mu'ennes*, thk. Ramazan Abdüttabab, (Beyrut: Matbaatu Darü'l-Kütüb, 1970), s. 63.

⁴³ Hac, 22/46.

⁴⁴ Ebû Zekerîya Yahya b. Ziyad b. Abdullah b. Manzur el-Esedî el-Kûfî, 163 Hicri yılında Kufe'de doğmuştur. Arapçaya olan titizliği ve dildeki incelikleri keşfetmesiyle "el-Ferrâ" lakabını almıştır. Kisâî, Kays b. er-Rabî' ve Mendel b. Ali gibi dönemin önde gelen dil bilginlerinden ders alarak zekâ ve dil bilgisi konusundaki derinliğiyle tanınmıştır. Alçakgönüllülüğüyle de bilinen El-Ferrâ'ya Halife Ma'mun oğullarını eğitime görevini verdiği için, her iki oğlu da ona saygı göstermek için ayakkabılarını önüne koymuştur. ez-Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, 10/119.

⁴⁵ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*,

⁴⁶ Tam adı Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. es-Seri ez-Zeccâc el-Bağdâdî olan ez-Zeccâc, hicri 3. yüzyılda yaşamış ve Arap dili ve edebiyatının önemli isimlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Müberred gibi dönemin önde gelen dil bilginlerinden ders almış ve Arap dilinin inceliklerini öğrenmiştir. Aynı zamanda Bağdat Halifesi Mu'tazid'in yakın dostlarından biri olmuştur. Edebiyatçı ve dil bilgini kimliğinin yanında, vezir Kasım b. Übeydullah'ı eğitmesiyle de tanınır. Bu sayede büyük bir servete sahip olmuştur. Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, 14/360.

⁴⁷ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/432.

söylüyorlar" ayetini verir. İbn Kuteybe'ye göre, kişi mecazî olarak yazıyla, mektupla veya başkası aracılığıyla konuşabilir demektir.⁴⁸

İbn Kuteybe esasen, sözün hakiki ya da mecazî olabileceğini söylemek istiyor. Örneğin, birisi diğerine hitaben bir mektup yazıp gönderdiğinde veya kendisine konuşması için bir haberci yolladığında, konuşmayı kendisine söylemiş gibi göstermesi, üslubu genişletmek açısından caizdir. Ancak sözlü olarak kesinleştirildiğinde, bu ihtimallerin hepsi ortadan kalkar. İşte bu tür bir fayda için, o ekleme güzel bir şekilde yapılmış ve ifade zenginleştirilmiştir.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Araplar, konuşmanın etkisini ve anlamını pekiştirmek için bilinene ekleme yapmaktan çekinmezler. Bu eklemeler, mecazî anlamların yanlış anlaşılmasını önler ve muhatabın zihninde net bir iz bırakılmasını sağlar.

1.1.7. Atıf Harfi Vav'(و) ın Kullanımı ve Atılma Durumları

Vav harfi, iki şeyi aynı hükmün ortaklığına bağlamak için kullanılır. Eğer bu iki şey zat olarak aynı ise, vav harfi kullanılmaz. Eğer zat olarak farklıysa, vav harfi kullanılır. Birden fazla sıfat, tek bir mevsûfa geldiğinde, vav harfi atılır. Bu sıfatlar zıt anlamlı olsa bile vav harfi kullanılmaz.⁴⁹ Bu sıfatla kastedilen, dilbilgisi sıfatı değil, haber, hal ve diğer kapsamlı anlamlar da içeren sıfatlardır. Örneğin: جاء زيد الكاتب (Benim iki bineğim var, katır ve at) örneğinde ise iki binek farklı zatlardır, bu nedenle sıfatların açıklaması olarak vav harfi kullanılır.

İbn Kayyım⁵⁰ verilen ayetle ilgili yorumunda vav harfinin kullanılmamasını şöyle açıklar:

⁴⁸ İbn Kuteybe, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye*, thk, komisyon, (BAE: Camiatu eş-şârika, 2008) 4/2467.

⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/27.

⁵⁰ Şeyh-ül İslam olarak da bilinen İbn-i Kayyım, İslam tarihinin en önemli âlimlerinden biridir. 691 Hicri yılında Şam'da doğmuş ve 751 Hicri yılında vefat etmiştir. İbn-i Teymiye'nin en önemli talebelerinden biri olan İbn-i Kayyım, tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi birçok alanda eserler vermiştir. "Hafız İmadüddin Ebu'l-Feda İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kureyşi el-Dımaşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk, Dr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki; (Beyrut: Dar-u'l-Hecer li't-Tibâ'a, ts.) 18/523.

وَعَهْدَنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهْرًا بَيْنِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ayetinde geçen السُّجُودِ ifadesinde vav harfî kullanılmamıştır, çünkü her ikisi de aynı anlamı ifade eder. Bir şey kendisine vav harfiyle atıf yapılmaz.⁵¹

Süfyan b. Uyeyne'ye⁵² (ö. 198/814) "Kur'an mahlûk mudur?" diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: Allah Teâla buyurur: "أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ" (A'lâ: 54) Gördüğün gibi Allah, halk ve emri birbirinden ayırmıştır. Emir, Allah'ın kelimasıdır. Eğer kelamı mahlûk olsaydı, halktan ayırt etmezdi. Kim ikisini bir araya getirirse küfre girer.⁵³

İbn Uyeyne'nin kastı, vav harfinin atfettiği şeylerin farklı olması gerektiğidir. Bu nedenle, Kur'an mahlûk olsaydı, vav harfiyle halktan atıf yapılmazdı. Bu durumu şöyle de izah etmek mümkündür: Emir, kulların fiillerine ilişkin emirleri içerir. Kur'an da bu emirleri içerir. Dolayısıyla Kur'an'ın mahlûk olmadığı ortaya çıkar.

Ferrâ, ﴿يُسْأَلُونَكَ سُوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ﴾ ayetinde geçen "يُسْأَلُونَكَ سُوءَ الْعَذَابِ" fiilinden farklı bir anlam taşıdığını savunur. Ona göre, ilk ayetteki "وَيُذَبِّحُونَ" fiili, "يُسْأَلُونَكَ سُوءَ الْعَذَابِ" fiilinin tamamlayıcısıdır. Bu, onların size iki türden azap yapacağını gösterir. Birinci tür: Size kötü muamele ve işkence yapacaklar. İkinci tür ise çocuklarınızı katledecekler. Bu iki tür azap birbirinden farklıdır. Birincisi, fiziksel ve manevi acıyı içerirken, ikincisi ölüm anlamına gelir. Ferrâ'nın tefsirine göre, "وَيُذَبِّحُونَ" fiili her iki ayette de farklı anlamlar taşır. Birinci ayette, çocukların katledilmesini temsil eder. İkinci ayette ise, yapılan azap türlerini detaylandırarak "يُسْأَلُونَكَ سُوءَ الْعَذَابِ" fiilini açıklar. Bu nedenle de farklılık gösterirler ve vav ile atfedilmişlerdir.⁵⁴

1.1.8. Kinaye

Kinaye konuşmacının, bir şey için ismini zikretmeden, onunla bağlantılı ve ondan sonra gelen, onunla birlikte var olan bir anlamı kullanarak, o şeyi ima etmesidir.

⁵¹ Muhammed b. Ebubekir b. Eyyub b. Sa'd Şemsuddin İbn Kayyim el-Cevzî, *Bedai'u'l-Fevâid*; (Beyrut: Dar'ul Kitab'ul Arabi, ts.) 1/65.

⁵² Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Zehebî, *Siyer-i A'lami'n-nubelâ*, 455/8.

⁵³ el-Begavî de buna benzer görüş belirtmiştir. Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Begavî eş-Şâfiî, *Me'alimü't-tenzil fî tefsir'il-Kur'ân-Tefsir'ul-Begavî*, thk. Abdurrazak el-Mehdi, (Beyrut: Dar İhya't-Turasi'l-Arabi, 1420), 2/198.

⁵⁴ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/4.

Dinleyici bu anlamı duyduğunda, konuşmacının ne demek istediğini zahmetsizce anlar. Buna yaygın olarak şu örnek verilmektedir: "هو طويل النجاد" Onun kılıcının kını uzundur." Bu sözden, o kişinin uzun boylu olduğu anlaşılır. "كثير الرماد" Çok külleri var." Küller, yakılan odunlardan kalanlardır. Bu sözden, o kişinin çok misafir ağırladığı anlaşılır.⁵⁵

Kinayenin edebî bazı faydaları vardır. Bunları maddeler halinde şöyle özetlemek mümkündür: Anlamı pekiştirir. Dinleyicinin zihnini harekete geçirir. Anlamı doğrudan vermez, dolaylı olarak verir. Bu sayede dinleyicinin zihni anlamlar denizinde yüzer, derinliklerine dalar ve konuşmacının ne demek istediğini kavrar. Bu da söyleneni daha tatlı ve kalıcı kılar. Kinayenin birden fazla anlamı olabilir ve her dinleyici kendine en uygun olanı seçebilir.

Kur'ân'da kinaye üslubu kullanılmıştır. Buna şu örnekleri vermek mümkündür:

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ *İşin dehşetinden baldırların açıldığı gün (kıyamet günü) secdeye çağrılacaklar, fakat secde edemeyecekler.*⁵⁶

Ayette kullanılan عَنْ سَاقٍ يُكْشَفُ عَنْ يَوْمَ ifadesi her ne kadar anlam olarak dehşetten baldırların açıldığı gün anlamını taşısa da aslında kıyamet gününü kinayeli olarak ifade eder.

Ayette geçen يَكْشِفُ fiilinin okunuşu hakkında farklı rivayetler vardır. Ferrâ'ya göre, tüm kıraat imamları "يُكْشِفُ" şeklinde meçhul fiil olarak zamme ile okumuşlardır. İbn Abbas ise bu fiili "açığa çıkarır" anlamına gelen "تَكْشِفُ" fiilini malum formda fetha ile okumuştur. Yani kıyamet günü açığa çıkarır.⁵⁷ Bu farklı okumalar, meçhul fiilin faili açıklar. يَوْمَ kelimesinden sonra gelen cümle muzaf ileyh olup mahallen mecrurdur.

Ebû Ubeyde ise "Savaş ve olaylar şiddetlendiğinde كَشَفَ عَنْ سَاقٍ" denir." demiştir. Bu yorumu desteklemek için Kays b. Züheyr'in şu beytini örnek vermiştir:

إِذَا شَمَرَتْ لَكَ عَنْ سَاقِهَا * فَوَيْهَا رَبِيعٌ وَلَا تَسْأَمُ

⁵⁵ Cürcânî, *Delâilü'l-icâz*, 66; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/233.

⁵⁶ Kalem, 68/52.

⁵⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/177.

"Eğer sana bacaklarını açarsa, vay haline Rebî kabilesi! Ve usanma.⁵⁸"

1.1.9. Takdîm ve Tehîr Üslubu

Cümlede kelimelerin sıralaması, cümlenin temelini oluşturur. Bu sıralamanın bir kısmı cümlenin temel unsurlarıdır, bir kısmı ise bu unsurlara yapılan eklerdir. Araplar, önemli olanı önemsiz olandan önce zikreder, diğerlerini ise tehir ederler. Bu temel bir kuraldır. Ancak konuşmacı, cümlenin temel unsurlarının dinleyici tarafından bilindiğini ve onun için önemli olmadığını, asıl önemli olanın diğer öğeler olduğunu düşünebilir. Buna dayanarak, fazlalığı cümlenin önüne alabilir. Bunu, sözün vurgu ve etkisini etkili kılmak için de yapabilir. Tüm bunlar, incelikli bir ustalık ve derin bir anlayışla yapılır. Bu, konuşmacının beyanının ne kadar etkili olduğunu ve kelimelerinin anlamlarını ne kadar net bir şekilde ifade ettiğini gösteren geniş bir alandır. Ibn Fâris şöyle der: "Arapların geleneklerinden biri de sözü geciktirmektir. Bu söz, anlamda gecikmiş olsa da, sözlü olarak öne alınmış olabilir. Bu, sözün en güzel yere konması ve en tatlı şekilde ifade edilmesidir."⁵⁹ Bu türün bir örneği Allah Teâla'nın şu sözüdür:

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ Allah'tan, kulları arasından yalnızca âlimler korkar.⁶⁰

Cümlenin aslı إِنَّمَا يَخْشَى الْعُلَمَاءُ Allah şeklindedir. Taberî'nin dediği gibi "korku"dan kasıt, "hürmet"tir. Buradaki "âlimler"den kasıt, Allah'ın kudretini ve büyüklüğünü bilenlerdir.⁶¹

Arapçada normalde cümlede fail, mefulden önce gelir. Burada ise meful, fiil ve faili arasında yer almıştır. Söz, Allah'tan korkmanın sadece âlimlere mahsus olduğunu gösteren bir hasr üslubu ile söylenmiştir. Bu, sanki Allah'tan korkmak sadece âlimlere mahsustur, başkalarına değil der gibi bir anlamdır. Aynı şekilde bu ifadede âlimlerin sadece Allah'tan korktuğu ve başka kimseden korkmadığı da anlaşılmaktadır.

Bu türün bir diğer örneği de şu ayettir:

⁵⁸ Ebû Ubeyde Mamer b. Müsenna, *Mecâzû'l-Kur'ân*, thk., Muhammed Fuâd Sezgîn, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1381/1962), 2/266.

⁵⁹ Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, (Beyrut: Darü'l-İhya'l-Arabiyye, İsa el-Babî el-Halebî ve Şürekâuhu, Darü'l-Maarife, 1376/1957), 3/233.

⁶⁰ Fâtir, 35/28.

⁶¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/364.

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَفَّلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً
فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ

Hiç heva ve hevesini tanrı edinen, Allah'ın da onu bile bile saptırdığı, kulağına ve kalbine mühür vurduğu, gözlerine perde çektiği kimseyi gördün mü? Allah'tan sonra ona kim hidayet verir? Hâlâ düşünüp aklınızı kullanmıyor musunuz?"⁶²

Ayetin tertibi اَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ هَوَاهُ إِلَهًا şeklindedir. Anlam açık ve anlaşılır olduğundan ikinci meful birinci mefulün önüne alınmıştır.⁶³

Arapçada konuşma dilinin doğal hali, bilinen sıraya ve düzene göre olmasıdır. Eğer bir cümlede bu bilinen sıra bozulmuşsa, bunun arkasında anlamlı bir amaç ve ince bir anlam varsa, bu durum cümlenin etkisini ve dinleyicinin zihninde yaratacağı izlenimi daha da güçlendirir. Amaçlı bir değişiklik yoksa bu durum dilbilgisi açısından zayıflık ve anlamsız bir söz söyleme olarak değerlendirilir. Cümlede kelimelerin sırasının değiştirilmesi, ancak açık bir gerekçe ve asıl bir amaçla yapılmalıdır.

1.1.10. Emrin Tehdit Anlamında Kullanılması

Arapçada emir kipi, bilindiği üzere bir talebi ifade eder. "افعلْ" kelimesinin anlamından türeyen bu cümle tipi, dilde çeşitli anlamlara gelebilir. Emir Cümlesinin Temel Anlamları şunlardır:

Olumlu: Emir cümlesinin orijinal ve en temel anlamı, bir işin yapılmasını istemektir. Esas olan da budur.

Olumsuz: Emir cümlesi, istisnai olarak olumsuz bir anlamda da kullanılabilir. Bu durumda, bir şeyin yapılmamasını istemeyi ifade eder. Niyet bakımından da kısımlara ayrılır:

Kesin emir: Karşıdaki kişiye kesin bir şekilde bir şey yapmasını emretmek.

Rica anlamında emir: Karşıdaki kişiden nazikçe bir şey yapmasını rica etmek.

İzin anlamında emir: Karşıdaki kişiye bir şey yapmasına izin vermek.

⁶² Câsiye, 45/23.

⁶³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/275.

Emir cümlesi bazen hakiki anlamının dışına çıkarak tehdit ve uyarma gibi farklı anlamlarda da kullanılır. Emir cümlesi, bir şeyi yapma tehdidinde bulunmak veya bir şeyin tehlikelerine karşı uyarmak için de kullanılabilir. Emir cümlesi "tehdit ve uyarma" anlamında Kur'ân-ı Kerîm'de çokça kullanılmıştır. Buna şu ayeti örnek göstermek mümkündür:

اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *Dilediğinizi yapın. Muhakkak ki O, yaptıklarınızı görüyor.*⁶⁴ Bu ayette, Allah Teâla, insanlara ne isterlerse yapabileceklerini emretmektedir. Fakat bu emir, gerçekte bir tehdit ve uyarıdır. Ayetin devamında Allah Teâla, insanların yaptığı her şeyi gördüğünü ve bildiğini bildirerek onları caydırmaktadır.⁶⁵

Tehdit ve uyarıları ifade etmek için emir kipi kullanmanın faydası, tehdidi, uyarıyı ve caydırıcılığı abartmak ve vurgulamaktır. "Yaptıklarınızı görüyorum" cümlesi, konuşmacının amacını gösterir. Bu yasaklama biçiminin, diğer biçimlerde olmayan bir gücü vardır, çünkü dinleyiciyi tövbe etmeye ve günahlardan kaçınmaya teşvik eder. Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz: Emir cümlesi, dilde ve Kur'an-ı Kerim'de çeşitli anlamlara gelen ve çokça kullanılan bir cümle tipidir. Bu anlamlardan biri de "tehdit ve uyarma" anlamıdır. Bu anlamda kullanılan emir cümleleri, karşıdaki kişiyi caydırmak ve teyit etmek için kullanılır.

⁶⁴ Fussilet, 41/40.

⁶⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/250-251.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE CÜMLE

2.1. “Cümle” Kavramının Sözlük Anlamı

Arap dilinde cümle, en az iki kelimedenden meydana gelir. Anlamalı cümle oluşturacak şekilde kelimeleri bir araya getirmek istersek, kelimelerin sırasını ve hangisinin hangisinden önce geleceğini belirleyen dilbilgisi kurallarına dikkat etmemiz gerekir. Bu şekilde oluşturulan cümleler anlamlı olup dili oluşturur. Dolayısıyla cümle “Ali” gibi tek bir kelimedenden oluşamaz. “Kalk” gibi tek bir kelimedenden oluştuğu düşünülen ifadeler de esasen tek bir kelime değildir. Bu gibi durumlarda kelimenin asıl kullanım yeri ve bağlamından anlaşılan bir zamir gizlenmiştir. Dolayısıyla, “kalk” kelimesinin tam anlamı “sen kalk” demektir.⁶⁶

Cürcânî, kelimelerin kendileri ile anlamlara göre sıralanmaları arasında ayrım yapmış ve belâğatin kelimelerin kendisinden değil, ruhta oluşan anlamlara göre sıralanmasından geldiğine inanmıştır. Belâğatte, kelimeler rastgele bir araya getirilmez, aksine her bir kelime anlamına uygun bir şekilde kullanılır ve yerleştirilir. Eğer bir kelime değiştirilirse, anlam da değişir. Bu açıdan, ahenkli dil, dokumaya, nakışa ve yazıya benzetilebilir.⁶⁷

Bilindiği gibi, “cümle” terimini ilk kullanan kişi, Ebû Abbâs el-Müberred’tir (ö. 286/900). “*el-Muktedeb*” adlı eserinde şöyle demiştir: *Faili merfu yapan şey, faille filin*

⁶⁶ Abdullah Ali es-Sevrî, “Hasâisü terâkîbi’l-lugati’l-Arabiyye”, *Mecelletü’l-Endülüs li’l-Ulûmi’l-İnsâniyye ve’l-İctimâiyye*, cilt, 3/sayı9, yıl 2016, s, 252-290, (Yemen, Câmiatü’l-Endülüs, 2016) s. 253.

⁶⁷ Cürcânî, *Delâilü’l-icâz*, s. 50.

birlikte bir cümle oluşturmaları ve muhatabın faydalanması için tam bir anlam ifade ediyor olmasıdır.⁶⁸

Cümle, bir araya gelen kelimelerin oluşturduğu kümedir. Arapçada "جمل" kökünden türemiştir.⁶⁹ Çoğulu جُمْلٌ şeklindedir. Kur'ân'da cümle kelimesi "derlitolu" anlamında kullanılmıştır. "Mufarrak" (dağınık) kelimesinin karşıtı olarak geçer. Örneğin وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً Ve kâfirler, 'Niçin Kur'an ona bir defada indirilmedi?' dediler.⁷⁰ ayetinde bu anlam açıkça görülmektedir.⁷¹

2.2. Terim Anlamı

Cümle kavramını açıklamadan önce, nahivcilerin genellikle eserlerine başlarken "kelam"ı (söz) tanımlayıp sınıflandırdıklarını ve "cümle"den sadece kısaca bahsettiklerini belirtmek gerekir. "Kelam" kavramı yararlı ve faydalı olacak bir şekilde bir araya getirilmiş kelimelerden oluşan bütündür. Dolayısıyla kelamı şöyle tanımlamak mümkündür: *اللفظ المركب المفيد* faydalı birleşik lafızdır.

Nahivcilerin üzerinde durduğu hususlardan biri de cümle ve kelam kavramının kapsamı ve ortak paydaları hakkındadır. Cümle, kelam ile aynı mıdır, yoksa daha kapsamlı mıdır? Bu konuda iki farklı görüş vardır:

Birinci görüşe göre cümle, kelam ile eş anlamlı olup aynı anlama gelir ve "yararlı bir şekilde bir araya getirilmiş kelimelerden oluşan bütündür." Bu görüşü savunanlar arasında İbn Cinnî⁷² (ö. 392/1002) Zemahşerî⁷³, İbn Yaîş⁷⁴ (ö. 643/1245) ve

⁶⁸ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezid b. Abdülekber es-Simâli el-Ezdî el-Müberred, *el-Muktedeb*, thk. Muhammed Abdülhâlik Azîme, (Beyrut: Âlemü'l-Kitab, ts.) 1/8.

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* 11/128. (جمل) maddesi.

⁷⁰ Furkân, 25/32.

⁷¹ Muhammed Murtedâ b. Muhammed el-Huseynî Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk., 'Abdulmun'im Halîl İbrâhîm, (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012), 28/238.

⁷² İbn Cinnî, 330-329 Hicri yılları arasında yaşamıştır. Arapça gramerinin imamı olarak kabul edilir. Bir gözü kördür. Babası Süleyman b. Fahd el-Mûsilî'nin Romalı bir kölesiydi. Ebû Ali el-Farisi'den eğitim almıştır. Bağdat'a yerleşmiştir. *Sirrü's-sinâa* ve *Hasâis* adlı eserleri meşhurdur. İyi şiirler de yazmıştır. Adudüddeve'nin hizmetinde bulunmuştur. el-Mutenebbî'nin "Divân"ını onun yanında okuyup serh etmiştir. bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/17.

⁷³ 467 Hicri yılında Harezm'de doğmuştur. Bağdat'ta eğitim alan zemahşerî, Arapça dil, edebiyat ve tefsir alanlarında uzmanlaşmıştır. "Keşşaf" tefsiri ile tanınır. 538 Hicri yılında vefat etmiştir. Keşşaf, el-Mufasssal, Esasü'l-Belağa, el-Fâik fî Garibi'l-Hadis gibi eserleri kaleme almıştır. İmam'ul-Mutezile, Cârullah gibi lakablarla bilinir. Arapça dil ve edebiyatına önemli katkılarda bulunmuştur. Keşşaf tefsiri, Mutezile mezhebinin en önemli tefsirlerinden biridir.

⁷⁴ Ebu'l-Bekâ Muvaffaküddin Ali b. Ya'îş b. Ebi's-Serâyâ Muhammed b. Ali b. el-Mufazzal en-Nahvi olarak bilinir. Eski adıyla İbn Sâîğ olarak da tanınır. 553 Hicri yılında Halep'te doğmuştur. es-

Cürcânî yer alır. Bu dilbilginleri, cümle ve kelamı eş anlamlı olarak kabul etmişlerdir. Nitekim Zemahşerî *el-Mufasssal* adlı eserinde şöyle demiştir: *"Kelam, birinin diğerine isnat edilmesi şartıyla iki kelimedenden oluşan bileşiktir. Bu ancak iki isimde gerçekleşir. Örneğin 'Zeyd kardeşindir' veya 'Beşir arkadaşındır' demen gibi. Ya da bir fiil ve isimde gerçekleşir. Örneğin 'Zeyd vurdu' veya 'Bekir yola çıktı' demen gibi. Bu bileşiklere aynı zamanda 'cümle' de denir."*⁷⁵

Cürcânî şöyle demiştir: *"Bilin ki isim, fiil ve harften her birine 'kelime' denir. İkisinden bir araya gelerek anlam ifade eden bileşik oluştururlarsa, örneğin 'Zeyd çıktı' dersek, buna "kelam" ve "cümle" denir."*⁷⁶

İkinci görüşe göre ise cümle ve kelam farklı kavramlardır. Ortak paydaları olduğu gibi özgün yönleri de vardır. Cümle, kelimadan daha kapsamlıdır ve kelam onun bir kısmıdır. Cümlelerin iki türü vardır: Kendi başına anlam ifade eden mürekkebi sözler. Örneğin "Zeyd çıktı." Diğeri ise kendi başına tam bir anlam ifade etmeyen mürekkebi sözlerdir. Buna şart cümlelerini örnek vermek mümkündür. Zira şart cümleleri faydalı bir anlamı ifade edebilmek için cevaba ihtiyaç duyarlar. Kanaatimizce bu görüş doğrudur.⁷⁷ Bu görüşe uyan âlimlerden İbnü'l-Hâcib⁷⁸ ve İbn Hişâm da vardır. Cümle ve kelamı birbirinden ayırmışlar ve eş anlamlı olmadıklarını savunmuşlardır. Onları Radiyüddîn el-Esterâbâdî⁷⁹ takip etmiştir. Kâfiye adlı eserinde İbnü'l-Hâcib'in sözlerini aktarmış ve onaylayarak şöyle demiştir: *"Cümle, ister bizzat maksut olsun ister olmasın, asli isnat içeren her şeydir. Haber cümlesi ve diğer cümleler gibi. Bu tanımdan masdar, fail, meful, sıfatı müşebbehe ve zarf çıkar. Bunlar isnat edildikleri kelimelerle birlikte ele alınır."*

"Kelam ise asli isnat içeren ve kendi başına maksut olan her şeydir. Dolayısıyla her kelam cümledir, fakat her cümle kelam değildir. Isnat kelimesini kullanmasının

Sahîb İbnü'l-Adîm, oğlu Mecdüddin ve Ebu'l-Abbâs b. ez-Zâhirî gibi âlimler kendisinden rivayette bulunmuşlardır. İbn Cinni'nin "et-Tasrîf" adlı eserine ve "el-Mufasssal"a şerhler yazan İbn Yâiş'in bunun dışında da birçok eseri vardır. bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. 23, 144.

⁷⁵ Zemahşerî, *el-Mufasssal fî ilmi'l-arabiyye*, thk. Fahr Salih Kudâra, (Amman, Dâru Ammâr, 2004), s. 32.

⁷⁶ Ebû Bekir, Abdülkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî, *el-Cümel*, thk. Haleb Haydar, (Dımaşk, Mektebetü mecmau'l-lugati'l-arabiyye, 1972), s. 40.

⁷⁷ Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi fî şerhi Cem'i'l-cevâmi*, thk. Abdülhamit Hendâvî, (Kahire: Mektebetü't-tevkîfiyye, ts), 1/55.

⁷⁸ Biyografisi için bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/269; Ziriklî, *el-a'lâm*, 2/153.

⁷⁹ Biyografisi için bk. Ziriklî, *el-a'lâm*, 6/86.

sebebi ihbar kelimesinden daha genel olmasıdır. Çünkü haber, istek ve inşai cümlelerde geçen ilişkiyi de kapsar."⁸⁰

Sonuç olarak: Cümle, iki isimden veya bir isimden ve bir fiilden oluşan, isnat içeren her bileşik söz olarak tanımlanabilir. Bu, nahivciler arasında uzlaşmış bir konudur. Örneğin "Çocuk başarılı oldu." Bu cümlede, "başarmak" fiili "çocuk" olan faile isnat edilmiştir. Cümle iki fiilden oluşmaz. Çünkü fiil, kendisine isnat edilecek güce sahip değildir. O bir arızadır, öz değildir. Cümle iki harften de oluşmaz. Çünkü harf tek başına anlam ifade etmez. Daha önce de belirttiğimiz gibi cümle, kelimelerden oluşur ve iki temel unsuru vardır ki bunlar olmadan cümle tamamlanmaz ve biri diğerinin yerini tutamaz. Bu iki unsurun tanımlanmasında âlimlerin terminolojileri farklılık göstermiştir. Nahviciler bu unsurları "müsned" ve "müsned ileyh" olarak,⁸¹ mantıkçılar ise "mevzu" ve "mahmul" olarak adlandırmışlardır.⁸² Terimler farklı olsa da, gerçek aynıdır. Dr. Kerim el-Hâlidî, Arapça cümleyi izafet açısından genel olarak üç şekilde tasvir etmiştir:

i.Cümle, en yaygın olanı ve nahiv âlimlerinin de dediği gibi, "müsned" ve "müsned ileyh" olmak üzere iki temel unsurla ifade edilebilir.

ii.Cümle anlamı, ancak "müsned", "müsned ileyh" ve anlamı tamamlayan fakat istenirse çıkarılabilen "fazla" unsuru ile tamamlanır.

Bu ifadelerle şunu da eklemek mümkündür: Bu fazlalık unsur bazen vazgeçilemez bir önem taşıyabilir. Fakat nahiv âlimlerinin "fazla" ile kastettiği şey, bu unsurun cümlelerin bir rüknü olmadığıdır.

iii.Anlamın tamamlandığı ve ikinci unsurun zikredilmesine veya tahmin edilmesine gerek kalmadığı sürece, cümlelerin tek bir rüknü ile kastedilen anlamı ifade etmek mümkündür. Bunu sağlayan şey, ipuçları, göndermeler veya diğer rüknü gösteren işaretlerdir.⁸³

⁸⁰ Necmuddîn Muhammed b. Hasen el-Esterâbâdî er-Radî, *Şerhu'r-Radî 'ala'l-Kâfiye*, 3. bs. thk. Yusûf Hasan Ömer, (Bingâzî Camiatu Kân Yûnus, 1996), 1/31.

⁸¹ Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kamber el-Harisi Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdussalam Muhammed Harun; Mektbetü'l-Hanci, (Kahire, 3. Baskı, 1408/1988), 1/23.

⁸² Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Mi'yarul-İlm fi fenni'l-mantik*, thk. Süleyman Dünyâ; Darü'l-Maarif, Mısır, 1961, s. 110.

⁸³ Kerim Hüseyin el-Hâlidî: *Nazarât fi'l-cümleti'l-Arabiyye*, (Amman, Dâru Sefâ li'n-neşri ve't-tevzî, 2005), s. 55.

Şunu belirtmek gerekir ki her iki unsur da anlamın açıkça ortaya çıktığı durumlarda silinebilir. Örneğin, "Sabırlı ol zorluklara karşı" derken sanki "Sen sabırlı ol" denmiş gibi olur.

2.3. Cümle Çeşitleri

Arapça cümleye baktığımızda, farklı formlarda ve amaçlarda olduğunu görürüz. Her birinin bir amacı ve hedefi vardır. Bu, mütekellimin üslubunda genişlik ve ifadede derinlik sağlar. Âlimler bu cümleleri çeşitli yönlerden incelemiş ve bu yönleri farklı kategorilere ayırmışlardır. Bazıları dilbilimciler tarafından ele alınırken, bazıları ise belâgatçılar tarafından incelenmiştir.

2.3.1. Müsned ve Müsned İleyhin Konumuna Göre Cümle

Öncelikle, cümlelerin temel unsurlarının müsned ve müsned ileyh olduğunu kabul ettik. Bu unsurların sıralanmasında iki durum vardır: müsned ileyh önde olabildiği gibi sonda da kalabilir. Bu duruma göre cümle iki kısma ayrılır:

İsim Cümlesi: Bu tür cümlelerin başında bir isim bulunur ve başlangıcı mübtedadır. Ardından yine bir isim gelir, bu da haberidir. Örneğin, "السَّمَاءُ صَافِيَةٌ" "Gökyüzü açıktır" cümlesi isim cümlesidir. Çünkü "gökyüzü" müsned ileyh ve mübtedadır. "صَافِيَةٌ" ise haberdir. Önce gelen isimden kasıt merfu olarak gelen kelimedir. Başta olmasından kasıt ise lafzen veya hükmen başta olmasıdır. Başlangıçta yer alan isim, ya lafzen veya hükmen önde olabilir.

Fiil Cümlesi: Bu tür cümleler fiil ile başlar. Burada müsned fiil, müsned iley ise fail veya naibu'l-fâildir. Örneğin, "صلى الرجل" "Adam namaz kıldı" cümlesinde fiil olan "صلى" başta olup aynı zamanda müsnettir. Fail olan "الرجل" ise müsned ileyhtir. Benzer bir yapıda "سُرِقَ المتاع" "eşya çalındı" cümlesinde, "eşya" öznenin yerine geçen bir şeydir, gerçekte özne olmasa da anlam olarak özne konumundadır.⁸⁴

Arapçada eğer haber fiil değilse isim cümlesi sabitlik ve sürekliliği ifade eder. Ayrıca, fiil cümlesi ve haber fiili olan isim cümlesi, meydana gelme ve yenilenmeyi ifade eder. Bu anlam her cümlede olmasa da genellikle baskındır. Zerkeşî şöyle

⁸⁴ İmtisâl et-Tayyib Abdürrahman, "Envâ'u'l-cümel fi'l-kitâbeti'l-Arabiyye ve delâlatihâ" *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye*, sayı, 5, tarih, 1.1.2015, s. 3.

demoştir: "Fiil, yenilenmeyi ve geçiciliği ifade eder, isim ise istikrarı ve sabitliği gösterir; ikisinden biri diğerinin yerine geçemez." ﴿هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ﴾ ayetinde rızık srekliplik ifade ettiğinden fiil kullanılmıştır. Eğer fiil yerine رازقكم kelimesi kullanılsaydı rızkın tekrarlanmasıya yönelik ima ifade edilmemişt olurdu.⁸⁵

İsim ve fiil cümlesi arasındaki fark için su soru sorulabilir. وزید قام ile قام زيد arasında anlam açısından bariz bir fark var mı? Biri diğerinin yerine geçer mi? Dilcilerin nazarında her iki cümle arasında açık bir fark olduğu konusunda ittifak vardır. Ancak genel halk için bu fark anlaştılmayabilir. Arapçada ifadede esas olan cümlede önemli olanı diğerlerinden önce sunmaktır. Dolayısıyla, bir Şey önemliyse, öncelikli olarak zikredilmelidir. Eğer müsned önemli ise fiili baŐa almak özne önemli ise ismi baŐa almak belāgat açısından uygundur. "مات زيد" "ld Zeyd" dediğinizde, ölüm anlamını vurgulamıŐ olursunuz. Sanki dinleyici Zeyd'i tanır ve onun için yaŐam ve ölümle ilgili olanı bekler, bu yüzden ölüm ifadesi ne alarak vurgulanır. Ancak زيد مات Zeyd öldü" dediğinizde, anlam değişir, çünkü dinleyici ölümün varlığını bilir, ancak leni bilmez. Onun ilgilendiği Şey, lm yaşayan kişinin kim olduğudur, bu yüzden ona bunu öncelikli sunarak yardımcı olursunuz.⁸⁶

Arapçada "شبه الجملة" olarak adlandırılan cümle türü de zikredilmiŐtir. Bu cümleler, bir zarf, bir ilgeç ve bir ilgi ekibi ile başlar ve bir önceki isme dönüŐen gizli bir zamir içeren bir mahzuf fiili ifade ederler.⁸⁷ Dolayısıyla fiil cümlesi olarak kabul edilebilirler.

2.3.2. Vafı Açısından Cümle

Arapçada cümleler, içerdikleri başka cümlelere göre ikiye ayrılır: Cmlei kbrā/büyük cümle: Bu tür cümleler yükleme başka bir cümledir. Bu yükleme "küçük cümle" de denir. Çünkü büyük cümlede yer alan küçük cümle, tek bir kelime gibi iŐlev görür. Cümle-i kbraya ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ ayetini örnek olarak vermek mümkündür. Bu ayette "هو الله أحد" ifadesi büyük cümledir. "هو" zamiri mübteda, "الله أحد" cümlesi ise

⁸⁵ ZerkeŐi, *el-Burhān*, 4/66.

⁸⁶ Crcānī, *Delāilü'l-icāz*, s. 106.

⁸⁷ Eb Muhammed Bedreddin Hasan b. Kasım b. Abdullah b. Aliyyü'l-Murādī el-Mısrī el-Mālikī, İbn mmī Kāsim, *Tevdihu'l-Makasid ve'l-Mesālik bi Şerhi Elfıyyeti İbn Mālik*, thk. Abdurrahman Ali Süleyman, (Beyrut: Darü'l-Fıkr el-Arabi, 1428/2008), 1/444.

haberdir. Bu cümle, Allah'ın birliğine dair tam bir bilgi vermektedir. Cümle suğrâ/Küçük cümle: Yükleme tek bir kelimeden oluşan cümledir. Bu tür cümlelere ise ﴿خَاشِعَةً﴾ ayetini örnek vermek mümkündür. Bu ayette haber olan "خَاشِعَةً" haberdir ve tek bir kelimeden oluşmaktadır. Bu nedenle bu cümle küçük cümledir.

Bazen küçük cümlelerin içinde başka bir küçük cümle de bulunabilir. Bu durumda, küçük cümle iki açıdan değerlendirilir: Yükleme olduğu için küçük cümledir. İçinde başka bir cümle barındırdığı için büyük cümledir. Örneğin ﴿لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي﴾ ayetinde ﴿لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي﴾ cümlesi haberdir. Bu açıdan küçük cümle sayılırken ﴿لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي﴾ ifadesinden oluşan bir cümle barındırdığından aynı zamanda kübra/büyük cümledir.

Özetle şunu söylemek mümkündür: Arapça dilbilgisinde cümleler, içerdikleri cümlelere göre büyük ve basit cümleler olarak ikiye ayrılır. Küçük cümlelerin içinde de başka cümleler bulunabilir. Bu durumda küçük cümle hem küçük cümle hem de büyük cümle olarak değerlendirilir.⁸⁸

2.3.3. Üslup Açısından Cümle

Arapçada cümleler üslup açısından da taksime tabi tutulmuştur. Belâgatçıların bakış açısını yansıtan bu ayırmada cümleler ikiye ayrılır: Haber cümleleri ve inşâ cümleleri. Haber cümlesiyle, nahivcilerin kastettiği haberi değil, daha genel bir anlamı kastetmektedirler. Bunu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde göreceğiz.

2.3.3.1. Haber Cümlesi

Diğer ipuçları göz ardı edildiğinde doğru ve yanlış olmaya elverişli olan cümlelerdir. Örneğin, "السَّيِّئُ فَوْقَنَا" *Gökyüzü üstümüzdedir*", "شربت البحر" *Denizi içtim*", "غداً أسافر" *Yarın seyahat edeceğim*" gibi cümleler, haber cümleleridir ve kendi içinde doğruluk ve yanlışlık barındırmaktadır. Bu cümlelerin doğruluğunu veya yanlışlığını belirleyen diğer ipuçları haberi olmalarına engel değildir. Örneğin, ilk cümledeki doğruluk gözlemlerle doğrulanabilirken, ikinci cümle genellikle yanlış olarak kabul edilir ve üçüncü cümlede ihtimal vardır. Ancak, bu ipuçları tanımlamayı etkilemez, çünkü bu ipuçlarından bağımsız bir şekilde ele alınır.

⁸⁸ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf el-Ensârî el-Mısırî İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'arib*. thk. Muhammed Muhibbuddîn Abdülhamid, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi), 2/380.

2.3.3.2. İnşa Cümlesi

Haber cümlesinin karşıtıdır, yani doğruluk veya yanlışlık ihtimali barındırmaz. İnşa cümleleri, talebî ve gayr-ı talebî olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Talebî cümleler emir, nehiy, soru, dilek, umut ve çağrı içerir ve hepsi bir talebi ifade eder. Gayr-ı talebî inşa cümleleri ise övgü, kınama, şaşkınlık, rica ve yemin gibi durumları içerir ve bir talep ifade etmezler.⁸⁹

2.3.4. İ'râb Açısından Cümlelerin Tanımı

Arapçada cümleler bulundukları konum itibarıyla da bir taksime tabi tutulmuştur.⁹⁰ Bazı cümleler bulundukları konum gereği i'râb alırken bazıları ise almaz. İ'râb alanlar i'râbta mahalli olan cümleler, almayanalar da i'râbta mahalli olmayan cümleler olarak adlandırılır. Bu açıdan cümleler ikiye ayrılır: İ'râbtan yeri olan cümleler: Bu cümleler, tek başına bir kelimenin yerini doldurur. İ'râbtan yeri olmayan cümleler: Bu cümleler, tek başına bir kelimenin yerini doldurmaz.

2.3.4.1. İ'râbtan Mahalli Olan Cümleler

Bu tür cümleler, tekil bir kelimenin yerine geçerek onun i'râbını alan cümlelerdir. Yedi türü vardır. "من حجَّ ختم" cümlesi bu türlerin ilk harflerini barındırmaktadır. Bu türleri, kelimenin harflerine göre şöyle sıralamak mümkündür:

2.3.4.1.1. Mef'ulün bih cümlesi

Bu tür cümlelerin mahalli nasbtir. Meful olan cümlelerin de alt türleri vardır.

a. قول harflerinden türeyen fiillere meful olan cümleler. Bu tür cümleler tek bir cümleden veya birden fazla cümleden oluşabilir. Meful olarak kabul edilme şartı, söyleyenin daha önce (قال) sözü söylemiş olmasıdır.⁹¹ Bu cümlelerin mahallinin nasb olmasının nedeni hakkında nahivciler arasında farklı yaklaşım vardır. Bazıları mefulün bih olduğunu söylerken bazıları da meful mutlak olduğundan nasb olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Çoğunluk mefulün bih olduğu görüşünü savunurken, İbnü'l-Hâcib meful mutlak olduğu görüşünü savunur. Bu görüş, fiil مجهول (meçhul) yapıda değilse

⁸⁹ Fazıl Salih es-Semerrâî, *el-Cümletu'l-Arabiyye aksâmuhâ ve te'lîfuhâ*, (Amman Darü'l-Fikr, 2. bs., 1427/2007), s. 170.

⁹⁰ Abduh er-Râcihi, *et-Tatbîku'n-nahvî*, (Beyrut, Dârü'n-Nahdeti'l-Arabiyye, 1979), s. 330-346.

⁹¹ Hasan Abbâs, *en-Nahvu'l-vâfi*, (Dârü'l-meârif, ts.), 2/48.

geçerlidir. مجهول yapıda ise cümle فاعل (fâil) yerine geçerek رفع (ref') yerinde kullanılır. Örneğin: وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُوا كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ ۚ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِن لَّا يَعْلَمُونَ [البقرة: 13] ayetinde "(آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ)" cümlesi failin yerine geçtiğinden merfu konumunda kabul edilir. "(أنؤمن كما آمن السفهاء)" cümlesi ise mefulün bih konumundadır.

Küfeliler, kâle fiili manasında olan نادى ووصى gibi kelimeleri de "قول" (söz) fiili ile aynı şekilde değerlendirirler. Bu nedenle, bu kelimelerden sonra gelen cümlelerin de "قول" fiili gibi mahallen mansub olduğunu savunurlar. Buna da وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَب مَّعَنَا وَلَا تَكُن مَّعَ الْكَافِرِينَ (Hud: 42) ayetini örnek vermişlerdir. Bu ayette "نادى" fiili, "قول" fiilinin anlamına yakın olarak kullanılmıştır. Küfi dilbilginlerine göre, bu fiilden sonra gelen cümlelerin i'râbı da "قول" fiili gibi mansuptur. Basralı dilbilginleri ise "Nadâ" ve "Vassâ" gibi kelimelerin "قول" fiilinden farklı olduğunu ve kendi i'râbının olduğunu savunurlar. Onlara göre, bu kelimeler "قول" fiilinin anlamına yakın olsa da, cümlede amel edemezler. Onların ardından gelen cümleler gizli bir kale fiili ile mansuptur.

b. ظن ve benzerleri olan fiillerin ikinci mefulü olan cümleler de mahallen mansuptur. Örneğin, حسبك تحب الخير (Senin hayrı sevdiğini sanıyorum). Aynı şekilde "أعلم" (bildirmek) ve benzeri fiillerin üçüncü yardımcı nesne cümleleri de mahallen mansup sayılır. Örneğin أعلمت خالداً محمداً سيعود (Halid'e Muhammed'in geri döneceğini bildirdim). Bu cümlede سيعود cümlesi أعلمت fiiline üçüncü meful olup mahallen mansup kabul edilir.

2.3.4.1.2. Sıfat Olan Cümleler

Arapçada sıfat olan kelimeler de i'râbta mahalli olan cümlelerdendir. Bu tür cümleler sıfatladığı kelime ile i'râb bakımından uyum içindedir. Yani sıfatlanan kelime nasıl i'râb ediliyorsa, sıfat cümlesi de o şekilde mahallen i'râb edilir. Sıfat cümleleri üç farklı şekilde i'râb edilebilir. Zira sıfat olarak kullanıldıkları kelimeler merfu, mansup ve mecrur olabilmektedir. يَسْعَى (وَجَاءَ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى) ayetinde geçen يَسْعَى

cümlesi رَجُلٌ kelimesinin sıfatıdır. Bu kelime lafzen merfu olduğundan يَسْعَى cümlesi de mahallen mansup olmuştur.

2.3.4.1.3. Hal Cümlesi

İ'râbta mahalli olan cümlelerden biri de hal cülesidir. Failin fiili icra ederken ki durumunu belirten bu öge müfred kelime olarak kullanılabildiği gibi cümle olarak da gelebilmektedir. Bu durumda mahallen mansub kabul edilir. Örneğin ﴿وَجَاءُوا آبَاهُمْ عِشَاءً﴾ ayetinde geçen يَكُونُ cümlesi hal olarak kullanılmıştır. Bu nedenle de mahallen mansup sayılır.

2.3.4.1.4. Fâ veya İzâ Fucaiye Alan Şart Cümlelerinin Cevabı

İ'râbta mahalli olan cümle türlerinden biri de fâ veya izâ fucâiye alan şart cümlelerinin cevabı olarak kullanılan cümlelerdir. Bu cümleler mahallen meczum sayılır.

﴿وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ﴾ [الحج: 18] وقوله ﴿وَإِنْ تُصِيبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ﴾ bu ayetlerde geçen مُكْرِم ile فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِم cümleleri mahallen meczum kabul edilir.

İ'râbta mahalli olan bir diğer cümle türü de haber olan cümlelerdir. Bu cümllerin mahalli ref veya nasb olabilmektedir. ﴿إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى﴾ ayetinde geçen يَعْلَمُ fiili haber konumunda olup mahallen merfudur. Haber olan cümlelerin mahallen mansup olduğu örnek ise şu şiiirdir:

أضحى يمزق أثوابي ويضربني * أبعد شيبتي يبغني عندي الأدبا

*Giysilerimi yırtıp beni dövmeye başladı. Yaşlılıktan sonra benden edebiyat mı/terbiye mi bekliyor?*⁹²

2.3.4.1.5. İ'râbta Mahalli Olan Cümleye Tabi Cümleler

Arapçada i'râbta mahalli olan cümle türlerinden biri de yukarıda detayları verilen cümlelele grammer olarak tabi olan cümlelerdir. Bu cümlelerin bir başka cümleye

⁹² Bu beyit, bahr-ı basit veznindedir ve Beni Hizan kabilesinden bir kadına aittir. Beni Hizan, Aneze kabilesinin bir koludur. Bu beyit, kadının kendisine zulmeden oğluna yönelik sitem duygularını ifade etmektedir. Ebû Zekerîya Yahya b. Ali b. Muhammed eş-Şeybani et-Tebrizi, *Şerhu Divâni'l-Hamâse*, (Beyrut: Darü'l-Kalem, ts.) 1/316.

dönüştürülemez ve i'râb yeri yoktur. Örnek: بسم الله الرحمن الرحيم Bu cümle iptidai bir cümledir. İ'râb olarak herhangi bir konumu yoktur.

Şibhi cümle olan besmelede bulunan car mecrurun bağlı olduğu müteallak hakkında farklı görüşler vardır. Fahreddîn erRâzi'ye⁹³ göre "Bismillah" kelimesinin iki farklı takdiri vardır: "Bismillah"ın yerine "باسمه أشرع في أداء الطاعات" (Adıyla ibadetleri yerine getirmeye başladı) ifadesi konabilir.⁹⁴ Bu takdirde "Bismillah"ın anlamı "Adıyla" olur ve Allah'ın adını zikrederek ibadetlere başlamanın önemini vurgulanır. Başka bir görüşe göre ise "Bismillah"ın bağlı olduğu amil kişinin durumuna göre farklılık gösterebilir. Yani "أكل" veya "أشرب" gibi, kelimenin söylendiği duruma uygun bir fiil konabilir. Örneğin, yemek için "Bismillah" deniyorsa yerine "أكل" (yiyorum) fiili konabilir, içmek için deniyorsa yerine "أشرب" (içiyorum) fiili konabilir. Bu takdirde "Bismillah"ın anlamı "Allah'ın adıyla" olur ve her eyleme başlarken ona uygun fiil takdir edilir.⁹⁵ Her iki takdirde de ibtidaiyye olduğu için "Bismillah" kelimesinin i'râbta mahalli yoktur.

2.3.4.2.2. İsti'nâfiyye Cümleler

Bu cümleler gramer açısından öncesiyle bağlantısı olmayan ancak anlam bütünlüğünü sağlayan cümlelerdir. İsti'nâfiyye cümlesinin i'râbı yoktur. Aynı zamanda "ابتدائية" (başlangıç cümlesi) olarak da kabul edilebilir. Örneğin مات محمد رحمه الله (Muhammed vefat etti, Allah'ın rahmeti üzerine olsun.) Bu cümlede "رحمه الله" kısmı "محمد" isminin sıfat cümlesi değildir. Hal de değildir. Bu, bir önceki cümleden kesilen ve yeni bir anlam taşıyan bir "İstinâf cümlesi"dir. Fahreddîn Kabâve⁹⁶ istinâf cümlesi ile ibtida cümlesi arasında bazı farkların olduğunu ifade ederek şöyle demiştir:

⁹³ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk, Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/500.

⁹⁴ er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 1/23.

⁹⁵ Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*. 8 Cilt. thk. Sami b. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Menşûrât Muhammed Ali Beydûn, 1419/2002), 1/25.

⁹⁶ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. *Râbitatü'l-ülemai's-sûriyyîn*, <https://islamsyria.com/ar/%D8%AF-%D9%81%D8%AE%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%8A%D9%86-%D9%82%D8%A8%D8%A7%D9%88%D8%A9-%D8%B9%D8%A7%D9%84%D9%85-%D8%B9%D8%B5%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D9%84%D8%BA%D9%88%D9%8A-%D9%85%D9%81%D8%B3%D8%B1/%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B1%D8%A7%D8%AC%D9%85> Erişim tar. 06.02.2024.

Doğru olan istinaf ile ibtida cümlesinin farklı olduğudur. Zira istinaf cümlesi bir önceki cümleden kesilir ve yeni bir anlam taşır. İbtida cümlesi ise konuşmaya başlarken kullanılan ve tek başına anlamı tam olan cümledir. Dolayısıyla istinaf cümlesinden önce bir cümle geçmelidir. İstinaf cümleleri "واو" (vav), "فاء" (fa), "ثم" (sümme) gibi harflerle başlayabilir. Ayrıca bazen nidanın veya sorunun bir cevabını da teşkil edebilir.⁹⁷

İbtidâi cümle ise bir konuşmanın veya metnin en başında yer alan cümledir.⁹⁸ Bu konum, cümlelerin anlamına ve kullanımına dair bazı önemli özellikler verir. Başlangıç cümlesi, tek başına anlamlı bir cümledir. Konuşmaya veya metne başlamak için kullanılır ve diğer cümlelerle bağlantılı olması zorunlu değildir. İstinaf ve ibtida cümlelerinin ortak noktaları ise ikidir. Her ikisinin de i'rab mahalli yoktur. Ayrıca her ikisi isim cümleleri, fiil cümleleri veya soru cümleleri gibi farklı türlerde olabilir. İbn Hişam her ikisinin de aynı anlama geldiğini savunur. Ona göre ibtidâi cümle kavramı içinde mübteda olan cümleyi de ifade ettiğinden istinafi cümle kavramı daha açıktır.

2.3.4.2.3. İtirâzî Cümleler

İ'râbta mahalli olmayan cümlelerden biri de itirâzî cümlelerdir. Bu çalışma kapsamında incelediğimiz cümle türüdür. Örneğin وَإِنَّهُ لَفَسَّمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ (Vakıa: 76) ayetinde geçen "لو تعلمون" cümlesi fiil cümlesi olup itirâzî bir cümledir ve i'râbta mahalli yoktur. İtirâzî cümleler ana cümlelerin akışını keser ve ek bilgi verir. Virgüllerle veya parantezlerle çevrili olabilir. İ'rab yeri yoktur. Bu kısım hakkında ileride detaylı bilgi verilecektir.

2.3.4.2.4. Tefsîrî Cümleler

İ'râbta mahalli olmayan cümlelerden biri de tefsîr cümlesidir. Tefsîr cümlesi, "kendisinden önceki kelimeyi veya cümleyi açıklayan zâid cümledir." Örneğin وَصَلَّيْكُمْ عَلَيْهِمْ وَسَلَّامٌ (Bakara: 128) ayetinde geçen "وَصَلَّيْكُمْ عَلَيْهِمْ وَسَلَّامٌ" cümlesi tefsîriyye bir cümle olup i'râbta mahalli yoktur. Tefsir cümleleri önceden gelen bir kelime veya cümleyi açıklar ve netleştirir. Bir diğer örnek de şu ayette mevcuttur:

⁹⁷ Fahreddîn Kabâve, *İ'râbü'l-cümel ve eşbâhü'l-cümel*, (Halep Darü Neşri'l-Asma'i, 1392/1972), s. 34.

⁹⁸ İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, 1/500.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِّنْ عَذَابِ أَلِيمٍ (10) تَوْمُنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ
وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ

Bu ayette تَوْمُنُونَ cümlesi mücmel olarak verilen تِجَارَةٍ kelimesini açıklamaktadır. Tefsiri cümlede cümlelerin ana unsuru olmama şartı bulunmaktadır. Bu nedenle de tanımında zâid ifadesi kullanılmıştır. Dolayısıyla zamiri şe'ni açıklayan cümleler zaid olmadığından bu grupta görülemezler. Örneğin هو الله ربي cümlesinde geçen ربي هو الله ifadesi tefsiriyye olmasına karşın i'râbta mahalli vardır. Zira haber olup cümlelerin asil bir ögesidir.⁹⁹

Tefsir cümleleri önceden gelen bir kelime veya cümleyi açıklayan ve netleştiren cümlelerdir. Bu cümleler üç farklı şekilde gelebilir:

1. Tefsir harfî olmaksızın. Bu türde açıklayıcı cümle, herhangi bir bağlaç kullanmadan direkt olarak açıkladığı kelime veya cümlelerin yanına gelir. Örneğin: وَصَلَّ عَلَيْهِمْ (Tevbe: 103) Bu ayette "صَلَّاهُمْ" kelimesi "وَصَلَّ عَلَيْهِمْ" fiilini açıklar. Arada herhangi bir bağlaç yoktur.

2. Tefsir harfî "أي" ile kullanım. Bu türde açıklayıcı cümle, "أي" bağlacı ile açıkladığı kelime veya cümlelerin yanına gelir. Örneğin: أنت بحر أي تجود بالمال الكثير Bu cümlede "أي" bağlacı, "أنت بحر" ifadesinin "تجود بالمال الكثير" cümlesiyle açıklandığını gösterir.

3. "أن" Bağlacı kullanım: Bu türde açıklayıcı cümle, "أن" bağlacı ile açıkladığı kelime veya cümlelerin yanına gelir. Örneğin: فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعْ الْفُلْكَ (Müminun: 27) Bu ayette "فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ" fiilini açıklar. "أن" bağlacı, açıklayıcı cümlelerin fiil cümlesi olduğunu gösterir.

2.3.4.2.5. Kasemin Cevabı Olan Cümleler

Yemin cümlesine cevap olan cümleler, bir yemin cümlesine karşılık verilen ve yeminin neyi garanti ettiğini veya neyi teyit ettiğini açıklayan cümlelerdir. Bu cümleler i'râb yeri olmadan gelir ve genellikle fiil cümleleri şeklindedir. Örneğin وَتَأَلَّاهُ لِأَكِيدَنَّ

⁹⁹ İbn Hişâm Muğni'l-lebîb, 2/400.

57: [الأنبياء: 57] اَصْنَامَكُمْ} اَيْتِنْدِ "وَتَاللّٰهِ" ifadesi bir yemin cümlesidir ve Allah'a yemin edildiğini gösterir. "لَاكِيْدَنَّ اَصْنَامَكُمْ" fiil cümlesi ise yemin cümlesine cevap olan cümledir ve putların kesinlikle tahrip edileceğini garanti eder.¹⁰⁰

Bazı Arap dilcileri, yemin cümlesine cevap olan cümlelerin i'râb yeri olabileceğini savunmuştur. Bu görüşe göre, yemin cümleleri mübtedanın haberi veya mukadder bir fiilin meful bihi olarak işlevlerde kullanılır. Örneğin, مُحَمَّدٌ لِيْذْهَبِيْنَ (Muhammed gidecek) مُحَمَّدٌ لَقَدْ سَافَرَ (Muhammed seyahat etti) cümlelerinde "لِيْذْهَبِيْنَ" ve "لَقَدْ سَافَرَ" fiil cümleleri, "مُحَمَّدٌ" isim cümlesinin haberi olarak yorumlanabilir. Ancak, genel olarak nahivciler bu görüşe katılmamış ve yemin cümlesine cevap olan cümlelerin her zaman i'râbta yeri olmayan cümle olduğunu savunmuştur. Bu görüşe göre, yukarıdaki örneklerde fiil cümleleri "مُحَمَّدٌ" kelimesinin haberi değil, yemin cümlesine cevap olan cümlelerdir.

Bazı görüşlerde de kasem cevapları mukadder olan ef'ali kulûba bağlıdır. Aşağıda verilen şiirde açığa çıkmıştır: Sonuç olarak yemin cümlesine cevap olan cümleler, Arapça dilbilgisinde önemli bir yere sahiptir. Farklı anlamlar ve işlevler taşırlar. Bu cümleleri doğru şekilde kullanmak için, i'râb yeri olup olmadıkları ve hangi türde olduklarını bilmek önemlidir.

وَلَقَدْ عَلِمْتُ لَتَأْتِيْنِ مَنِيَّتِيْ اِنْ الْمَنَآيَا لَا تَطِيْشُ سَهَامَهَا

Ve andolsun ki, ben biliyorum ki ölümüm mutlaka gelecek. Çünkü ölümlerin okları asla şaşmaz.

Şiirde geçen لَتَأْتِيْنِ مَنِيَّتِيْ cümlesi mahallen mansup عَلِمْتُ fiilinin mefulüdür. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır. Bu tür örneklerde nahivciler genel olarak i'râbın tüm kasem cümlesine ait olduğunu kabul etmişlerdir. Bu cümlede "عَلِمْتُ" fiilinden sonra "لَتَأْتِيْنِ" kasem cümlesi gelmiştir. Bu nedenle, "عَلِمْتُ" fiili asıl me'fûllerini alamamış ve kasem cümlesi bu me'fûllerin yerine geçmiştir.

¹⁰⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2/400.

Kasem cümlesi, "علمت" fiilinin me'fûlleri yerine geçmesine rağmen, i'râb yeri olmadan gelmiştir. Bu, kasem cümlelerinin i'râb yeri olmadan gelme özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Eğer "لَتَأْتِيَنَّ" cümlesinde lââm-ı kasem olmasaydı, "علمت" fiili asıl me'fûllerini alacaktı. Bu durumda, "منيتي" kelimesi "mefûl bih sarîh" olacaktı.

"علمت لتأتين منيتي" cümlesinde, kasem cümlesinin varlığı, fiilin me'fûllerini almasını engellemiştir. Bu nedenle, "علمت" fiili i'râb yeri olmadan gelmiştir. Bu durum gramerde talik olarak adlandırılır.¹⁰¹

2.3.4.2.6. Şart Cümlesinin Cevabında Gelen Cümleler

Şartın cevabında gelen cümleler, i'râbta mahalli olmayan cümleler kategorisine girer. Ancak, şart edatlarının türüne ve ameline göre farklı i'râb durumları olabilir. Bu nedenle, şart cümlesinin cevabında gelen cümleleri iki madde halinde incelemek daha doğru olacaktır:

a. Cezm Etmeyen Şartın Cevabında Gelen Cümleler

Bu tür cümlelerin hiçbir şekilde i'râbta yeri yoktur. Başlarında "ف" veya "إذا الفجائية" bulunup bulunmamalarına bakılmaksızın i'râbta yer almazlar. Örneğin "إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ عَلِمْتَ نَفْسٌ مَا أَحْضَرْتَ" ayetinde geçen "عَلِمْتَ نَفْسٌ" cümlesi şart edatı olan (إذا) edatının cevabıdır. Ancak cezm etmeyen şart edatlarından olduğundan onun cevabı olan cümlelerin de i'râbta mahalli yoktur.

b. Cezm Eden Şartın Cevabında Gelen ama Başında "ف" ve "إذا الفجائية" Bulunmayan Cümleler

Bu tür cümlelerin de i'râbta yeri yoktur. Başlarında "ف" veya "إذا الفجائية" bulunmadığı için i'râbta mahalle sahip değildir. Ancak Fahreddin Kabâve cezm etme şartını yok sayarak harf veya isim olmalarına bakmaksızın "لو ولولا وإن ومن" gibi tüm şart edatların kurala dâhil olmasını öngörmüştür.¹⁰² Ona göre (إن حضر محمد أكرمه)

¹⁰¹ İbn Hişâm, Şerhu Şüzûri 'z-Zeheb, 1/378.

¹⁰² Kabâve, İ'râbu'l-cümel, s. 42.

cümlesinde geçen **حضر محمد** cümlesinin i'râbta mahalli yoktur. Mahal sadece fiile aittir.

Bazı nahiv âlimleri, etkisi mamulünde ortaya çıkmayan amil şart edatlarından sonra gelen şart cümlelerinin de mahallen meczûm cümle olduğunu belirtmiştir. Örneğin **قام زيد يقوم عمرو** cümlesinde geçen **قام زيد** ifadesi cezm eden şart edatlarından **إن** harfinin şart cümlesidir. Edatın etkisi ortaya çıkmadığından cümle mahallen meczum olur.¹⁰³ Ancak cumhura göre bu tür yerlerde mahal cümleye değil sadece fiile aittir.

2.3.4.2.7. Sıla Cümlesi

Arapçada i'râbta mahalli olmayan cümlelerden biri de "İsmi mevsûle" veya "mevsûl" (masdariyye) harfe sıla olan cümledir. Sıla cümleleri i'râbta mahalli olmayan cümlelerdendir. **﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى﴾** ayetinde geçen **تَزَكَّى** cümlesi sıla olduğundan i'râbta mahalli yoktur.

2.3.4.2.8. İrâbta Mahalli Olmayan Bir Cümleye Tâbi Olan Cümle

İrâbta mahalli olmayan cümlelerden biri de, i'râbta mahalli olmayan herhangi bir cümleye tâbi olan cümledir. Bu tür cümleler, tabi oldukları cümleler gibi i'râbta yer almazlar.

¹⁰³ Süyûtî, *el-Eşbâh ve 'n-nezâir fi 'n-nahv*, (Haydarabad: 1359), s. 2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İ‘TİRÂZÎ CÜMLE

3.1. İtirâz Olgusunun Tanımı

İtirâzî cümleler, i‘râbta yeri olmayan ve beyânî bir amaçla gelen cümlelerdir. Bu bölümde, bu tür cümlelerin tanımı, konumları ve amaçları incelenecektir.

Arapça عرض kökünden türeyen (اعتراض) kelimesinin sözlükteki anlamlarından biri de “iki şey arasına giren” demektir.¹⁰⁴ Terim olarak farklı tanımlamalar mevcuttur. Ancak, hepsi de yakın anlamı ifade etmektedir. Nitekim İbn Fâris¹⁰⁵ (ö. 395/1004) "*Araplar, konuşma tamamlanmadan önce faydalı bir cümle araya girmesine izin verirler.*" demiştir.¹⁰⁶

İbn Fâris’in tanımladığı bu cümle itirâzî cümle olarak tanımlanan olgunun kendisidir. Anlam veya gramer açısından birbirine bağlı iki cümle veya müfred arasında gelen cümleler güçlendirme, düzeltme, açıklama gibi amaçlarla kullanılır.¹⁰⁷

Zerkeşî de "Anlam bakımından birbirine bağlı iki cümlelerin veya tek bir cümlelerin arasına, ana cümlelerin anlamını tamamlamayan, ancak ana cümlelerin anlaşılmasına engel teşkil etmeyen, beyânî bir amaçla getirilen cümledir." şeklinde tanımlamıştır. Ardından da Şeyh İzzettin’den şunları nakleder: İtirâzî cümle bazen tekid bazen de müşeddide/pekiştirici olarak kullanılır. Eğer cümleden anlaşılan anlama bir ek

¹⁰⁴ er-Râzî, *Muhtâru’s-Sihâh*, عرض maddesi.

¹⁰⁵ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 17/103.

¹⁰⁶ Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *es-Sâhibî fî Fikhi’l-luga*, 6 Cilt. thk. Ömer Fârûk et-Tibâ, (Beyrut: Mektebetü’l-maârif, 1993), s. 245.

¹⁰⁷ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2/506.

yapmadan sadece onaylıyor ise tekid olur. Ancak eğer mevcut cümleye anlam olarak ek bir fayda sağlıyor ise de müşeddide olarak adlandırılır.¹⁰⁸

İtirâzî cümleler, Arapça dilbilgisinde önemli bir yere sahiptir. Ana cümlelerin anlamına çeşitli açılardan katkıda bulunarak dilbilgisi ve üslup açısından zengin bir dil kullanımı sağlarlar.

Bazı dilciler itirâzî cümlelerin dilsel açıdan önemli olmadığını belirtmiştir. Bunlardan biri de Mecdüddîn İbnü'l-Esir'dir¹⁰⁹ (ö. 606/1210). O, bu tür cümlelerin varlığını veya yokluğunu dilbilgisi açısından eşdeğer saymış ve itirâzî cümleyi şu şekilde tanımlamıştır: "Bir kelime veya kelime grubu eklenmiş olsun ya da olmasın, ilk cümlelerin anlamı değişmezse, bu eklenen unsur bağımsız cümledir." Daha sonra itirâzî cümleleri iki gruba ayırmıştır:

a. *Faydalı İtirâzî Cümleler:* Bu tür cümleler, bir hükme güç katmak için kullanılır ve genellikle sıfat cümleleri, sıfat tamlamaları, şart cümleleri, yemin cümleleri ve şart-sonuç cümleleri gibi dilbilgisi öğeleriyle bağlantılıdır. İbnü'l-Esir, bu tür cümlelerin faydalı olduğunu ve Kur'ân'dan örneklerle bunu kanıtlamıştır.

b. *Faydasız İtirâzî Cümleler:* Bu tür cümleler, bir hükme güç katmak için kullanılmaz ve genellikle konuşmacının duygularını veya düşüncelerini ifade etmek için kullanılır. İbnü'l-Esir, bu tür cümlelerin faydasız olduğunu savunmuştur.¹¹⁰

Nahiv açısından âlimler, itirâzî cümleyi, bir cümlelerin öğeleri arasında sıkı bir bağlantı olmasını engelleyen ve cümlelerin akışını bozan bir unsur olarak belirtmişlerdir. İtirâzî cümle, her zaman ana cümlelerin dilbilgisi yapısından bağımsızdır ve ana cümleyle gramer olarak hiçbir ilgisi yoktur. Ayrıca, itirâzî cümlelerin i'râbta mahalli yoktur ve cümlede herhangi bir gramer görevi yerine getirmez. İtirâzî cümleler, konuşmacının dikkat çekmek istediği bir dua, yemin, koşul, olumsuzlama, vaat, emir, yasak veya uyarı gibi bir fikri ifade eder. Arap nesrinde ve şiirinde geçen itirâzî cümleleri söylebiliriz ve bu

¹⁰⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 656.

¹⁰⁹ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk, Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/489.

¹¹⁰ Diyâuddîn b. Esîr Nasrullah b. Muhammed, *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâir*, thk. Ahmed el-hûfî, (Kahire: Dâru Nahde Mısır li't-Tibâa ve't-Tevzî', ts.) 2/172.

silme işlemi bağlamı etkilemez. Fakat bu cümlelerin varlığı, sözün gücünü ve güzelliğini artırır. Bu cümleleri silersek, bu gücü ve güzelliği kaybederiz.¹¹¹

Kur'ân'daki itirâzî cümleler ile Arap edebi metinleri arasındaki farklar nedir sorusuna şu cevabı vermek mümkündür: Arapça nesir ve şiirlerdeki itirâzî cümleler genellikle ek bilgi vermek, bir noktayı vurgulamak veya bir anlamı netleştirmek için kullanılır. Bu cümleler genellikle cümlenin genel anlamı için gerekli değildir, ancak metne derinlik ve nüans katabilirler. Vurgu, zıtlık veya sürpriz yaratmak için kullanılabilirler. Ayrıca konuşmacının duygularını ifade etmek veya metne dramatik bir hava katmak için de kullanılabilirler. Ayrıca bu cümleler hafzedilebilirler. Hafzedilmeleri halinde de metnin ana mesajına zarar verilmez. Cahiliye dönemi şairlerinden Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın (ö. 609) Muallakât'tan olan şu şiiri bu konuda örnektir.

سَمِثْتُ تَكَالِيفَ الْحَيَاةِ وَمَنْ يَعِشْ ثَمَانِينَ حَوْلًا لَا أَبَا لَكَ يَسَامُ

*Hayatın sorumluluklarından bıktım. Her kim seksen yıl yaşarsa -seni babasız-
usanır.*

Kur'ân-ı Kerîm'de ise itirâzî cümlenin silinmesi mümkün değildir. Çünkü bu, onun mucizesi ve terkibi kapsamındadır. Kur'ân ayetleri kendi başına bir mucizedir ve anlamın doğruluğu ve maksadın derinliği açısından önemlidir. Kur'an aynı zamanda tilavetiyle ibadet edilen bir kelimedir ve hiç kimsenin dilediği gibi ondan bir şey silmesine veya bir cümleyi anlam bakımından aktarmasına izin yoktur. Ancak bu, i'râb bakımından birbiriyle bağlı iki unsur arasına giren cümleyi "araya giren cümle" olarak adlandırmamızı engellemez.

Kur'ân dışında ise, konuşmanın onsuz yapamayacağı araya giren cümleler vardır, bu yüzden bunları da silmek mümkün değildir. Konuşmayı güzelleştiren, onsuz yapabileceğimiz ve silebileceğimiz araya giren cümleler de vardır.

3.2. İtirâzî Cümlenin Bulunabildiği Yerler

İtirâzî cümle, genellikle mütelazım öğeler arasında araya girer. Bu yönü nedeniyle söz konusu ismi almıştır. İtirâzî cümlenin zuhur edebileceği mütelazımlardan bazıları şunlardır:

¹¹¹ Temmâm Hassân, *el-Beyân fî ravâi 'i l-Kur'ân*, (Kahire: Alemü'l-Kütüb, ts.), s. 183.

3.2.1. Mübteda ve Haber

Mübteda ve haber, müsned ve müsnedi ileyhtir. Bu ikisinin birbirinden ayrılmaması gerekir. Aralarına müstakil bir cümle girerse bu itirâzî cümle olur. Buna örnek olarak şair Teebbeta Şerren'in¹¹² dayısı Şanfara'ya¹¹³ yönelik mersiyesindeki beyti vermek mümkündür:

وأَجْمَلُ مَوْتِ الْمَرْءِ إِذْ كَانَ مَيِّتًا وَلَا بَدَّ يَوْمًا مَوْتَهُ وَهُوَ صَابِرٌ

"Ve en güzel ölüm, insan öldüğü zaman -şüphesiz bir gün ölecektir- sabırlı olarak ölmesidir."

Şiirde geçen وَأَجْمَلُ ifadesi gramer olarak mübtedadır. مَوْتَهُ ifadesi ise haberdir. وَلَا بَدَّ يَوْمًا cümlesi ise mübteda ve haber arasına girmiş bir itirâzî cümledir.

3.2.2. Aslı İtibarıyla Mübteda Haber Olanlar

Buna da inne ve kane gibi nevasih amillerin isim ve haberini örnek vermek mümkündür. Bu türe örnek olarak Avf b. Muhallim el-Huzâî'nin¹¹⁴ aşağıdaki şiirini örnek vermek mümkündür:

إِنَّ الثَّمَانِينَ _ وَبَلَّغْتَهَا _ قَدْ أَحْوَجَتْ سَمْعِي إِلَى تَرْجَمَانِ

*"Seksenli yaşlar -sen de ulaşasın- kulaklarımı yardımcıya muhtaç kılmıştır."*¹¹⁵

Nitekim وَبَلَّغْتَهَا cümlesi innenin ismi ile haberi arasına girerek itirâzî cümle örneği oluşturmuştur.

3.2.3. Fiil ve Fail

Fiil ve fail de tıpkı mübteda ve haber gibi müsned ve müsned ileyhtir. Onların da bitişik olmaları esastır. Eğer aralarına yabancı bir cümle girerse o zaman itirâzî cümle olur. Buna da örnek olarak Mütenebbi'nin şu beytini örnek vermek mümkündür:

وَقَدْ أَدْرَكْتَنِي وَالْحَوَادِثُ جَمَّةٌ أَسْنَةُ قَوْمٍ لَا ضِعَافٍ وَلَا عُزْلٌ

¹¹² Hayatı hakkında bk, Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/97.

¹¹³ Hayatı hakkında bk, Bağdâdî, *Hizânetü'l-edebe*, thk, Abdüsselâm Muhammed Hârûn, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997), 3/343; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/177.

¹¹⁴ Hayatı için bk., Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/96.

¹¹⁵ Bu şiir vezin olarak el-bahrü's-serî kısmındandır.

Beni yakaladı “olaylar yoğunudur” zayıf ve korumasız olmayan bir halkın mızrakları¹¹⁶

Bu şiirde fiil olan أدرَكْتُ ile faili olan أَسْنَةُ arasına giren جمَّةُ cümlesi itirâzî cümle olmuştur. Fiil ile fail arasına giren cümleler itirâzî sayıldığı gibi nâibu’lfâil ile fiil arasına girenler de itirâzî sayılır.

3.2.4. Fiil ile Mef’ul

Meful, fiil ile sıkı bir bağa sahiptir ve fâil'den daha az önemli olsa da, fiile yakın olması ve fâili takip etmesi doğal olandır. Ancak bazen, fiil ve meful arasında, şairin şu beytinde olduğu gibi, bir itirâzî cümle yer alabilir:

ألم تعلمي يا عمر ك الله أنني كريمٌ على حين الكرام قليلٌ

*Bilmiyor musun –Allah ömrünü uzatsın– cömertlerin az olduğu dönemde ben cömerttim.*¹¹⁷

Bu beyitte: ألم تعلمي: Fiildir. على حين الكرام قليلٌ: ise mefuldür. يا عمر ك الله: İtirâzî cümledir. Meful ile fiil arasına girmiştir.

İtirâzî cümle: "يا عمر ك الله" ifadesi, şairin muhatabına hitap ederek ona yalvarmak veya ona hatırlatmak için kullandığı bir itirâzî cümledir. Bu itirâzî cümle, fiil ile meful arasında yer alsada, cümlelerin anlam bütünlüğünü bozmaz ve aksine, şairin duygularını daha güçlü bir şekilde ifade etmesini sağlar.

3.2.5. Şart Fiili ve Cevabı

Şart fiili ve cevabı, birbirine bağlı ve anlam olarak biri diğeri üzerine kurulur. Aralarına itirâzî cümle girebilir. Buna örnek olarak şu ayeti vermek mümkündür:

﴿إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أُولَىٰ بِهِمَا ۖ فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ﴾ "Eğer zengin veya fakir olursa, Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse hevese uymayın."¹¹⁸

¹¹⁶ Bu beyit vezin olarak el-bahrü't-tavîl veznindendir. Şirde geçen جمَّةُ ifadesi الكثير anlamını ifade eder.

¹¹⁷ Bu beyit vezin olarak el-Bahrü't-tavîl veznindendir. Mübeşşir b. Mübeşşir el-Hüzelî'nin inşa ettiği şiirlerdendir. İbn Hişâm da Muğni'l-lebîb'te istişâd amaçlı kullanmıştır. İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb, s. 673.

¹¹⁸ Nisâ, 4/135.

Bu ayette, "فَاللّٰهُ اَوْلٰىٰ بِهِمَا" itirâzî cümle, şart fiili olan "إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا" ve şart cümlesinin cevabı olan "فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰى" arasında yer alır.

3.2.6. Harf ve Tevkidi

Tevkid ve müekked unsurlar arasında bir bağılılık vardır. Bu ikisi arasına giren cümleler itirâzî cümle sayılır. Buna örnek olarak Kays b. elMulavvah'ın şu şiirini vermek mümkündür:

خَلِيلِيَّ لَا وَاللّٰهِ لَا أَمْلِكُ الَّذِي قَضٰى اللّٰهُ فِي لَيْلِي وَلَا مَا قَضٰى لِيَا

Ey dostlarım, yemin ederim ki Allah'a, ne Leyla'ya Allah'ın takdir ettiği şeyi ne de bana takdir ettiği şeyi elimde tutamam.

Bu beyitte geçen وَاللّٰهُ ifadesi iki harf arasına girerek itirâzî cümle olmuştur. Bir diğer örnek de Ru'ba b. el-Ucâc'ın¹¹⁹ şiirinde bulunmaktadır:

لَيْتَ -وَهَلْ يَنْفَعُ شَيْئًا لَيْتَ- لَيْتَ شَبَابًا بُوِعَ فَاشْتَرَيْتَ

Keşke ve keşke bir işe yarar mı keşke gençlik satılsaydı da satın alsaydım.

Bu şiirde de لَيْتَ شَيْئًا لَيْتَ وَهَلْ cümlesi edat ile ismi arasına girerek itirâzî cümle olmuştur.

3.2.7. Sıfat ve Mevsûf

Sıfat ve ma'sıf arasında da bir bağılılık vardır. Bu nedenle de aralarına giren cümleler itirâzî cümle sayılır. Buna örnek olarak şu beyti vermek mümkündür:

يَا طَيِّبَ هَلْ مِنْ مَتَاعٍ تُمَتِّعِينَ بِهِ ضَيْفًا لَكُمْ بِأَكْرَأَ يَا طَيِّبَ عَجَلَانَا

Ey güzel diyar, sabah erkenden size gelen bir misafiri ey güzel diyar aceleyle besleyecek bir şeyin var mı?

Şair, itirâzî cümle olan "يَا طَيِّبَ" (ey güzel diyar) ile sıfat ve mevsufu ayırmıştır.

¹¹⁹ Hayatı hakkında bilgi için bk. ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/207.

3.2.8. Kasem ve Cevabı

Kasem edatı ile cevabı arasında bilindik bir telazüm söz konusudur. Bu nedenle de aralarına giren cümle itirâzî cümle sayılır. Buna dair örneği şair Nabiğa ez-Zübyânî'nin (ö. 604) şu beytinde görmek mümkündür:

لعمري وما عمري عليّ بهيّن لقد نطقت بطلاّ عليّ الأقارع.

Ömrüme yemin olsun (ömrüm benim için basit değildir.) ki bazı boş kişiler bana karşı cengâverce konuşmuştur.

Şiirde geçen "وما عمري عليّ بهيّن" cümlesi, "لعمري" yemini ile "لقد نطقت بطلاّ" cevabının arasına giren itirâzî bir cümledir.

3.2.9. Fiil ile سوف Arası

سوف edatı müzari fiil ile kullanılan ve anlamda tehir ifade eden bir edattır. Kullanıldığı fiile bitişmesi esastır. Bu nedenle de araya giren cümleler itirâzî sayılır. Buna örnek olarak Züheyr b. Ebî Sülma'nın şu şiirini verebiliriz.

وما أدري وسوف أخالُ أدري أقومُ آلُ حصنٍ أم نساء

Bilmiyorum. Gelecekte bileceğimi zannediyorum. Acaba âlu hısın'ın kavmi erkek mi yoksa kadın mı?

Şiirde "أخالُ" cümlesi, "سوف" zarfı ve "أدري" fiili müstakbelinin arasına giren bir itirâzî cümledir. Bu itirâzî cümle, şairin gelecekte ne olacağını bilmediğini ve sadece tahmin yürüttüğünü gösterir.

3.2.10. "قد" ve Ondan Sonra Gelen Fiilin Arası

Arapçada farklı anlamlarda kullanılan قد edatı birlikte kullanıldığı fiil ile sıkı bir bağa sahiptir. Bu nedenle de aralarına giren cümle itirâzî cümle sayılır. Buna örnek olarak Ömer b. Duveyre es-Sahemi'nin şu şiiri örnek verilebilir:

أخالدُ قد والله أوطأت عشوةً وما العاشق المسكين فينا بسارق

*Vallahi, ey Halid, sen bir hata yapmışsın! Ama aramızdaki zavallı âşık hırsız değildir.*¹²⁰

Şair bu beyitte قد ile fiilin arasını kasem cümlesi ile ayırmıştır. Bu nedenle söz konusu cümle itirâzî cümle örneği olmuştur. İbn Hişâm قد ile fiili arasına itirâzî cümle olarak kasem cümlesinden başka bir cümle giremediğini belirtmiştir.¹²¹

3.2.11. Nefy Harfi ve Fiil Arası

Nefi edatları nefyettikleri ile yakın ilişkidir. Bu nedenle de aralarına giren cümleler itirâzî cümle sayılır. Bu türe şair İbrahim b. Herme'nin¹²² şu beytini örnek vermek mümkündür:

ولا أراها تزال ظالمة تحدث لي نكبة وتكؤها

Hep onu bana sorun çıkaran bir zalim olarak görmekteyim.

Şair أراها cümlesiyle nefi edatı ile fiilini ayırmıştır. Bu nedenle de itirâzî cümle olmuştur.

3.2.12. Sıla ile Mavsûl

Sıla ile mavsul birbirini tamamlayıcı unsurlardan sayılır. Aralarına giren cümleler itirâzî sayılır. Buna şair Ferezdak'ın¹²³ şu beytini örnek vermek mümkündür:

تعش فإن واثقني لا تخونني نكن مثل من يا ذئب يصطحبان

*Yaşarsın. Eğer bana güvenip ihanet etmezsen. İki dost gibi yaşayalım.*¹²⁴

Şair beyitte nida üslubu olan يا ذئب cümlesi ile mavsul ile sılayı ayırmıştır. Dolayısıyla يا ذئب cümlesi itirâzî bir cümle olmuştur.

İtirâzî cümle Arapça dilbilgisinde önemli bir konudur. İtirâzî cümle, ana cümleden bağımsız bir cümledir ve ana cümlelerin anlamını değiştirmek için kullanılır. İtirâzî cümle, ana cümlelerin farklı bölümlerine girebilir. Yukarıda sayılanların dışında

¹²⁰ Bu beyit el-veznü'l-basît türündendir. İbn Hişâm da *Muğni'l-lebîb* 'te istişhâd amaçlı kullanmıştır. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 262.

¹²¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 262.

¹²² Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. ez-Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, 6/297

¹²³ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. ez-Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, 4/590.

¹²⁴ Bu beyit el-veznü'l-tavîl veznindendir.

nadir de olsa, itirâzî cümle, mudaf ile mudaf arasında da yer alabilir. Bu, nahivciler tarafından bahsedilmiş bir durumdur, ancak Kur'ân'dan veya şiirden örneklerle desteklememişlerdir. Bu durumun nadir veya istisnai olması muhtemeldir.¹²⁵

3.3. İtirâzî Cümlelerin Belâgat Sırları

İtirâzî cümlelerin anlamı, konuşma bağlamına, konuşmacının niyetine ve muhatabın durumuna göre değişir. Bu durum, önceki ve sonraki ipuçlarına göre ortaya çıkar. Bu araştırmada sıklıkla yer alacağından, bu anlamların açıkça anlaşılması için araya giren cümlelerin anlamlarına değinilmesi uygun görülmüştür.

3.3.1. Tenzih

Tenzih, sözlükte "kusurlardan uzaklaşma ve yükselme" anlamına gelir. Ebu'l-Eşref el-Ezherî, "Allah'ı tenzih etmek" derken O'nu benzerlerden ve eşi olanlardan uzaklaştırmak ve kutsallaştırmak anlamına geldiğini söylemiştir.¹²⁶ Bu türe şu ayeti örnek vermek mümkündür:

[النحل:57] ﴿وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ﴾ Bu ayette "سبحانه" araya giren itirâzî bir cümledir. Amacı Allah'ı yüceltmek ve sözlerinin içeriğinden tenzih etmektir. "سبحان" fiilinden türemiş bir isimdir ve i'râbı "mef'ul mutlak"tır.¹²⁷ Yani "سبحان" ve zımnî var olan fiili bir araya gelerek fiili bir cümle oluşturur.

3.3.2. Tesdid

Tesdid doğruya yönlendirme anlamına gelir. Araplar okun doğru yöne tutulması halinde "سد السهم" derler.¹²⁸ Bu türe örnek olarak şu ayeti vermek mümkündür:

﴿وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَّكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾

Bu ayette, Allah Teâla, ayetleri değiştirdiğinde bazı insanların "Sen yalancısın" dediklerini ve cehaletlerini gösterdiklerini bildirmektedir. Bu durumda, Allah Teâla, وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ ifadesi ile ayetlerin değişmesini bilen ve iradesini yerine getirenin kendisi olduğunu, insanların ise bu konuda cahil olduğunu hatırlatarak onları tesdid etmektedir.

¹²⁵ Şevkî el-Ma'arrî, *İ'râbu'l-cümel ve eşbâhü'l-cümel*, (Dımaşk, Dârü'l-Hâris, 1997), s. 34.

¹²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 13/548, نَزَّ maddesi

¹²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/329.

¹²⁸ Ebû Hilâl 'Askerî, *Mu'cemü'l-furûki'l-lugaviyye*, thk. Şeyh Beytullah Beyât, (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmi, 1998), s. 125.

3.3.3. Tenbih

Tenbih önemli bir konuya dikkat çekme anlamına gelir. Buna da şu ayeti örnek vermek mümkündür:

"وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ الْإِلَهَ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ"

Bu ayette, itirâzî cümle olan وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ الْإِلَهَ ifadesi ile Allah Teâla, günah işledikten sonra tövbe edenlerin günahlarının Allah tarafından affedileceğini ve ısrar etmediklerini bildirir. Bu durumda, Allah Teâla, günahların affedilişinin sadece Allah'a ait olduğunu hatırlatarak insanları tenbih etmektedir.

Tesdid ve tenbih arasındaki farkı şöyle özetlemek mümkündür: Tesdid, kişinin bilmediği veya yanlış bildiği bir konuda doğruyu göstermeyi ifade eder. Tenbih ise, kişinin bildiği bir konuda unutkanlık veya ihmalkârlık göstermesi halinde onu uyarmayı ifade eder.

3.3.4. Vehim Giderme

İtirâzî cümleler bazen önceki kelimadan neşet eden şüpheyi hemen giderme amacıyla da kullanılır. Buna örnek olarak şu ayeti vermek mümkündür:

"إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ"

"Münâfıklar sana geldiklerinde, 'Sen gerçekten Allah'ın elçisisin' derler. Allah senin elçin olduğunu bilir, Allah da münâfıkların yalancı olduğunu bilir." (Münâfıkûn sûresi, 1)

Bu ayette, "وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ" (Allah senin elçin olduğunu bilir) itirâzî cümlesi, münâfıkların samimiyetsizliğini ve yalancılığını vurgulamak için araya girerek şüphe olasılığını ortadan kaldırmaktadır.

3.3.5. Tazîm

Tazim Arapçada bir şeyi yüceltmektir. İtirâzî cümle bazen bir şeyin yüceliğini hemen dile getirme amacıyla da kullanılır. Bu türe örnek olarak şu ayeti vermek mümkündür:

﴿فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ (75) وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ (76) إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ (77)﴾

"Yıldızların konumlarına yemin ederim ki, bu yemin, bilseniz büyük bir yemindir. Gerçekten bu, yüce bir Kur'an'dır.¹²⁹"

Bu ayette, "وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ" (Bu yemin, bilseniz büyük bir yemindir) itirâzî cümle, Kur'an'ın yüceliğini ve önemini vurgulamak için kasem ile cevabı arasına girmiştir. Bu ayette itirâzî cümle içinde itirâzî cümle barındırması açısından özgün bir örneklik oluşturmaktadır. Zira تَعْلَمُونَ (bilseniz) ifadesi de ayrı bir itirazî cümle örneğini teşkil etmektedir.

3.3.6. Tevbih

Arapçada tevbih yapılan bir eylem nedeniyle faili kınamayı ifade eder.¹³⁰ Aşağıda verilen ayet buna örnek oluşturmaktadır.

لَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ وَأَنْتُمْ حِينِيذٍ تَنْظُرُونَ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ، وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ

Ama can boğaza gelip dayandığında; işte o zaman siz (çaresiz) bakar durursunuz. Biz ona sizden yakınız, fakat göremezsiniz.¹³¹

Bu ayetteki وَأَنْتُمْ حِينِيذٍ تَنْظُرُونَ ifadesi tevbih anlamı ifade eden itirâzî bir cümledir. İnsanlara ölüm karşısındaki acizliklerini ve gafletlerini hatırlatmak için araya girerek onları kınamaktadır.

3.3.7. Tahsis

Tahsis bir şeyi başka bir şeye özgülemedir. Buna şu ayeti örnek vermek mümkündür:

﴿وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ﴾

İnsana ana ve babasına iyilik yapmasını emrettik. Annesi onu zorlukla üstüne zorlukla taşımıştır ve iki yıl emzirmiştir. Bana ve babana şükret, dönüş bana olacaktır.¹³²

¹²⁹ Vâkıa, 56/ 75-77.

¹³⁰ Süyûtî, Hem 'u 'l-hevâmi, 2/584.

¹³¹ Vâkıa, 56/ 83-85.

Bu ayette, "حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ" (Annesi onu zorlukla üstüne zorlukla taşımıştır ve iki yıl emzirmiştir) itirâzî cümle, annelerin babalara göre daha fazla hakka sahip olduğunu ve şükredilmeyi hak ettiğini vurgulamak için araya girerek özel bir açıklama yapmaktadır.

3.3.8. Tehaddî

Tehaddî meydan okumak olarak tanımlanabilir. İtirâzî cümleler bazen de tehaddi anlamı ifade edebilmektedir. Buna örnek olarak şu ayetleri vermek mümkündür:

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّن دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (23) فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ ۖ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾

Ayette geçen تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا ifadesi şart ile cevap arasına tahaddi ifadesi için itirâzî cümle olarak girmiştir.

3.3.9. Dua

İtirâzî cümlelerin kullanım amaçlarından biri de duadır. Bu da kendi içerisinde dua ve beddua olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Buna örnek olarak şu ayeti vermek mümkündür:

﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾

Bu ayette (فزادهم الله مرضاً), ifadesi kalplerinde hastalık olan bahsi geçen münafıkların aleyhine beddua için gelmiştir.¹³³

¹³² Lokman, 31/14.

¹³³ Hassân Temmâm, *el-Beyân fî ravâi 'i l-Kur'ân*, s. 184.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA İ'TİRÂZÎ CÜMLE KULLANIMLARI

4.1. Sûrelere Göre İ'tirâzî Cümle Kullanım Örnekleri

Kur'an-ı Kerim'in yüz on dört sûreden oluştuğunu ve yirmi üç sene boyunca nazil olduğunu biliyoruz. Sûre kelimesinin anlamı hususunda farklı yorumlar yapılmıştır. Bazılarına göre sûre “yüksek makam/derece” anlamına gelir. Kur'an okuyan kişi, başkasının ulaşamayacağı yüksek derecelere ulaşır. Bazı âlimler de “sûre” anlamının “kemal ve tamlanan” olduğunu belirtmişlerdir. Kemale sahip kusursuz dışı develere سورة denildiği gibi Kur'an sûreleri de tam ve kâmil olduğundan bu ismi almıştır. Bir başka görüşe göre ise “sûre” kelimesi “kalan”, “artık” ve “parça” gibi anlamlara gelir. Kur'ân ayetlerine sûre denilmesi de sûrelerin Kur'an'dan bir parça ve kısım olmasından kaynaklanmıştır.¹³⁴

4.1.1. Bakara Sûresi

Bu sûre medenî sûrelerden olup on iki İtirâzî cümle barındırmaktadır. Bu örnekleri şöyle sıralamak mümkündür:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (6)

Bu ayette itirâzî cümle, aslen mübteda ve haber olan إن edatının isim ve haberi arasına girmiştir. Buradaki istifhâm takrir amacıyla kullanılan bir istifhâmdır. Yani kâfirler için uyarının varlığı veya yokluğu aynıdır.¹³⁵ Keşşaf'ın sahibi Zemahşerî de bu cümlelerin istifham cümlesi olduğunu kabul etmiştir, ancak başkaları cümlelerin haber

¹³⁴ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan Esirüddin el-Endülüsî, *el-Bahrü'l Muhîr*, (Beyrut: Darü'l Fikr -, 1420) 1/165.

¹³⁵ Muhammed Emin eş-Şâfiî, *Tefsîru Hadâiki'r-rûhi ve'r-reyhân fî revâbii 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Hâşim Muhammed Ali Mehdî, 1/54.

olduğunu ve uyarılarının varlığı veya yokluğunun onlar için aynı olduğunu bildirmenin amaçlandığını söylemişlerdir.¹³⁶

Kanatımızca güçlü olan görüş Zemahşerî'nin fikridir: bu cümlede haber olan, "onlar inanmazlar" cümlesidir. Buradaki itirâz kâfirlerin kibirden ve inattan dolayı iman etmediklerini gösterdiği gibi onları iman ettirmeye ve çağırmaya özen gösteren Peygamber Efendimizin kusurlu olmadığını da gösterir.

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ (10)

Bu ayette karşılama cümlesi, iki bağlı cümle arasında durarak düşmana beddua anlamı taşır. Geçmiş zaman fiili, bazı durumlarda beddua anlamı taşır, örneğin: " غفر الله لك Allah günahını affetsin." Bu ayette geçen المرض/hastalık" ifadesinden kasıt İslamiyet'ten şüphe duyma ve riyakârlık anlamına gelir ki bu da onların inandıkları şeydir. Bu beddua, onların yaptıklarıyla aynı cinstendir.

يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ (19) يَكَاذُ الْبَرَقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ (20)

Bu ayette geçen وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ cümlesi aynı bağlamda zikredilen iki cümle arasına girmiştir.¹³⁷ Hasma beddua anlamı ifade etmiştir. Cümlede ayrıca idmar yerine izhâr tercih edilerek بهم محيط بالله ifadesi yerine بِالْكَافِرِينَ denilerek küfür üzerinde oldukları ilan edilmiştir.¹³⁸

Ayette geçen itirâz münafıklara dönük tehdit ve uyarıdır. Ayette geçen ihata/kapsama aslında mecazdır ve ilahi gücün tam bir iktidarla muhatabı kuşatmasının bir ifadesidir.¹³⁹

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ (24)

Bu ayette geçen وَلَنْ تَفْعَلُوا ifadesi şarttır. فَاتَّقُوا النَّارَ ifadesi de cevaptır. وَلَنْ تَفْعَلُوا cümlesi şart ile cevap arasına girmiştir. Bu itirâz cümlesi Kur'ân'ın ilahi kelam olduğundan şüphe duyanların tüm çabalarına rağmen onun gibi bir sûre ortaya

¹³⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/251

¹³⁷ Muhyî Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/48.

¹³⁸ Muhammed Emin eş-Şâfiî, *Tefsîru hadâiki'r-rûh*, 221.

¹³⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/321.

koyamayacaklarını vurgulayarak meydan okuma ve Kur'ân'ın mucizevi oluşunu teyit etme anlamına gelir.

Âlûsî (ö. 1270/1854) şöyle der: "Bu cümle, öncesindeki önermenin içeriğini kesinleştirmekte ve sonrasındaki eylemin yapılmasını teşvik etmektedir. Bu, Allah'ın özel ilmiyle gelecekte haber vermesi bakımından apaçık bir mucizedir ve bu haber de doğru çıkmıştır."¹⁴⁰

Ey müşrikler! Eğer siz, kulumuz Muhammed'e parça parça indirmiş olduğumuz bu Kur'an hakkında bir şüpheniz varsa, gelin onun gibi bir şey getirin; yücelikte ve konumda ona eşit olsun. Şayet iddianızda samimiyseniz, tanrılarınıza ve yardım umduğunuz herkese yalvarın, size yardım etsinler.¹⁴¹

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ (70)

Bu ayette şart cümlesi itirâzî cümle olarak kullanılmıştır. Cevabı, "in" ve içindeki kelimelerin anlamına bağlı olarak mahzûf (gizli) durumdadır. Bu, "in" ve içindeki kelimelerin cevabın gizli olduğunu ve istenen şeyin şiddetle arzulandığını gösterir. "Lütfen" ve "Allah'ın dilemesi" kelimeleri ile dua ederek Allah'tan yardım ve hidayet dilemeyi vurgular. Bu itirâzî cümlelerin arkasındaki edebi amaç, Allah'ın iradesine teslimiyet ve O'ndan yardım dilemeyi göstermektir.¹⁴²

وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ (72) فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (73)

Bu ayette (وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ), cümlesi iki mütevasıl cümle arasında başlangıç cümlesi olarak araya girmiştir.¹⁴³

Anlam veya gramer açısından bağlantılı olan iki cümle arasına giren itirâzî cümle, ifadede güzelliğini artıran bir bezeme görevi görür. Bu ayette itirâzî cümlelerin edebi faydası, muhataplara gerçeğin kaçınılmaz olarak ortaya çıkacağını bildirmek¹⁴⁴ ve muhatapların zihinlerinde ve dinleyicilerin kalplerinde İsrailoğulları'nın o meşum

¹⁴⁰ Şihâbuddîn Âlûsî, *Rûhü'l-meânî*, 1/198.

¹⁴¹ Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîrû'l-vasît li'l-Kur'âni'l-kerîm*, (Kahire, Dâru Nahdeti'l-Mısır li't-tibâa ve'n-neşr ve't-tevzî, 1997), 1/74.

¹⁴² Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, thk, Ahmed el-Harrât, (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1994), 4/1.

¹⁴³ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr ez-Zamahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-tevîl*, (Beyrut Dâru'l-Fikr, 1971), 1/289.

¹⁴⁴ Muhammed Emin eş-Şâfiî, *Tefsîru hadâiki'r-rûh*, 1/511.

cinayetini gizleme girişiminin boşuna olduğunu ifade eder.¹⁴⁵ Çünkü Yüce Allah, onu ortaya çıkaran ve her gizliyi bilendir.

- ﴿قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (80)﴾

(أَمْ تَقُولُونَ) cümlesi (أَتَّخَذْتُمْ) ifadesinin muadilidir. Sorunun takdiri şöyledir: "Bu ikisinden hangisi gerçekleşti? Söz vermeniz mi, yoksa bilmeden mi konuştunuz?" " فلن " (فلن يَخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ Allah asla sözünden dönmez" cümlesi, aralarına girmiş bir itirâz cümlesidir.¹⁴⁶ Bu cümle, Allah'ın asla sözünden dönmeyeceğini kesinleştirmek ve vurgulamak için söylenmiştir.

- ﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (133)﴾

Bu ayette geçen "وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ" ifadesi üç şekilde yorumlanabilir:

i. "نَعْبُدُ" fiiline atıf olarak, cevabını daha da vurgulamak için bir ekleme olarak.

ii. "نَعْبُدُ" fiilinin failinin hal olarak, "نَعْبُدُ" fiiliyle birlikte. Bu durumda, atıf daha etkileyici ve övgüye değerdir.

iii. Zemaşerî şu yorumu benimsemiştir: Bu cümlelerin i'râbtan mahalli olmayabilir, çünkü bu, teyit edici bir araya girme cümlesidir, yani durumumuz O'na tevhidde samimi olmaktır.

﴿لئلاَّ يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ (150)﴾ ayetinde geçen حُجَّةٌ kelimesi, nakıs fiillerden olan كان fiilinin ismi, haberi ise (لِلنَّاسِ) ifadesidir. عَلَيْكُمْ ifadesi aslen hüccetin sıfatıdır, ancak öne çekilerek hal görevi üstlenmiştir. Hal görevini yüklenen bu ifade, nakıs fiil ile ismi arasında girerek itirâzî bir durum oluşturmuştur. İfadenin aslı şudur: " لئلا يكون حجة للناس عليكم، İnsanlar için size karşı bir delil olmaması için." Bu araya girme, ihtisas ifade eder.

Ayette geçen "İnsanlar" ifadesiyle kastedilen ehlikitaptır. Resuli Ekrem Muhammed (s.a.s.)'in kiblesini Kâbe-i Muazzama'ya çevirdiğinde şöyle demişlerdir:

¹⁴⁵ Diyâüddîn Nasrullah b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-şâir*, thk. Ahmed el-Hûfî, (Kahire: Dârü'n-Nahde, ts.), 3/45.

¹⁴⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1/454.

"Adam (Hz. Muhammed'i kastediyorlar) babasının evine ve kavminin dinine özlem duydu!"

Kıblenin ilk önce Beyt-i Mukaddes olduğu zaman sundukları delil, Muhammed ve ashabının kiblelerini bilmediklerini ve bu nedenle kendi kiblelerini takip ettiklerini söylemeleri idi. "Peki, bize karşı nasıl geliyorlar ve kiblemizi nasıl takip ediyorlar?" diyorlardı. Bu sözlerle cahil insanları saptırıyor ve İslam dininden uzaklaşmaları için onları aldatıyorlardı.¹⁴⁷

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

Bu ayette geçen (وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ) ifadesi emir olan (فاعتزلوا) ile emrin gayesi olan (حتى يطهرن) cümlesi arasında itirâzî cümle olarak gelmiştir. Burada, asla yaklaşmaktan bahsedilmiyor. Zira Resulullah (s.a.s.) bu ayet bağlamında, "Nikâh hariç her şeyi yapabilirsiniz."¹⁴⁸ buyurmuştur. Bu da bir Müslüman'ın eşiyle, ferc hariç her türlü temasın caiz olduğunu gösterir.

بِالْمَعْرُوفِ لَا تَكْلَفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارُّ وَالِدَةً وَلَا تُولَدُ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ

Bu ayette geçen عَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ ifadesi haberi öne alınmış bir isim cümlesidir. Bu iki cümle arasındaki ifadeler itirâzî cümledir.¹⁴⁹

İki fiilli cümle ile itirâz yapılmış ve nefi edatı kullanılmıştır. Bu nefi edatı gelecek anlamı ifade etmez. Zira nefi ettiği fiiller teceddüd gösteren fiillerdendir. Çünkü nefsin gücünden fazlasını yüklemek ve bir eşe diğerinin zarar vermesi her an tekrar eden bir durumdur.¹⁵⁰

İbn Âşûr şöyle demiştir: "(Lâ tükellefu nefsun illa vüs'ahâ)" (Hiçbir nefis gücünden fazlasıyla yükümlü tutulmaz) cümlesinden "(Ve lâ mavlûdun lehü biveldihi)" (Ve hiçbir çocuk babasından dolayı sorumlu tutulmaz) cümlesine kadar olan sözler,

¹⁴⁷ Taberî, *Tefsîrû 't-Taberî*, 3/200.

¹⁴⁸ Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî, b. Haccâc, *Sahîhu Muslim*, thk, Ahmed b. Rif'a b. Osman Hilmi Karahisârî, (İstanbul: Dâru Tibâati'l-Âmira), hadis no (302), 1/302.

¹⁴⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-masûn*, 2/471.

¹⁵⁰ Muhammed Emin eş-Şâfiî, *Tefsîru hadâiki 'r-rûh*, 3/266.

"(Ala'l-mavlûd)" ve "(Ve ala'l-varisi)" cümleleri arasında itirâzî cümle olarak gelmiştir. (Lâ tükellefu nefsun illa vûs'ahâ) cümlesi aynı zamanda "(bilma'rufi)" ifadesine yönelik talil içermektedir. Aynı şekilde (Lâ tudârra vâlidetun bi veledihâ) cümlesi de talildir. Bu itirâz örneği, aile hukukunda kanun koyma ve toplum düzeninin temel ilkelerini ifade eder.¹⁵¹

Bu ifadeler cümlede açıklayıcı bir rol oynar. Amacı, yanlış anlaşılmayı önlemektir. Dinleyicinin şeriatın babayı zor bir şeyle yükümlendiğini sanması mümkündür. Bu nedenle bu yanlış anlaşılma, bu özel meselede ve genel olarak tüm teklif hükümlerinde önlenmiştir.

قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا

Şart cümlesi, " عسى " fiili ile haberi arasına girmiştir. Cevabı, mahfuzdur.¹⁵² " عسى " fiili ile haberi arasında şart ve soru ile itirâz yapılmıştır. Bu itirâz, beklenen şeyin kesin ve sabit olduğunu göstermek içindir. Anlamı Allah'ın size savaşmayı emretmesi halinde savaşmaktan kaçınacağınızı umuyorum ve korkuyorum.¹⁵³

Kanaatimizce bu araya girmenin amacı uyarmaktır. Sanki onlara şunu söylüyor: Siz savaş istiyorsunuz, o zaman ciddiye bindiğinde ve istediğiniz şey size farz olduğunda cesaretsizliğinize dikkat edin.

4.1.2. Âl-i İmrân Sûresi

Medenî bir sûredir. Bu sûrede toplam on beş itirâz cümlesi bulunmaktadır. Bu örnekleri kısaca şöyle izah etmek mümkündür:

﴿الْم (1) اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ (2) نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ (3)﴾

Bu ayette geçen kelimeyi tevhitte (لا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) cümlesi (الله)lafzına haber olarak kabul edilebileceği gibi mübteda ve haber arasında itirâzî cümle olarak da kabul edilebilir.¹⁵⁴ Bu itirâz tenbîh ve tazimi ifade eder.

Bu cümlelerin barındırdığı başka ihtimal de bu cümlelerin Allah lafzından hâl cümlesi olmasıdır. Bu cümledeki "la" cinsin nefyini ifade eden nefi edatıdır. "İlah" ismi,

¹⁵¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/432.

¹⁵² Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 2/515.

¹⁵³ Muhammed Emin eş-Şâfiî, *Tefsîru hadâiki'r-rûh*, 3/390.

¹⁵⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 771.

fatha üzere mebnidir ve haberi mahfuzdur. "إِلا" ise hasr edatıdır. Allah lafzı, mahfuz olan haberin zamirine bedeldir.

فَدَّ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ النَّفَقَا (13)

Bu ayette geçen (لَكُمْ) ifadesi كان fiilinin haberidir. İsmi ile fiil arasına girmiştir. Tahsis ifade eder. كان fiilinin ismi müennes olmasın arağmen tâ-i tenîs almamış olması failin mecaz müennes olmasından kaynaklanmıştır. Zira mecaz olan müenneslerde fiil müzekker ve müennes formlarında kullanılabilir.

فَلْ أُوْنِبْكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ دَلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ (15)

Ayette geçen لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ cümlesi itirâzî cümle olup irapta mahalli yoktur.¹⁵⁵ İstifham ile cevabı arasın ağırmıştır. Haberin öne alınması nedeniyle tahsis bildirir. Buna itiraz denilmesi mecazdır. Zira ıstılahi bir itirazdan bahsedilemez.

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (18)

Ayette geçen "أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ" O'dur ki O'ndan başka ilah yoktur" cümlesi, matuf ve matuf aleyh arasında araya giren bir mu'tarız cümlesidir ve Allah'tan başka bir ilahın adalet dağıttığını düşünmemek için tenzih ve ihtiyat ifade eder.

قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمِئْتُهَا مَرِيمَ (36)

Ayetinde geçen وَضَعْتَ fiilinin okunuşu hakkında farklı yaklaşımlar vardır. Kimisi وَضَعْتُ şeklinde cezim ile okurken kimisi de وَضَعْتُ şeklinde mütekellim sigası ile okumuştur. Bu durumda bir önceki ayetteki tüm cümleler, kavlin makulü olarak atfedilir. Hafs kıraatında ta'yı sakinleştirerek okuyanlar için ise "(Ve inni semmeytuha)" "(İnni vaḍa'tuha)" ifadesine atfedilir ve iki atıf edilen şey arasında iki itirâzî cümle ile ayırım yapılır.¹⁵⁶

Bu itirâzın amacı, Allah'ın yüceliğini ve yüceliğini korumaktır, böylece akla yanlış bir şekilde Allah'ın bilmediği anlaşılmasın. O, cehaletten münezze olan 'alîmdir.

¹⁵⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-masûn*, 3/69.

¹⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/425.

قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (47) وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ (48)

أىette geçen إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا cümlesine atıftır. وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ cümlesi Ayette geçen يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ cümlesi ise matuf ile matuf aleyh arasına girmiş itirâzî cümledir. Bu itirâz Allah'ın kudretini beyan etme amacı taşır.¹⁵⁷

وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْ مِنَ التَّوْرَةِ وَلَاحِلٌ لَّكُمْ بَعْضُ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا (50) إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (51)

Ayette geçen فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا ifadesi bedel ve mübdelun minh olan وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ ile إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ arasına girmiş itirâzî bir cümledir.¹⁵⁸ Amaç ise tenbîhtir.

وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (57) ذَلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ (58)

Bu ayette geçen وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ifadesi kıssanın parçaları arasına girmiştir. Amaç ise Allah'ın zalimlere yönelik gazabının vurgulanmasıdır. Aynı zamanda tekid anlamı da taşımakta ve allah'ın zulmü sevmediğı ve hakları eksiksiz teslim edeceğine dair anlam pekiştirilmiştir.

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهِ النَّهَارِ وَكَفَرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (72) وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبَعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (73)

Bu ayette geçen قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ ifadesi fiil ile mamulü olan müevvel masdar arasına girmiştir.¹⁵⁹ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ ifadesi cer harfinin atılması sonucunda mansub olmuştur. Kendisinden önce geçen تُؤْمِنُوا fiiline müteallıktır. Bu İtirâzdan amaç beyan ve idahtır.

لَيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتُنَّهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ (127) لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ (128)

¹⁵⁷ İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-vecîz, fî tefsîri 'l-Kitâbi 'l-Azîz*, (Mağrib: 1975), 9/139.

¹⁵⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-masûn*, 3/205-206.

¹⁵⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 1/81-82.

Bu ayette geçen لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ cümlesi iki atıf arasına girmiş itirâzî bir cümledir. Hz. Muhammed'e (s.a.v.) galibiyet ve yenilginin Allah'ın emriyle olduğunu, seçim hakkının sadece ona ait olduğunu ve önceden ve sonradan olduğunu hatırlatmak için gelen İtirâz cümlesidir.¹⁶⁰

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاجِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ (135)

Bu ayette وَمَنْ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ olan itirâzî cümle, iki atfedilen şey arasında yer almıştır. Allah'ın kullarına karşı bağışlayıcı olduğunu hatırlatır. Bu nedenle, günahkârlar için teşvik ve onları tövbe etmeye ve Allah'ın affından ve geniş merhametinden asla umutsuzlanmadan af dilemeye teşvik eder.¹⁶¹

Bu itirâzî cümle birçok anlam taşır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- وَمَنْ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ denilmeyerek haber cümlesi yerine inşa cümlesi tercih edilmiştir. Allah'tan başka gerçek bir günahı affeden olmadığını gösteren bir soru ile başlamıştır.
- "الذُّنُوبُ" kelimesindeki el takısı ile kullanılan çoğul, günahkâr tövbe ederse tüm günahlarının affedileceğini bildiren genel bir ifadedir.
- Nefi ve ispat yoluyla, günahkârlar için Allah'ın lütfü ve ihsanından başka bir sığınak olmadığını ve merhametinin her şeyi kuşattığını gösterir.¹⁶²

وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَتْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا (154)

Bu ayette itirâzî cümle olan قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ ifadesi hal olan يُخْفُونَ ile zi'lhâl arasına girmiştir. Bu İtirâz tekid ifade eder ve insanların zannına rağmen her işin geminin Allah'ta olduğunu belirtir.

¹⁶⁰ Hassân Temmâm, *el-Beyân fî ravâi 'i 'ulûmi'l-Kur'ân*, s. 184.

¹⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/217-218.

¹⁶² Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî*, 3/60.

الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَءُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ
(168)

Bu ayette de (وَقَعَدُوا) cümlesi (قالوا) ile mamulü olan لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا arasında girmiş itirâzî cümledir.¹⁶³ Bu örnekteki itirâzın amacı tahakkümdür.

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أَضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ (195)

Bu ayette geçen بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ ifadesi mübteda ve haberden oluşan bir cümledir. Zemahşerî, bu cümlelerin, Allah'ın çalışanlara vaat ettiği şeyde kadınların erkeklerle ortaklığını gösteren bir itirâzî cümle (araya giren cümle) olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁴

Bu cümlelerin amacı, birçok insanın zihninde erkek ve kadın arasında ayrımcılık yapma fikri oluşabileceğinden, herhangi bir yanlış anlaşılmayı gidermektir. Bu nedenle, bu cümle, iki cinsiyet arasında ödül ve ceza konusunda eşitlik olduğunu açıklığa kavuşturmak için gelmiştir.

4.1.3. Nisa Sûresi

Medenî sûredir. Kadınlarla ilgili birçok hükmü barındırmaktadır. Bu sûrede altı adet itirâzî cümle örneği vardır. Bunları kısaca şöyle izah etmek mümkündür:

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ (65)

Bu ayette nefî edatı ile menfî arasına kasem ifadesi girmiştir. İfadenin aslı فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ şeklindedir.¹⁶⁵ Bu itirâz cümleye dair pekiştirme katarak kâfirlerin kesinlikle iman etmeyeceklerini belirtmiştir. Ayrıca nefî edatının tekrarı da tekidi arttırmıştır.

وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فُضْلٌ مِنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا (73)

¹⁶³ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî en-Nahvî, *Garâibü't-tefsîr*, 1/274.

¹⁶⁴ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 3/541.

¹⁶⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 4/19.

Bu ayette geçen وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ cümlesi fiil ile mefulü arasına girerek itirâzî cümle örneği oluşturmuştur. Zemahşerî, وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ cümlesinin, " لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ " fiilini ve mefulü olan يَا لَيْتَنِي arasında bir itirâz olduğunu belirtmiştir. Münafıklar, müminlere karşı sevgi gösteriyorlardı, ancak gerçekte içlerinde onlara karşı kin besliyorlardı. Bu nedenle, alaycı bir şekilde sevgi ile nitelendirilmişlerdir.¹⁶⁶

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا (87)

Bu ayette kelime-i tevhîd mübtada ve haber arasında tazim için itirâzî cümle olarak gelmiştir.¹⁶⁷

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يَقَاتِلُوكُمْ أَوْ يِقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ (90)

Bu ayette جَاءُوكُمْ ifadesi sıfat olan حَصِرَتْ ile mavsûfu olan قَوْمٍ arasına girmiştir.¹⁶⁸ Bu itirâz örneği tevessü türündendir. Açıklayıcı mahiyette kullanılmıştır.

وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (128)

Bu ayette geçen (وَالصُّلْحُ خَيْرٌ) cümlesi atfedilen iki şart cümlesi arasına girmiştir.¹⁶⁹ (وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ) ifadesi de meçhul fiil ile nâib-i fâilden oluşmuştur. Atfedilmiş iki şart cümlesinin arasına girmiştir.¹⁷⁰ Faydası ise maslahata yönelik terğîbtir. İkincisinde ise eksiklik ve meşakkatlere yönelik hazırlığa işaretir.¹⁷¹

لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَٰئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا (162)

Bu ayette geçen الرَّاسِخُونَ kelimesi mübtedadır. Haberi hakkında ise iki farklı ihtimal vardır. Birinci ihtimale göre haber يُؤْمِنُونَ cümlesidir. İkincisi ise سَنُؤْتِيهِمْ

¹⁶⁶ er-Râzî, *Tefsîrû'r-Râzî*, 1/179.

¹⁶⁷ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 4/58.

¹⁶⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 4/64-67.

¹⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/568.

¹⁷⁰ Muhyiddîn Dervîş, *Îrâbu'l-Kur'ân*, s. 341.

¹⁷¹ Şâkir Sebu, *el-Cümletü'l-îtirâdiyye fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm hakâik ve evhâm*, (Câmiu'l-Kutubi'l-İslâmi, 1/37, [9-4-100129-https://ketabonline.com/ar/books/100129/read?page=4&part=1#p](https://ketabonline.com/ar/books/100129/read?page=4&part=1#p) Erişim tar: 02.01.2024.

cümlesidir. Bu durumda يؤمنون cümlesi mübteda ile haber arasına girmiş itirâzî bir cümle olur. Amaç ise tekidtir.

4.1.4. Maide Sûresi

Bu sûre Medine'de nazil olmuştur ve ismini, İsrailoğulları'nın Hz. İsa'dan gökten bir sofrayı indirmesini istediği ve bu sofranın mucize olmasını arzuladıkları olaydan almıştır. Sûrede üç tane araya giren cümle bulunmaktadır.

يا أيها الذين آمنوا أوفوا بالعقود أحلت لكم بهيمة الأنعام غير محلي الصيد وأنتم حرم (1)

Ayette geçen أحلت لكم بهيمة الأنعام ifadesi emir kipi olan أوفوا ifadesi ile hal olan محلي ifadesinin arasına itirâzî cümle olarak girmiştir. Bu görüş Zemahşerî'nin tercih ettiği görüşlerden biridir.¹⁷²

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ الْجَوَارِحِ مُكَلَّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (4)

Ayette geçen تُعَلِّمُونَهُنَّ cümlesi müsteneffe cümle olabileceği gibi hâl cümlesi veya itirâzî cümle olarak da görülebilir. Bu durumda مَا kelimesi şart edatı olup mübteda konumunda olur. Haberi ise فكلوا cümlesi olur. Böylece تُعَلِّمُونَهُنَّ cümlesi beyân ifadesi için şart ve cevabı arasına giren itirâzî bir cümle olur.¹⁷³

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ (54)

Ayette geçen يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ cümlesi sıfat ve mavsûf arasında araya giren bir ara cümledir. Bu cümle, sözün teyidine ve pekiştirmeye yardımcı olur. Bu, ayetin taşıdığı iki anlamdan biridir. Diğer ve daha güçlü olan anlam ise, يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ cümlesinin بِقَوْمٍ kelimesinin birinci vasfı olmasıdır.

4.1.5. En'âm Sûresi

Bu sûre Mekkî bir sûredir ve toplamda on üç itirâzî cümle bulunmaktadır. Bunları kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

¹⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/600.

¹⁷³ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 4/203.

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ (52)

Bu ayette geçen olumsuz emir kipi (وَلَا تَطْرُدِ) ile cevabı olan (فَتَطْرُدَهُمْ) arasına iki cümle itirâzî cümle olarak girmiştir.¹⁷⁴ Nehiy üslubunun cevabı aslında mecaz bir tabirdir. Zira nehyin cevabı olmaz. Sadece sonucu ve bunun neden olduğu şey vardır. (فَتَطْرُدَهُمْ) ifadesinde geçen fa harfî, sebebiyet bildiren bir edattır. Ondan sonra ise gizli bir أَنَّ olduğu kabul edilir. Bu harf fiili nasbetmiştir. أَنَّ ve ardından gelen fiil müevvel masdar olup önceki ifadelerden edinilen masdara atıftır. İtirâzî olan her iki cümle anlam olarak tekid ifade etmişlerdir.

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكُمُ اللَّهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ (95)

Ayette geçen يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ifadesi öncesini açıklayıcı mahiyette itirâzî cümledir.¹⁷⁵ ذَلِكُمُ اللَّهُ ifadesi ise ikinci haberdur.

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (99)

Ayette geçen وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ ifadesi itirâzî bir cümledir. Hurmanın önemine işaret eder. Zira o dönemde Arap toplumu için önem arz eden bir besin kaynağıydı. Hem sebze hem de meyve olarak tüketilirdi.¹⁷⁶ Matuf ve matuf aleyh arasına girerek itirâzî cümle olmuştur. Zira وَجَنَّاتٍ حَبًّا kelimesine atıftır. Aradaki cümle itirâzî cümle olmuştur.

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (84)

Ayette geçen (كُلًّا هَدَيْنَا) cümlesi, Hz. İbrahim'in soyundan gelen Hz. İshak ve Hz. Yakub'un da Allah tarafından hidayete erdirildiğini vurgulamak için kullanılan bir

¹⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/22.

¹⁷⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 5/57

¹⁷⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 5/75.

İtirâz cümlesidir. Bu cümleyle, Hz. İbrahim'in hidayetinin sadece kendisiyle sınırlı kalmadığı, onun soyundan gelen peygamberlerin de aynı şekilde hidayete erdiği belirtilmektedir. Bu cümle fiil cümlesi olup meful olan "كلًا" kelimesi failin önüne geçen bir mefuldür. (ونوحا هدينا من قبل) cümlesi ise itirâzî cümleye atıftır. Hidayetin esas olduğunu gösterir.¹⁷⁷ Ayrıca hidayetin Hz. İbrahim ve ailesinde kök salmış bir durum olduğunu ifade eder.

اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (106)

Ayette geçen لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ cümlesinin i'râb konumu hakkında farklı görüşler vardır. Ebu'l-Baka, bu cümlelerin "müekked halî" olduğunu savunur. Kirmani ise bu cümlelerin ayette geçen مَا أُوحِيَ cümlesinin bedeli olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁸ Tercih edilen bir diğer görüşe göre ise bu cümle bağlantılı iki cümle arasına girmiş itirâzî bir cümledir. İfade ettiği anlam ise tenzihtir.¹⁷⁹

تَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ الذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (143) وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ الذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ بِهَذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (144)

Bu ayette geçen قُلْ الذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ cümlesi ve devamı ayette detaylıca anlatılan birbiriyle bağlantılı sekiz türün arasına itirâzî cümle olarak girmiştir. Yüce Allah ayette kullara yarattığı nimetleri hatırlatmış ve onların yersiz haram sayılmasını tenkit etmiştir. Ayetteki itirâz anlama pekiştirme katmıştır.¹⁸⁰

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خَنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رَجْسٌ أَوْ فَسَقًا أَهْلٌ لِعَذَابٍ اللَّهُ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (145)

¹⁷⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/263.

¹⁷⁸ Kirmânî, *Garâibu't-tefsîr*, 1/379.

¹⁷⁹ Hassân Temmâm, *el-Beyân fî ravâi 'i ulûmi'l-Kur'ân*, s. 184.

¹⁸⁰ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 5/196-197.

Ayette geçen فَإِنَّهُ رَجِسٌ cümlesi aralarında atıf ilişkisi olan cümleleri ayıran itirâzî bir cümledir.¹⁸¹ Uyarı ve dikkat anlamı ifade etmiştir. Rics kavramı necis olan şeyleri ifade eder. Mesfûh dem ise damarlardan çıkan akışkan sıvıdır. Akmayan kan ise mesfuh değildir.

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَذَكَّرُونَ (152)

Ayette geçen لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ifadesi emirler arasına dâhil olan itirâzî bir cümledir.¹⁸²

Ayette لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا emrinden sonra (وأوفوا الكيل) cümlesinin zikredilmesi kullara merhametin ifadesidir. Yani ölçüde sizi tane ve takibi zor küçük tanelerden dolayı muahaza etmeyeceğiz. Esas önemli olan sizin tam ve adaletli olarak görmenizdir. Bu itirâzî cümlelerin faydası ticarete insanların kendi aralarındaki alışverişe kolaylık olacak şekilde müsamaha gösterildiğinin işaretidir. Böylece insanlar ticari hayatta zor durumda bırakılmamış olacaktır.

لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا cümlesinin önceki cümlelerin devamı niteliğinde de olabilir. Yani emredildikleri tüm şeyler esasında yapılabilecek şeyler olduğu ifade edilmiş olmaktadır.¹⁸³

4.1.6. A'râf Sûresi

Bu sûre mekkî bir sûredir. İçerisinde beş tane itirâzî cümle barındırmaktadır. Bunları kısaca şöyle ifade etmek mümkündür:

كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لَتُنذِرَ بِهِ وَذَكَرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ (2)

Ayette geçen فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ cümlesi illet ve malul olan cümleler arsına girmiş itirâzî bir cümledir. Ayetin takdiri يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ şeklindedir.

¹⁸¹ Eymen eş-Şevâ, *el-Câmi' li i'râbi cümeli'l-Kur'an*, thk, Şeyh Kerîm Râci Mustafa Abdülhis ve Abdürrezzâk el-Halebî, (Dımaşk: Mektebetü'l-Gazzâlî-Beyrut: Dâru'l-Feyhâ, 2000), s. 203.

¹⁸² Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 5/222.

¹⁸³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, s.165-166

şeklindedir. لتَنْذِرَ ifadesindeki cer harfi أَنْزَلَ fiiline müteallıktır.¹⁸⁴ Ayette geçen nehiy ise teklifte mübalağa içindir. يَكُنْ fiili ise nakıs fiil olmayıp tam fiillerdendir. حَرَجْ ise fail konumundadır.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (42)

Bu ayette menfi cümle mübtada olan وَالَّذِينَ ile haber olan أَصْحَابُ الْجَنَّةِ arasında girmiştir. Dolayısıyla haber burda isim cümlesi olarak kullanılmıştır.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودَنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أُولَٰؤُ كُنَّا كَارِهِينَ (88)

Ayette geçen nida cümlesi atıf ile matuf arasında girmiş itirâzî bir cümledir. Tehdidin her ne kadar taraftarı dâhil olsa da Şuayb peygambere dönük olduğunu mübalağayla ifade etmiştir.¹⁸⁵ Arap dilinde nida harfinin أَنَادِي fiilinin yerine geçtiği kabul edilir. Münada ise damme üzere mebnidir. Ancak mahallen mansub olarak görülür.

الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَأَن لَّمْ يَعْنُوا فِيهَا الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ (92)

Bu ayette geçen لَمْ يَعْنُوا فِيهَا cümlesi كَذَّبُوا fiilinin faili olan vav için haldir. Ancak itirâzî cümle olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁸⁶ Ayette mübtedanın itirâzî cümleden sonra tekrar edilmesi pekiştirme ve muhatabın zihninde anlamın kalıcı hale gelmesini sağlama amacı taşır. Ayetteki itirâzî cümle izah ve beyân anlamını ifade eder.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَىٰ وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلَهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالِدَارُ الْأَخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (169)

¹⁸⁴ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/370.

¹⁸⁵ Hassân Temmâm, *el-Beyân fî ravâi 'i ulûmi'l-Kur'ân*, s. 184.

¹⁸⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 5/386.

Ayette geçen altı çizili cümle iki atıf cümlesinin arasına girmiş itirâzî bir cümledir. سَيُغْفَرُ لَنَا ifadesine cevap mahiyetindedir. Onların Allah tarafından mağfiret edileceğine dair iddialarını inkâr amacı taşır. İstifham ise takrir amaçlı tevbih içindir.¹⁸⁷

4.1.7. Enfâl Sûresi

Medenî bir sûre olan Enfal'de tespitimize göre bir tane itirâzî cümle vardır. O da aşağıda verilen ayette yer almaktadır:

فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (69)

Ayette geçen وَاتَّقُوا اللَّهَ ifadesi emir kipi ile kendisiyle anlamsal açıdan illet olarak bağlantılı olan إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ cümlesinin arasına girmiştir.

4.1.8. Tevbe Sûresi

Tevbe sûresi medenî bir sûredir. İçinde sadece bir tane itirâzî cümle vardır.

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (98)

Bu ayette geçen عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ ifadesi kıssayı ele alan cümleler içine giren itirâzî bir cümle olup dine karşı olan arâba beddua anlamı taşımaktadır.¹⁸⁸ Ayette adları geçen arâb (الْأَعْرَابِ) ifadesi aslen arap olup olmamasına bakılmaksızın badiyede/çölde yaşayan kişilerdir. Devâir (الدَّوَائِرَ) ise musibet ve bela anlamına gelir.

4.1.9. Yunus Sûresi

Mekkî sûre olup içinde altı tane itrazi cümle barındırmaktadır. Bu örnekleri şöyle izah etmek mümkündür:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ۚ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (3)

¹⁸⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, s. 169.

¹⁸⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 6/105.

Ayette geçen ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ ifadesi öncesinde gelen cümle ile onun gereği/sonucu olan kendisinden sonra gelen ((فاعبدوه)) cümle arasına itirâzî cümle olarak girmiştir. Cümlelerin içeriğine pekiştirme katmıştır.¹⁸⁹

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ (13)

Zemahşerî bu ayette geçen (وما كانوا) ifadesinin fiil ile onun teşbihi masdarı olan كذلك نجزي arasına girmiş itirâzî cümle olmasını caiz görmüştür. لِيُؤْمِنُوا ifadesindeki lam ise onların imandan imtina etmelerini pekiştiren bir edattır.

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (27)

Bu ayette geçen وَالَّذِينَ ifadesi mübtedadır. Haberi hakkında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazı görüşlere göre haber أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ifadesidir. Bu durumda mübteda ile haberin arası dört cümle ile ayrılmış olur. Oysa bırakın dört cümle ile olmasını üç cümle ile itiraz olması uygun değildir. Diğer görüşe göre ise (كأنما أغشيت) (ترهقهم ذلة) cümlesini örneklerle açıklayan beyân cümlesidir. Ya da (وترهقهم) fiilinin zamir olan failine haldir. جزاء سيئة cümlesinin itirâzî cümle olduğunu iddia edildiğinde (ما لهم من الله من عاصم) cümlesi birinci haber olur. جزاء سيئة cümlesinin birinci haber olduğu kabul edildiğinde ise ikinci haber olur.¹⁹⁰

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (37)

Bu ayette geçen لَا رَيْبَ فِيهِ ifadesi الْكِتَابِ kelimesine hal olabildiği gibi تصديق kelimesi ile müteallık olan من رب arasına girmiş itirâzî cümle de olabilir. Bu durumda cümlelerin açılımı من رب العالمين şeklinde olur. لَا رَيْبَ فِيهِ (لَا رَيْبَ فِيهِ) şeklinde olur. ولكن تصديق الذين بين يديه من رب العالمين Bu itirâzî cümle ibhamı gideren beyân cümlesi olur.¹⁹¹

¹⁸⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, s. 88.

¹⁹⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 11/148

¹⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/237.

4.1.10. Hud Sûresi

Hud sûresi mekkî bir sûredir. Yapılan tespite göre sûrede beş itirâzî cümle barındırmaktadır. Bunları kısaca şöyle özetlemek mümkündür.

وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (34)

Arap dilinde (إِنْ أَتَيْتَنِي إِنْ كَلِمَتِي أَكْرَمَتِكَ) örneğinde görüldüğü üzere bir şart cümlesinden sonra başka bir şart cümlesi gelmesi halinde esas olan ikinci şart cümlesi ve cevabının bir bütün olarak birinci şartın cevabı olmasıdır. Ancak İbn Atiyye'nin görüşüne göre ayette geçen أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ cümlesi itirâzî cümle olup anlamı şu şekildedir. (وليس نصحي لكم بنافع، ولا إرادتي الخير لكم مغنية إذا أراد الله تعالى بكم الإغواء) eğer allah sizin sapmanızı takdir etmiş ise benim size nasihat etmem ve hayır dilemem size fayda sağlayacak değildir. Dolayısıyla şart cümlesi cümle arasına girmiş itirâzî bir cümledir.¹⁹²

Bu itirâzî cümle bahse konu nebinin her ne kadar onlar istemese ve fayda vermeyeceğine inansa da nasihate ve hakka davete gelecekte de devam edeceğine olan azmine işarettir.¹⁹³

Bu ayette geçen أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ cümlesini (نصحي) kelimesi ile onun mefulü olan (لكم) ifadesi arasına giren itirâzî cümle olara da görmek mümkündür. Bu durumda ayetin takdiri (ولا ينفكم نصحي لكم إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ) şeklinde olur.

قَالُوا يَا لَوِطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرَبَ أَهْلُكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَمْرًا تَأْتِيكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ (81)

Bu ayette geçen (لَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ) cümlesi müstesna ve müstesna minh arasına giren itirâzî bir cümledir.¹⁹⁴ Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: فأسر بأهلك إلا امراتك eşin hariç ailenle git. Bu itirâzın amacı tahzirdir.¹⁹⁵

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ (103)

¹⁹² İbn Atiyye, *el-Muharrerü 'l-vecîz*, 9/139.

¹⁹³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 12/62.

¹⁹⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 12/132.

¹⁹⁵ Hassân Temmâm, *el-Beyân fî ravâi 'i ulûmi 'l-Kur'ân*, s. 184.

Bu ayette geçen (وذلك يوم مجموع له الناس) ifadesi ahiret gününün dehşetine dair dikkat çekilmiştir. Bu durumda ذلك يوم مشهود ifadesi de hâl cümlesi olur. İtirâzî cümle hal ile zilhal arasına girmiştir.¹⁹⁶

وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ (113)

Ayette geçen (ومالكم) ifadesi itirâzî cümle olarak görülebilir. Devamında gelen atıf edatı iki anlam arasındaki mertbe farkına işaretir.¹⁹⁷ İtirâzî cümle olarak görülmesi halinde atıf ile matuf aleyh arasına girmiş cümle olarak kabul edilmesi gerekir.

4.1.11. Yusuf Sûresi

Mekkî bir sûre olan Yusuf sûresi üç itirâzî cümle barındırmaktadır. Bu cümleleri şu şekilde izah etmek mümkündür.

قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذَا لَخَاسِرُونَ (14)

Ayette geçen (وَنَحْنُ عُصْبَةٌ) cümlesi hal cümlesi olarak görülebileceği gibi itirâzî cümle olarak da kabul edilebilir.¹⁹⁸ Bu durumda şart cümlesi ile cevabı arasına girmiş itirâzî bir cümledir ve ibhamın defedilmesini amaçlamıştır.

Burada hem şart hem de yemin üslubu gelmiştir. "Lein" kelimesindeki "lâm" harfi yemine işaret amacı taşıyan lamı muvattie olup şart edatına dâhil olmuştur. Her ikisinin de bir cevaba ihtiyacı vardır. Cevap, önce gelen yani yemine verilir ve cevabı "Biz o zaman muhakkak ziyan edenlerden oluruz" şeklindedir. Bu cevap, şartın cevabına da kâfi geldiğinden ona ihtiyaç bırakmaz.¹⁹⁹ Çoğu nahivci, şartın cevabını "fa" bağlacına bağlı bir isim cümlesi olarak takdir eder.

قَالُوا نَفْقَدُ صُورَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ (72) قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ (73)

¹⁹⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 12/181.

¹⁹⁷ Eymen eş-Şevâ, *el-Câmi li irâbi cümeli'l-Kur'ân*, s. 203.

¹⁹⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 6/452.

¹⁹⁹ Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hafızüddin Nesefî, *Teftîru'n-Nesefî Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Tevîl*, thk, Yusuf Ali Bedîvî, Muhyiddîn Dîb Musto, (Beyrut: Dârü'l-Kelâmü't-Tayyib, 1998), 2/98.

Ayette geçen (لَقَدْ عَلِمْتُمْ) ifadesi yemin ile cevabı arasında itham edildikleri hırsızlık suçundan uzaklığı ispatlamak için gelen itirâzî bir cümledir.²⁰⁰ Ayrıca muhatapların yemin cevabının içeriğinden haberdar olduğunu da ifade eder.

Ayette geçen الصواع kelimesi Mekkelilerce bilinen bir ölçü birimidir.²⁰¹ "التاء" harfi ise sadece "Allah", "Rahman" ve "رب الكعبة" /Kâbe'nin Rabbi" gibi yüce isimlerle kullanılan yemin harfidir. Bu yüzden "Tellâh" (تالله), "Terrahman" (تالرحمن) ve "Terabbi'l-Ka'be" (ترب الكعبة) denir.²⁰²

وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ (103)

Bu ayette geçen وَلَوْ حَرَصْتَ ifadesi mübteda olan مَا ile haberi konumundaki İtirâzî bir cümledir. وَلَوْ edatının cevabı ise mahzuftur. Öncesindeki ifadeler ona delalet eder.²⁰³ Bu itirâzî cümle tenbih ifade eder.

4.1.12. Ra'd Sûresi

Medenî bir sûredir. İçinde bir tane itirâzî cümle barındırmaktadır.

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (28) الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ (29)

Ayette geçen الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ cümlesi mübteda olan (الذين آمنوا) ile haberi olan (طوبى لهم). ifadesi arasında girmiş itirâzî bir cümledir. Bu cümle, "Allah'ı zikretmenin önemine işareti ve müşrikleri de mümin olmaya teşvik etmeyi ifade eder.²⁰⁴ طوبى ifadesinin anlamı ise 'ne güzel onların durumu', 'ne mutlu onlara', 'ne kadar sevinçli ve göz nuru onlara' veya 'ne kadar güzel şeyler onlara' gibi yakın anlamlar ifade eder.²⁰⁵

²⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 3/42.

²⁰¹ Hassân Temmâm, *el-Beyân fî ravâi 'i ulûmi 'l-Kur'ân*, s. 185.

²⁰² en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/125.

²⁰³ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 6/560.

²⁰⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 13/137

²⁰⁵ Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 11/425.

4.1.13. İbrahim Sûresi

Bu, Mekkî bir sûre olup bir tane itirâzî cümle barındırmaktadır.

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبُؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ (9)

Bu ayette geçen (جَاءَتْهُمْ) ifadesi hal olan (لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ) ifadesi ile zilhalarasına girmiş itirâzî bir cümledir.²⁰⁶ Bu itirâzî cümlelerin cümleye kattığı anlam kinayeli şekilde çokluk ifadesidir.²⁰⁷

4.1.14. Nahl Sûresi

Nahl, Mekkî bir sûredir. İçinde altı tane itirâzî cümle barındırmaktadır. Bunları şöyle özetlemek mümkündür:

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاجِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (14)

Ayette geçen (وَتَرَى الْفُلْكَ) ifadesi atıf olan (وَلِتَبْتَغُوا) cümleleri arasına girmiş itirâzî bir cümledir. Bu itirâzî cümle her ne kadar atıf olarak da kabul edilebilecek durumda ise de ayetin ifade etmek istediği mucizevi olayın dikkat çekici yönüne odaklı mesajına uygun olan itirâzî cümle olmasıdır. Zira تَرَى fiili وماذا ولو ترى! örneklerinde olduğu gibi yaygın olarak taaccüb anlamında kullanılır. Bu tür üsluplarda fiil görmeye teşvik anlamı barındırır.²⁰⁸

Ayette geçen المواخر kelimesi bazı görüşlere göre yüklü bineği ifade ederken bazılarının göre ise suyu yaran yüklü gemileri ifade eder.²⁰⁹

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرٌ رَبِّكَ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (33) فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (34)

Bu ayette geçen (فَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ) ifadesi ve (فَأَصَابَهُمْ) ifadeleri arasında mu'tarada (معترضة) konumundadır. Anlamı şu şekildedir:

²⁰⁶ Eymen eş-Şevâ, el-Câmi li irâbi cümeli'l-Kur'ân, s. 271.

²⁰⁷ İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 13/196.

²⁰⁸ İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 14/119

²⁰⁹ Taberî, Câmiu'l-beyân, 17/181.

Kendilerinden önce gelenler de böyle yaptılar ve kendi nefslerine zulmettiler. Bu yüzden yaptıkları kötülükler onlara isabet etti ve Allah onları zulmetmedi.

Bu üslup değişikliğinde verilen habere karşı bir merak uyandırma ve onların kendi nefslerine zulmettiklerini, Allah'ın ise onları zulmetmediğini vurgulama maksadı vardır. Muhatab bu ifadelerden sonra gelecek olan büyük haberi merak eder. Bu haber ise (فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا) ifadesidir. Bundan dolayı: İtirâz cümlelerinin amaçlarından birinin de muhatab üzerinde etkili olacak üsluplara, çeşitliliğe, aşamalı anlatıma ve muhatapların durumuna özen göstermek olduğunu anlıyoruz. Cümlelerin kuruluşunun, doğrudan ve habersiz bir şekilde söylenmesi yerine, derin bir anlamı yansıtacak şekilde psikolojik boyutlar içerdiğini de biliyoruz.²¹⁰

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (43) بِالْبَيِّنَاتِ
وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (44)

Ayette geçen (فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ) cümlesi, mahallen meczum mukadder (مقدر) olan bir şart cümlesinin cevabı olarak kabul edilebilir. Bu durumda takdir şöyledir: (إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ إِرْسَالَنَا الرِّجَالَ أَنْبِيَاءَ فَاسْأَلُوا) (Eğer siz, erkekleri peygamber olarak gönderdiğimizizi bilmiyorsanız, o zaman sorgulayın). Veya bu cümle, câr mecrur olan (بالبيِّنَاتِ) ile onun müteallakı (متعلق) olan "نوحى" fiili arasına girmiş itirâzî cümle konumunda olabilir. Bu durumda, itirâzî cümlelerin faydası, gücünü göstermek için delil sunmaktır.

أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ أَوْ
يَأْخُذَهُمْ فِي تَقْلُيبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ (45-47)

Bu ayette itirâzî cümle olan فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ cümlesi atıflar arasına girmiştir. Amaç allah'ın onlar üzerindeki kudretini göstermek ve ayetlerin son kafiyesine uygun davranmaktır.²¹¹

وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ (57)

²¹⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 14/147.

²¹¹ Hassân Temmâm, *el-Beyân fî ravâi 'i ulûmi 'l-Kur'ân*, s. 185.

Bu ayette geçen (سبحانه) ifadesi, Hz. Allah'ı Huzâ'a ve Kinâne kabilelerinin (الملائكة بنات الله تعالى) (melekler Allah'ın kızlarıdır) şeklindeki sözlerinden tenzih etmek için mu'tarıda konumundadır. Bu kabileler, cehaletlerinden dolayı melekleri dişi olarak nitelendirmişlerdir.²¹² Cümle tamamlanmadan tenzih ifadesinin kullanımı söylemlerinin çirkinliğine ve temelsizliğine işarettir.

"البنات" (ولهم ما يشتهون) ifadesindeki "ما" kelimesi, mübteda olarak raf veya "البنات" (kızlar) kelimesine atıf yoluyla nasb olabilir.²¹³

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (101)

Ayette geçen (والله أعلم بما ينزل) cümlesi, şart ve cevabı arasında mu'tarıda cümle konumundadır. Bu itirâzî cümlelerin faydası müşrikleri cahillikle vasıflamak ve onları kınamaktır.²¹⁴ Ayrıca bir ayetin yerini başka bir ayetle değiştirilmesinin Allah'ın bildiği bir hikmete dayandığını ifade eder. Allah, indirdiği ayetleri ve hangi ayetlerin değiştirileceğini bilir. Eğer mu'tarıda cümlesi silinseydi, ayette ayetlerin Allah'ın bilgisi dâhilinde değiştirildiğine dair bir işaret olmazdı. Mu'tarıda cümlesi bu anlamı tam olarak tamamlar.²¹⁵

Ayette geçen (مفتري) kelimesinin aslı (مفتري) şeklindedir. İki sakin harfi (sessiz harf) bir araya gelmemesi için kelimedden "ya" (ياء) harfi hazfedilmiştir. Bu harfler: "ya" (ياء) harfi ve tenvin (تنوين) harfidir. (مفتري) kelimesi haberdur ve merfudur. Ref alameti ise hazfedilen "ya" harfi üzerine takdir edilen zamme (ضمة) harekesidir.

4.1.15. İsrâ Sûresi

Mekkî bir sûredir. İçinde iki itirâzî cümle barındırmaktadır.

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا
(53) رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنَّ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا 54

Bu ayette yer alan (إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ) cümlesi müstenife cümle olabildiği gibi mu'tarıda cümle olarak da kabul edilebilir. Bu durumda bu cümle, tefsir ile

²¹² Âlûsî, *Rûhü'l-meânî*, 14/167; Abdülfettâh Lâşîn, *el-Meânî fî dav'i esâlîbi'l-Kur'ân*, s. 363.

²¹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 14/255.

²¹⁴ Tantâvî, *et-Tefsîrü'l-vasît*, 14/188.

²¹⁵ Âlûsî, *Rûhü'l-meânî*, 14/231.

müfesser olan (رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ) ile (وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) cümlesi arasına girmiş itirâzî bir cümle olarak kabul edilebilir. Bu itirâzî cümlelerin ifade ettiği anlam şeytanın insanlar arasında fitne çıkarmaya çalıştığını ve bu nedenle kulların güzel söz söylemeleri gerektiğini vurgulamaktır.²¹⁶

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُ مَا أُنْزِلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا (102)

Bu ayette yer alan (يَا فِرْعَوْنُ) cümlesi mu'tarada cümlesidir. Bu cümle, (قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُ مَا أُنْزِلَ هَؤُلَاءِ) fiili ile onun mef'ulü konumunda olan (مَثْبُورًا) arasına girmiştir.²¹⁷ Bu mu'taradanın amacı Firavun'a hitap ederek onu kınamak ve azabı hak ettiğini vurgulamaktır. Ayette geçen (مَثْبُورًا) kelimesinin anlamı mağlub, yok olan, lanetli kişidir.²¹⁸

4.1.16. Kehf Sûresi

Mekkî bir sûre olan Kehf sûresinde üç itirâzî cümle bulunmaktadır. Bunları kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا (1) قَيِّمًا لِّيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّنْ لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا (2)

Bu ayette yer alan (وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا) cümlesi kendisinden önce geçen sıla sılaya atıf olabilir. Tercihe şayan olan da budur. Ancak itirâzî cümle de kabul edilmiştir. Bu durumda hal olan (قَيِّمًا) ifadesi ile hal sahibi olan (الْكِتَابَ) ifadesi arasına girmiş kabul edilir. Bu cümlelerin faydası Kur'an'ın herhangi bir eğriliğe ve bozukluğa maruz kalmadığını vurgulamaktır.

وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرفَقًا

²¹⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 7/370.

²¹⁷ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 7/323.

²¹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/570.

Bu ayette yer alan (وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ) cümlesi mu'tarada cümlesidir. Bu cümle, (وَإِذِ اعْتَرَلْنُمُوهُمْ) ifadesi ile (فَأُورُوا إِلَى الْكَهْفِ) ifadesi arasına girmiştir.²¹⁹ Bu itirâzî cümlelerin faydası beyân ifade etmektedir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا (30) أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ (31)

Bu ayette yer alan (إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا) cümlesi mu'tarada cümlesidir. Bu cümle, mübtada olan (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) ifadesi ile haber olan (أُولَئِكَ لَهُمْ) ifadesi arasına girmiştir. Bu itirâzın faydası iman ve salih amel sahiplerinin ecirlerinin asla zayı edilmeyeceğini vurgulamaktır.

4.1.17. Meryem Sûresi

Bu sûre Mekki bir sûredir. İçinde üç itirâzî cümle vardır. Bunlar da şu ayetlerdir:

قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا (30) وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا (31) وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْ لِي جَبَارًا شَقِيًّا (32)

Ayette geçen (أينما كنت) ifadesi iki matuf arasına girmiştir. Umum ifade eder. Yani onun bereketi ailesine ve yaşadığı bölgeye özgü olmayıp tüm mahlûkatı kapsamaktadır.

إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا (60) جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحْمَنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا (61)

Bu ayette, (جَنَّاتِ عَدْنٍ) ifadesinin bedeli olarak kullanılmıştır. Bu durumda, (جَنَّاتِ عَدْنٍ) ifadesi, (الْجَنَّةُ) ifadesinin ne tür bir cennet olduğunu açıklamaktadır. (وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا) cümlesi de bedel ile mübdel minh arasın agiren itirâzî cümle konuma gelmiş olur.²²⁰ Metne kattığı anlam ise tevbe etmeye yönelik teşviktir.

وَإِذَا تَنَزَّلْنَا بَيْنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا (73) وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَانًا وَرَبِّيًّا (74) قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا (75)

²¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/475.

²²⁰ Eymen Şevâ, *el-Câmi li i'râbi cümeli'l-Kur'ân*, 307.

Bu ayette geçen, (وكم أهلكنا ...) cümlesi mu'tarıda cümledir. Bu cümle, (أي) . (الفريقين خيرٌ) sorusunu (قل من كان في الضلالة) cevabından ayırmaktadır. Tevbih ve kınama ifade etmiştir.²²¹

4.1.18. Taha Sûresi

Bu sûre Mekkî bir sûre olup üç ayette itirâzî cümle bulunmaktadır.

لَا تَقْنَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتْكُمْ بِعَذَابٍ (61)

Bu ayette geçen (كذباً) ifadesi nehiy ve cevabı arasına girmiştir. Peygamberleri onlara nasihat ettikten sonra Allah'a karşı yalan söylemekten, iftira atmaktan ve azabtan onları uyarmıştır.²²² Muhtemelen bu ifadenin itirâz sayılması mecazdır. Zira ortada bir cümle olmadığı gibi kelime meful olup masdardır.

﴿فَاجْمَعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَى (64) قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّمَا أَنْ تُلْقِيَ وَإِنَّمَا أَنْ نَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَى (65)﴾

Bu ayette geçen (وَقَدْ أَفْلَحَ) cümlesi Zemahşerîye göre itirâzî cümledir. Semîn el-Halebî ise bu cümlelerin kâfirlerin aynı bağlamda söylenen cümleleri arasına idrac edilmiş itirâzî bir cümledir. Zira bu cümle Allah'ın cümlelerindendir. Bu açıdan itirâzî cümle kabul edilebilir.²²³ Tekid ifade etmiştir.

وَعَنْتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا (111) وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا (112)

Bu ayette geçen (وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا) cümlesi mu'tarıda cümledir. Bu cümle, bahse konu yüzlerin kâfirlerin yüzü olduğunu ve zalimlerin asla kazanmayacağını vurgulamaktadır.²²⁴

4.1.19. Enbiya Sûresi

Mekkî sûre olan bu sûre bir itirâzî cümle barındırmaktadır. Bu cümle örneği de şu ayette geçmektedir:

²²¹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-masûn*, 7/632.

²²² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 16/250.

²²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/543.

²²⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/554.

وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَنِ هُمْ كَافِرُونَ (36)

Ayette geçen olumsuz cümle إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا şart ile mukadder cevabı arasında girerek itirâz cümlesi olmuştur. Ayetin takdiri وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ كَفَرُوا يَقُولُونَ أَهَذَا الَّذِي şeklindedir.²²⁵

4.1.20. Muminûn Sûresi

Mekkî bir sûre olup iki tane itirâzî cümle barındırmaktadır. Bu cümleler şu ayetlerde geçmektedir:

قُلْ رَبِّ إِنَّمَا تُرِينِي مَا يُوعَدُونَ (93) رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (94)

Ayette geçen فَلَا تَجْعَلْنِي ifadesi şartın cevabıdır. رَبِّ kelimesi nida (seslenme) olarak kullanılmıştır ve dua bağlamında "Ey Rabbim" anlamına gelir. "Rabb" kelimesi, şart ("İmma") ve cevabı ("Felâ tec'alni") arasında yer alarak itirâzî cümle olmuş ve dua ifade eder.

Ayette geçen رَبِّ kelimesinde nida harfî ("ya") kullanılmamıştır. Bunun sebebi, Allah'ın her daim her şeyden haberdar olması ve uyarılmaya ihtiyaç duymamasıdır. Zira nida harfî, gaflet içinde olanları uyarmak için kullanılır. Bu nedenle Kur'an'da rab kelimesi nida harfini açıkça almamıştır. Ancak beşere yönelik nidalarda çokça açıktan kullanılmıştır. Aynı şekilde rab kelimesinde bulunan mütekellim yâsı da hazfedilmiştir. Kalan kesre onu işaret etmektedir. Bu durum Arap dilinde tahfif yöntemlerinden biridir.

وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ (117)

Ayette geçen لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ cümlesi iki farklı şekilde yorumlanabilir. Birincisi bu cümleyi şart cümlesi ile cevabı olan فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ cümlesi arasında girmiş itirâzî cümle olmasıdır. İkncisi ise إِلَٰهًا kelimesine sıfat olmasıdır.²²⁶

4.1.21. Nur sûresi

Bu sûre Medenî bir sûredir. İçinde bir tane itirâzî cümle vardır.

²²⁵ Eymen Şevâ, *el-Câmi li i'râbi cümeli'l-Kur'ân*, 322.

²²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/45.

نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (35)

Bu ayette geçen يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ cümlesi iki atıf arasına giren itirâz cümlesidir. Allah'ın meşietinin tenfizinin köklü oluşuna işaret eder.²²⁷

4.1.22. Şu'arâ Sûresi

Bu sûre Mekkî sûrelerden olup içinde üç tane itirâzî cümle barındırmaktadır.

قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ (96) تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (97)

Ayette geçen يَخْتَصِمُونَ cümlesi fiil olan قَالُوا ile onun mefulü olan تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ arasına girmiştir.²²⁸ Ancak bu cümleye itirâzî cümle denilmesi mecazdır. Zira cümle hal cümlesidir.

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ (208) ذِكْرَى وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ (209)

Ayette geçen ذِكْرَى kelimesi mahzûf bir mübtedanın haberidir. Cümleminin açılımı (هذه ذكري) şeklindedir. Bu isim cümlesi itirâzî bir cümledir.²²⁹ İki atıf cümlesi arasına dâhil olmuş tenbih ifade eder.

وَإِنَّهُ لَنَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ (192) نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ (194)

Ayette geçen لَنَنْزِيلُ kelimesine taalluk etmesi caizdir. Bu durumda cümlemin açılımı نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ şeklinde olur. (نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ) cümlesi de pekiştirme ifade eden itirâzî bir cümle olur.²³⁰ Car ve mecrur ile müteallakı arasına girmiştir. Ayette geçen الرُّوحُ الْأَمِينُ tabiri, Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde geçer ve Cebrail aleyhisselâmı ifade eder. Bu tabir, Cebrail aleyhisselâmın taşıdığı özel sıfatlara ve görevlere işaret eder. Tenzil hakiki olarak Allah'a aittir, Cebrail'e nispeti mecazdır.

4.1.23. Neml Sûresi

Bu sûre Mekkî bir sûredir. İki ayette itirâzî cümle örneği vardır:

²²⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 18/244.

²²⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 8/535.

²²⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 8/561.

²³⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 7/40; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 8/551.

قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ (34) وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ (35)

Ayette geçen (وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ) cümlesi karıncanın söylemlerindendir. Bu nedenle de mahallen mansuptur. Eğer Allah'ın sözü olarak düşünülürse istinâfi bir cümle olup i'râbtan mahalli olmayan cümlelerden olur. İtirâzî cümle olup birbirine atfedilen cümleler arasına girmiştir.²³¹ Tekid amaçlı ayetin sonunda gelmiştir. Ancak doğru olan bu cümlelerin mansup cümle olmasıdır.

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ وَكُلُّ أَتَوَّهٍ دَاخِرِينَ (87) وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ (88) مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ (89)

İbn Aşûr bu ayette geçen (صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ) cümlesini mücmel ile beyânı arasına giren itirâzî cümle olarak görmüştür. Ayette geçen صنع الله ifadesi masdar olup mansuptur. Üflemeden kasıt ise ilk üflemedir. Ondan sonra ise saika nafhası gelir. Son olaak ise diriliş nafhası olacaktır.

4.1.24. Ankebût Sûresi

Mekkî sûrelerdendir. Bir adet İtirâz cümlesi barındırmaktadır.

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (42)

Ayette geçen (مَا) kelimesi ism-i mevsul olabilir. Bu durumda fiilinin mefulü olup mansup kabul edilir. Anlamı Allah kâfirlerin dua ettiği şeyleri ve hallerini bilir anlamına gelir. Ayrıca (مَا) istifham edatı da olabilir. Bu durumda (مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ) cümlesi atfedilen iki cümle arasına giren itirâzî cümle olur.²³² Bu durumda mâ kelimesi istifham olsa da nefiy anlamı ifade eder.

4.1.25. Rum Sûresi

Mekkî sûrelerdendir. Bir tane itirâzî cümle barındırmaktadır.

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ

²³¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 543.

²³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 9/206.

Ayette geçen وَ عَشِيًّا ifadesi (حين تمسون) cümlesine atıftır. وله الحمد cümlesi ise itirâzî cümledir.²³³ Atfedilen iki cümle arasına girmiştir. Tazim ifade eder.

4.1.26. Lokmân Sûresi

Mekkî sûrelerdendir. Bir tane itirâzî cümle barındırmaktadır.

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ (14)

Bu ayette iki itirâzî cümle kullanılmıştır. Birincisi (حملته أمه وهنا على وهن) cümlesidir. İkincisi de (وفصاله في عامين) cümlesidir.²³⁴ Bu İtirâzla Allah Teâla, annenin hamilelik ve emzirme döneminde yaşadığı zorlukları hatırlatarak çocuklara annelerine karşı saygılı olmalarını öğütlüyor. Anne, çocuğunu zorlukla taşır ve doğurur, onu emzirir ve büyütür. Bu nedenle, çocuklar annelerine karşı minnettar olmalı ve onlara saygı göstermelidirler.²³⁵ Müfessir ile müfesser arasına girerek itirâz cümlesi olmuştur.

4.1.27. Secde Sûresi

Mekkî sûrelerdendir. Bir tane itirâzî cümle barındırmaktadır.

الم (1) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (2)

Ayette geçen تنزيل kelimesi mübtedadır. من رب العالمين ifadesi de haberdur. لَا cümlesi itirâzî bir cümledir.²³⁶ Bu cümleye itirâz denilmesi mecazdır. Zira cümle hal cümlesidir.

4.1.28. Ahzab Sûresi

Sûre, içinde "ahzab" (birlikler, gruplar) kelimesinin geçmesinden dolayı bu isimle anılır. Bu kelime, Medine'yi kuşatmak için bir araya gelen Mekkeli ve Gatafan kabilelerinin birliklerini ifade eder. Allah üzerlerine rüzgâr musallat edip dağıttı. İçinde üç tane itirâz cümlesi bulunmaktadır:

إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا (33)

²³³ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 9/36.

²³⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 514.

²³⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 514.

²³⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 9/78, 1/79.

Ayette geçen أَهْلَ النَّبِيِّ ifadesi nida olarak görülebildiği gibi ihtisas veya medh üzere mansub bir unsur olarak da görülebilir. Cümle, atfedilen iki cümle arasına giren bir itirâzî cümledir ve tahsis ifade eder.²³⁷

وَأَمْرًا مُؤْمِنَةً إِنَّ وَهَبْتُ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَّكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ

Ayette geçen (إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا), cümlesi (إِنْ وَهَبْتُ) ile (خَالِصَةً) ifadeleri arasında mu'tarıda bir cümle olarak yer almıştır. Bu şart, Peygamber'in (a.s.) bu nefsin bağışının, cahiliye dönemindeki gelenekte olduğu gibi, kendisi için bir zorunluluk olarak algılanmaması için getirilmiştir.

Bu ikinci şarttaki ihtiyatın faydası, cahiliye Araplarının şu geleneğini ortadan kaldırmaktır: Bir kadın kendisini bir erkeğe bağışlarsa, o erkeğin onu nikâhlaması zorunlu olur ve onu reddetme hakkı olmazdı. Allah (c.c.) bu zorunluluğu kaldırarak, Peygamber'e (a.s.) kadının bağışını kabul edip etmeme konusunda serbestlik tanımış ve bağışlayan kadına karşı eleştiri yöneltilmesinin önüne geçmiştir.²³⁸

وَأَمْرًا مُؤْمِنَةً إِنَّ وَهَبْتُ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَّكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (50)

Aynı ayette itirâzî olarak gelen cümlelerden biri de قَدْ عَلِمْنَا cümlesidir.²³⁹ Şart ve cevabı arasında pekiştirme için gelmiştir.

4.1.29. Sebe Sûresi

Mekkî sûrelerden olup iki tane itirâz cümlesi barındırmıştır.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ (1)
يَعْلَمُ مَا يَلْجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا (2)

Ayette geçen (يعلم) fiilinin, Yüce Allah'a dönen zamire te'kid hal olması mümkündür. Bu durumda (وَهُوَ الْحَكِيمُ) cümlesi, hal ve sahibi arasında mu'tarada bir cümle olarak yer alır ve Yüce Allah'ı tazim ifade eder.²⁴⁰

²³⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 714.

²³⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 22/70

²³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 9/268.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَى رَجُلٍ يُنْبِئُكُمْ إِذَا مُرِّقْتُمْ كُلَّ مُمَرِّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ (7)

Ayette geçen (إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ) cümlesi (يُنْبِئُكُمْ) fiiline mefuldür. Bu durumda şart cümlesi olan إِذَا مُرِّقْتُمْ كُلَّ مُمَرِّقٍ cümlesi itirâzîdir.²⁴¹ Beyânı ifade eder. Bu yorum أنكم ifadesindeki hemzenin fetha ile okunması durumunda geçerlidir. Eğer bu hemze kesre ile okunursa öncesi onda amel edemez.

4.1.30. Fâtir Sûresi

Mekkî sûrelerdendir. Bir tane itirâz cümlesi vardır.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ شُرَكَاءَكُمُ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أُرُونِي مَاذَا خَلَقُوا (40)

Ayette geçen أَرَأَيْتُمْ fiili أُرُونِي anlamındadır. أُرُونِي fiili ise itirâzî cümledir.²⁴² Ayette geçen أَرَأَيْتُمْ fiili ile mamulü olan (ماذا خلقوا) arasına girmiştir. Kulların aciziyetini beyan eder.

4.1.31. Yâsîn Sûresi

Mekkî bir sûredir. Üç itirâzî cümle barındırmaktadır:

يس (1) وَالْقُرْآنَ الْحَكِيمَ (2) إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (3) عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (4) تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ (5)

Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Bekir, (تنزيل) kelimesini haber olarak merfu şekilde okumuşlardır. Bu durumda gizli bir mübtedanın haberi olur. Cümlelerin takdiri (هو تنزيل) şeklindedir. (يس) kelimesini sûrenin ismi olarak kabul edersek, "Tenzîl" kelimesi (يس) ifadesinin haberi olabilir. Bu durumda cümlelerin takdiri (هذه السورة) şeklindedir. Bu durumda kasem cümlesi ta'zim (saygı duyma) anlamı taşıyan itirâzî bir cümle olur.²⁴³

الْمَ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ (31)

²⁴⁰ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 9/147; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/278.

²⁴¹ Hâlid Ezherî, *Şerhü't-tasrîh ale't-tavdîh*, (Beyrut: Dârü'l-fikr, , ts.), 1/262.

²⁴² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 556.

²⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/314.

Bu ayette geçen الْفُرُونَ مِنْ قَبْلَهُمْ كَمْ cümlesi fiil ile mamulü arasına mübalağa ifadesi için girmiş kabul edilebilir. Yok olmuş nesillerin çokluğunu açıklamak içindir.²⁴⁴

سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ (58)

Ayette geçen (قَوْلًا) ifadesi cümlelerin muhtevasını pekiştirir. Mübteda ve haberin arasına girmiştir.²⁴⁵ (قَوْلًا) ifadesinin mansub oluşu mahzûf bir fiilin mefulü olmaktan kaynaklanmıştır. Cümlelerin açılımı . لَهم قولا . şeklindedir.

4.1.32. Sâffât Sûresi

Mekkî bir sûre olup iki itirâzî cümle barındırmaktadır.

أَلَا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكَهُمْ لَيَقُولُونَ (151) وَلَدَ اللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (152) أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ

Ayette geçen (وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ) cümlesi kâfirlerin sözleri arasına giren itirâzî bir cümledir. Sözlerinin iftira olduğunu pekiştirmek amaçlı söylenmiştir.²⁴⁶ Ancak bu tevil أَصْطَفَى fiilinde geçen hemzenin hemzei vasıl olarak görülmesi durumunda geçerlidir. Eğer hemzeyi istifham edatı olarak görürsek o zaman cümle kâfirlerin söylemi olmaz ve söz konusu cümle de itirâzî cümle olamaz.

وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ (158) سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ (159) إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (160)

Ayette geçen سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ cümlesi müstesna ile müstesna minh arasına dâhil olmuştur.²⁴⁷ Belâğî katkısı tenzihtir. والجنة kelimesi melekleri ifade eder. Meleklerle de “cinne” denilmesi gözlerden mestur olmalarından kaynaklanmıştır. Kâfirler onları Allah’ın kızları (haşa) olarak betimlemişlerdir.

4.1.33. Sâd Sûresi

Mekkî bir sûredir. İçinde dört tane itirâzî cümle vardır.

²⁴⁴ Hassân Temmâm, *el-Beyân fî ravâi ‘i ulûmi ‘l-Kur’ân*, s. 185.

²⁴⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü ‘l-masûn*, 9/279.

²⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/354.

²⁴⁷ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü ‘l-masûn*, 9/234.

وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطْنَآ قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ (16) اصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَادْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ (17)

İbn Âşûr şöyle der: "Allah Teâla'nın (وَادْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ) Dâvûd'u an, o güçlü kuvvetli olanı!" buyruğu, muhataba bir şaşkınlık getirmiştir. Bu şaşkınlığı, (إِنَّهُ) ifadesi ile gidermiştir."²⁴⁸ Buna göre burada itirâzî cümlelerin iki faydası vardır: Birincisi teşvik ve vurgudur. İkincisi bağlantıdır. İtirâzî cümle, öncesindeki cümleyle bağlantı kurarak her ikisini de bir araya getirir.

هَذَا فَلْيَذوقُوهُ حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ

İbn Cinnî şöyle der: "فليذوقو" buyruğu, ismi işaret olan 'هَذَا' ve haberi olan حَمِيمٌ ' هذا حميم و غساق ' kelimeleri arasında yer alır. Yani asıl anlam şu şekildedir: ' هذا حميم و غساق ' Bu sıcak ve soğuktur, onu tatsınlar!"²⁴⁹ Bu itirâzî cümle, onların onu tatmayı hak ettiklerini açıklamak için gelmiştir.²⁵⁰

قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ أَقُولُ (84) لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَتَّبِعُكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ (85)

Ayette geçen (وَالْحَقُّ أَقُولُ) ifadesi, "فَالْحَقُّ" (Hakikat ki) ismi ile haberi olan " لَأَمْلَأَنَّ " (Muhakkak ki dolduracağım) yemin cümlesi arasında yer alır. "Lâ" harfi yemine giriş harfidir. Bu itirâzî cümle, "فَالْحَقُّ" isminin anlamını لَأَمْلَأَنَّ yemin cümlesiyle sınırlandırmak için gelmiştir.²⁵¹

Yemin harfinin " فَالْحَقُّ " isminin önünden kaldırılması caiz değildir. Bu kural, sadece Yüce Allah'ın isimleri için geçerlidir.

هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (39)

" فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ " ifadesi, Türkçe'ye "İster affet, ister tut" şeklinde çevrilebilir. Bu ifade, Kur'ân-ı Kerîm'in Sâd sûresinin 39. ayetinde yer almaktadır. Bu ayette, Allah Teâla Hz. Süleyman'a hitaben şöyle buyurmaktadır: " هذا عطاؤنا فامنن أو أمسك بغير "

²⁴⁸ Mahzûm ali el-Fercânî, *el-Cümletü'l-İtirâdiyye fî sûreti sâd beyne'l-mütevakkui ve'd-delâle*, Mecelletu Câmiati'l-Esmeriyye, sayı 26/ yıl 13.

²⁴⁹ İbn Cinnî, *Hasâis*, 1/336.

²⁵⁰ Temmâm Hassân, *el-Beyân fî ravâi 'i'l-Kur'ân*, s. 185.

²⁵¹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 9/400

Bu ayetin takdiri "حساب" Bu ayetin takdiri هذا عطاؤنا كائنًا بغير حساب şeklindedir. Bu parantez cümleleri, Hz. Süleyman'a verilen nimetlerin hesapsız ve sınırsız olduğunu ve istediği şekilde kullanma özgürlüğü bulunduğunu vurgulamak için kullanılmıştır.

4.1.34. Zümer Sûresi

Mekkî sûredir. Bir adet itirâzî cümle barındırmaktadır.

وَيُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ لَا يَمَسُّهُمْ السُّوءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (61) اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (62) لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (63)

Bu ayette itirâzî cümlelerin varlığı (وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ) cümlesinin (وَيُنَجِّي اللَّهُ) cümlesine atıf olduğunun varsayımına dayanmaktadır. Bu durumda اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ iki atıf arasında itiraz cümlesi olmuş olur.²⁵² Tazim ifade eder.

4.1.35. Şûrâ Sûresi

Bu sûre mekkî bir sûre olup bir adet itirâzî cümle barındırmaktadır.

وَلَمَنْ اِنْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ (41) إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (42) وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (43)

إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Ayeti itirâzî bir cümle olup, iki atfedilen cümle arasına girmiştir.²⁵³ Amaç Allah'ın zalimleri ve zulmü sevmediğini ifade etmektir.

4.1.36. Duhan Sûresi

Mekkî sûrelerden olup bir adet itirâzî cümle barındırmaktadır.

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ (3) فِيهَا يُفَرَّقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ (4)

²⁵² Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-masûn*, 3/439; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/407.

²⁵³ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-masûn*, 9/563.

Bu ayette geçen (إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ) cümlesi sıfat olan (فِيهَا يُفَرَّقُ) cümlesi ile mavsuf olan (ليلة) arasına giren itirâzî bir cümledir.²⁵⁴ Ayetin muhtevasını pekiştirmiştir.

4.1.37. Ahkâf Sûresi

Mekkî sûredir. Bir adet itirâzî cümle barındırmaktadır.

وَأَذْكُرْ أَهْلَ عَادٍ إِذْ أَنْذَرَنَاهُ بِالْحَقِّ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَّتِ النَّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (21)

Bu ayette itirâzî cümle tefsir cümlesi olan (أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ) ile müfesser cümle olan (أَنْذَرُ) arasına girmiştir.²⁵⁵ Amaç takrir ve tekittir. Ayette geçen ahkâf kelimesi kum tepeleridir.

4.1.38. Muhammed Sûresi

Medenî bir sûredir. İki adet itirâzî cümle barındırmaktadır.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ (2)

Ayette geçen (وَهُوَ الْحَقُّ) ifadesi mübteda ve haber arsına girmiş itirâzî bir cümledir.²⁵⁶ Peygamberimiz Muhammed (s.a.s.)'e Allah tarafından bahşedilen bir makamın teyit ve ispatı olarak gelmiştir. Bu makam, kendisine indirilenin mutlak hakikat olduğudur.²⁵⁷ "الْحَقُّ" kelimesi istiğrâk ifade eden "ال" takısıyla kullanılmış, bu da tüm ayrıntılarını kapsadığını gösterir. Yani Hz. Muhammed'e indirilen her şey mutlak doğrudur, ne önünden ne de arkasından bâtil ona ulaşamaz. Bu, bâtil olmadığı anlamına gelir. Bu ifade kesinlik anlamı taşır.²⁵⁸

فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ (22)

Bu ayette şart cümlesi, "عسى" kelimesinin ismi ve haberi arasında itirâzî cümle olarak yer almıştır.²⁵⁹ Beklenti anlamı ifade eder. Bu nedenle, burada istifham ile

²⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/500.

²⁵⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 16/45.

²⁵⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 9/683.

²⁵⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 9/683.

²⁵⁸ Abdülkâdir Hüseyin, *et-Tefsîrü'l-belâğî el-müeyyess*, s. 50.

²⁵⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 9/701.

olumlama anlamı kastedilmiştir. Yani, insanların işlerini siz devralırsanız, sizden fesat ve akrabalık bağlarını koparma beklenir.²⁶⁰

4.1.39. Fetih Sûresi

Medenî bir sûredir. İki itirâzî cümle barındırmaktadır.

وَلَوْلَا رِجَالُ الْمُؤْمِنُونَ وَنِسَاءُ الْمُؤْمِنَاتُ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوُّوهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (25)

İtirâzî cümle (ليدخل الله في رحمته من يشاء) "لولا" ve cevabı olan (تطوؤوا بغير علم) arasında yer alır. "لو" cevabı da bu cevabı ima eder. "فلو تزيّلوا لأصابنكم منهم معرة لعذبنا الذين كفروا منهم عذابا أليما". ifadesi, neden anlamına gelen bir açıklama ifadesidir. Ayetin anlamı şudur: Eğer siz bilmeden mümin erkek ve mümin kadınlara basmasaydınız, onları tanımasaydınız, eğer geri çekilseydiniz, onlardan utanç duyacaktınız, bu yüzden biz içlerinden kâfirlere acı bir azap verecektik. İtirâzî cümle, Müslümanların o seferde Mekke'ye girmemesinin, bu gizlenmiş müminlere bir rahmet olduğunu gösterir.²⁶¹

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ (27)

Ayette geçen cümle (إن شاء الله) cümlesi (الحال) ile sahibi olan fail arasına arasında itirâzî cümle olarak yer almıştır. Bu itiraz bereket dilemek amacıyla kullanılır.²⁶² Burada "إن شاء الله" ifadesi, insanların gelecekte olacak bir şey hakkında konuşurken "إن شاء الله" demelerini öğretmek için kullanılır, çünkü gelecekte ne olacağını bilemezler ve her şey Allah'ın iradesine bağlıdır, insanın gücüne ve isteğine değildir.²⁶³

4.1.40. Kâf Sûresi

Mekkî bir sûredir. İçinde bir adet itiraz cümlesi vardır.

وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ (31) هَذَا مَا تُوْعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيفٍ (32)

²⁶⁰ Abdülkâdir hüseyin, *et-Tefsîrû 'l-belâğî el-müyesser*, s.51.

²⁶¹ Temmâm Hassân, *el-Beyân fî ravâi 'i 'l-Kur'ân*, 186.

²⁶² Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-masûn*, 9/719.

²⁶³ Abdülkâdir Hüseyin, *et-Tefsîrû 'l-belâğî el-müyesser*, 114.

Ayette geçen "هَذَا مَا تُوعَدُونَ" cümlesinin bedel olan "لكل أواب" ile mübdel minh olan "الْمُتَّقِينَ" arasında yer itirâzî cümle olması mümkündür.²⁶⁴ Bu cümle, cennetin yakınlığına ve salih amellerinin mükâfatına işaret eder.²⁶⁵

4.1.41. Tûr Sûresi

Mekkî bir sûredir. İçinde iki itirâzî cümle barındırmaktadır.

إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ (7) مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ (8) يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا (9)

Ayette geçen (ما له من دافع) olumsuz cümlesi (اسم الفاعل) olan "واقع" ve onun mamulü olan يَوْمَ zarfı arasında itirâzî cümle olarak yer alır ve umutsuzluğu ifade eder.²⁶⁶ "من دافع" ifadesindeki "من" harfi zaidtir. "دافع" muahhar mübteda olup "له" onun mukaddem haberidir. "يوم تمور" ifadesi ise zaman zarfıdır. Bu, zarf murab bir fiile idafe edildiğinden murab sayılır. Eğer izafe edildiği cümledeki fiil mebni fiillerden olsaydı bu zarf da mebni olurdu.

فَذَكِّرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ (29)

Peygamber Efendimiz'e (s.a.s.) nispet edilen kâhin ve mecnun sıfatın nefyini teyit etmek için yemin cümlesi mübteda ile haberi arasına girmiştir.²⁶⁷

Yüce Allah'ın ismi "Allah" yerine, رَبِّكَ ifadesine başvurulması Yüce Allah'ın Peygamber Efendimiz'e (s.a.s.) olan şefkatini ve rahmetini ifade etmek içindir. Çünkü O, Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) faydasını planlayan Rabbidir. İzafe muzaf ileyhin şerefini ifade etmek içindir.²⁶⁸

Ayette geçen "بكاھن" ifadesindeki "ba" harfi zaidtir. Haber olup lafzen mecrur mahallen mansuptur.

4.1.42. Necm Sûresi

Mekkî sûredir. İçinde iki itirâzî cümle yer almaktadır.

إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمِيَّتُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى

²⁶⁴ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-masûn*, 10/31.

²⁶⁵ Abdülkâdir Hüseyin, *et-Tefsîrû 'l-belâğî el-müyesser*, 50.

²⁶⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-masûn*, 10/64.

²⁶⁷ Temmâm Hassân, *el-Beyân fî ravâi 'i 'l-Kur'ân*, s. 187.

²⁶⁸ <http://html.52-sora-29-aya-search/e3rab-https://surahquran.com/quran>

الْأَنْفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى (23) أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى (24)

Ayette yer alan "وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى" cümlesinin fiilinin failine hal olması mümkündür.

Ayrıca bu cümle, atfedilen iki cümle arasına girmiş itirâzî cümle olarak da kabul edilebilir. Bu durumda tekid ifade eder. Zemahşerî bu konuda şöyle demiştir: "Bu cümledeki hemzenin anlamı inkâr ve nefiydir. Yani insan istediği şeye sahip değildir."²⁶⁹

فَاعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا (29) ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدَى (30)

Ayette geçen (ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ) ifadesi illet ile malul arasına girmiş itirâzî bir cümledir. Üzerinde bulundukları düşüncenin çirkinliğini gösterir.²⁷⁰

4.1.43. Kamer Sûresi

وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ أَمْرٍ مُسْتَقَرٌّ (3) وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ (4) حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ النَّذْرُ (5)

Ayetteki (كُلُّ) ile haber olan (وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ) ifadesi mübtada olan (كُلُّ) ile haber olan (حِكْمَةٌ) arasına girmiştir.²⁷¹ Tekid ifade eder.

4.1.44. Rahman Sûresi

Bu sûre medenî bir sûredir. Bir tane itirâzî cümle taşımaktadır.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (16) رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ (17) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (18) مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ (19)

Sûrenin on sekizinci ayeti mübtada olan (رَبُّ) ifadesi ile haber olan (مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ) arasına girmiştir.²⁷² Allah'ın azametini dikkat çekmek için kullanılmıştır. Ayette geçen (الْآلَاءِ) kavramı nimetler anlamındadır. Bu ayet, bu sûrede tekrarlanan nimetlerin önemini vurgulamak için defalarca tekrarlanmıştır.

²⁶⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 10/98.

²⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/32.

²⁷¹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/174.

²⁷² Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 10/163.

4.1.45. Vâkıa Sûresi

Mekkî sûre olan Vakıa sûresinde üç itirâzî cümle örneği vardır. Bunları şöyle özetlemek mümkündür:

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ (1) لَيْسَ لَوْفَعْنَهَا كَاذِبَةٌ (2) خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ (3)

Ayette geçen "لَيْسَ لَوْفَعْنَهَا كَاذِبَةٌ" ifadesinin üç farklı şekilde yorumlanması mümkündür:

1. İbtidâî cümle: Bu durumda, "لَيْسَ لَوْفَعْنَهَا كَاذِبَةٌ" ifadesi mübteda konumundadır ve "yoktur onun gerçekleşmesinde yalan" anlamına gelir. Bu, kıyametin mutlaka gerçekleşeceğini ve yalan olmadığını ifade eder. Bu durumda i'râbtan mahalli olmayan cümle olur.

1. Şart cümlesi ile mahzuf cevabı arasına girmiş itirâzî cümle: Bu durumda, "لَيْسَ لَوْفَعْنَهَا كَاذِبَةٌ" ifadesi şart cümlesiyle cevabı arasına girmiş itirâzî bir cümledir. Bu, kıyametin gerçekleşmesi durumunda ne olacağını belirtir.

2. Hal cümlesi: Bu durumda, "لَيْسَ لَوْفَعْنَهَا كَاذِبَةٌ" ifadesi hal cümlesidir. Olayın gerçekleşme zamanındaki durumu belirtir. Bu, kıyametin ne zaman gerçekleşeceğini belirtir.²⁷³

الواقعة kelimesi kıyamet anlamını ifade eder. كاذبة kelimesi ise mahzuf bir mavsûfun sıfatıdır. Cümlenin açılımı نفس كاذبة şeklindedir.

نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ (60) عَلَى أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ (61)

Bu ayette geçen (وما نحن بمسبوقين) cümlesi car ve mecrur ile müteallakına girmiştir. Bu araya giren cümle, bir yanılsamayı ortadan kaldırmak için kullanılmıştır. Taberî bunun güzel ve yerinde bir itiraz olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁴

فَلَا أَقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ (75) وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ (76) إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ

²⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/51.

²⁷⁴ Taberî, *Tefsîrü Taberî*, 27/193.

Ayette geçen "لَوْ تَعْلَمُونَ" araya giren bir cümledir ve yemin ile cevabı arasında yer almıştır. Cevap, bu yeminin yüceltilmesi ve abartılması ve kâfirlerin bu bilgiden yoksun olduklarını vurgulamak için kasıtlı olarak gizlenmiştir.²⁷⁵

Bu araya giren cümlede, sıfat ile vasıf edilen kelime arasında başka bir araya giren cümle daha vardır. Bu cümle "وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ عَظِيمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ" (Ve gerçekten de bu, bilseydiniz büyük bir yemindir) şeklindedir.²⁷⁶ Buradaki amaç, "vurgulama ve dikkat çekme"dir. Bu durumda, araya giren cümle, yemin edilen şeyin önemini vurgulamak için kullanılmıştır. Bu cümlede iki araya giren cümle vardır:

2. "لَوْ تَعْلَمُونَ" (Bilseydiniz): Bu cümle, yemin ile haberi (büyük bir yemindir) arasında araya girmiştir.

3. "وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ ... الْآيَةُ" (Ve gerçekten de bu, bilseydiniz büyük bir yemindir): Bu cümle, ilk araya giren cümledeki sıfat ("عَظِيمٌ") ile vasıf edilen kelime ("قَسَمٌ") arasında araya girmiştir. "لَوْ" kelimesi burada teşvik edici bir anlamda kullanılmıştır ve cevaba ihtiyaç duymaz.

Hadid sûresinden Cuma sûresine kadar olan sûreler medenî sûreler olup itirâzî cümle barındırmamışlardır.

4.1.46. Münâfikûn Sûresi

Medenî bir sûredir. Bir itirâzî cümle barındırmaktadır.

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَتَشَهُدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ (1)

Sûrede geçen "وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ" araya giren bir cümledir ve öncesinde yer alan Hz. Muhammed'in (s.a.s) Allah tarafından gönderilmiş hakiki bir elçi olduğuna dair içeriği teyit eder. Araya giren cümlelerin faydası, bir yanılsamayı ortadan kaldırmaktır.²⁷⁷

Kesreli olan "إِنَّ" edatı, "نَتَشَهُدُ" ve "يَعْلَمُ" fiillerinden sonra gelmiştir. Bu, her iki fiili talik ederek mübteda ve haberde amel etmelerini menetmiştir. Bu nedenle, cümlelerin

²⁷⁵ Temmâm Hassân, *el-Beyân fî ravâi 'i l-Kur'ân*, s. 187.

²⁷⁶ İbn Cinnî, *Hasâis*, 1/336.

²⁷⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 28/235

mahallinde amel etmişlerdir. Dolayısıyla cümle mahallen mansub meful konumundadırlar.

4.1.47. Talâk sûresi

Medenî bir sûre olup bir itirâzî cümle barındırmıştır.

وَاللَّائِي يَئْسَنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ (4)

Şart cümlesi olan (إِنْ ارْتَبْتُمْ) ifadesi mübteda olan اللَّائِي ile haberi olan فَعِدَّتُهُنَّ ifadesi arasına girmiştir. Beyân anlamı ifade eder.

4.1.48. Tahrim Sûresi

Medenî bir sûre olup bir itirâzî cümle barındırır.

عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا (5)

Ayette geçen "(إِنْ طَلَّقَنَّ)" şart cümlesi, "عسى" ismi ve haberi arasında araya giren bir cümledir.²⁷⁸ Bu ayet, Hz. Muhammed'in (s.a.s) eşlerinin kıskançlık nedeniyle bir araya gelmeleri üzerine Allah tarafından bir uyarı olarak indirilmiştir.²⁷⁹

4.1.49. Kalem Sûresi

Mekkî bir sûredir. Bir adet itirâzî cümle barındırır.

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ (1) مَا أَنْتَ بِنِعْمَةٍ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ (2)

Ayette geçen "(بِنِعْمَةِ رَبِّكَ)" araya giren bir yemindir ve mübteda ile haber arasına girmiştir. Hüküm verilen ile hüküm arasında yer alır. Bu, hüküm verilenin doğruluğunu ve kesinliğini vurgulamak, pekiştirmek ve abartmak içindir.²⁸⁰ Mübteda bu ayette mânın ismidir. Mahkûm bih ise haberidir.

4.1.50. Ma'âric Sûresi

Sûre Mekkîdir ve araya giren tek bir cümle içerir.

²⁷⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-masûn*, 10/368-369.

²⁷⁹

https://islamweb.net/ar/library/index.php?page=bookcontents&idfrom=4870&idto=4870&bk_no=50&ID=4937.

²⁸⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahrü 'l-muhît*, 8/308; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-masûn*, 10/400.

Ayette geçen وَالصُّبْحُ إِذَا أَسْفَرَ cümlesi önceki kasem ile cevabı arasına dâhil olmuş itirâzî bir cümledir.²⁸⁴ Başka bir görüşe göre ise söz konusu cümle itirâzî cümle değil atıftır.

4.1.53. Amme Sûresi

Mekkî bir sûredir. Bir itirâzî cümle örneği barındırmaktadır.

وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا (28) وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا (29) فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا (30)

Ayette geçen وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا cümlesi sebep ile müsebbbe arasına girmiş itirâzî bir cümledir. Zira kâfirlerin inkârı azaba sebep olmuştur.²⁸⁵ Tehdit ifade eden bir cümledir. كُلَّ شَيْءٍ ifadesi iştiğal ile mansub olmuştur.

4.1.54. Abese Sûresi

Mekkî sûrelerden olup bir itirâzî cümle örneği taşımaktadır.

كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ (11) فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ (12) فِي صُحُفٍ مُّكَرَّمَةٍ (13)

Ayette geçen فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ ifadesi sıfat olan (في صحف) ile mavsuf olan (تذكرة) arasına girmiştir.²⁸⁶

4.1.55. Tarık sûresi

Mekkî sûredir. Bir itirâzî ayet barındırmaktadır.

وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ (1) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ (2) النَّجْمُ الثَّاقِبُ (3) إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ

Ayette geçen (وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ) istifham cümlesidir. Kasem ile cevabı arasına girmiştir.²⁸⁷ İstifham dikkat çekme amacı gütmektedir.

4.1.56. A'lâ Sûresi

Mekkî bir sûredir. Bir itirâzî cümle barındırmaktadır.

سَنُقَرِّئُكَ فَلَا تَنْسَى (6) إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى (7) وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَى (8)

²⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/186.

²⁸⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 10/660.

²⁸⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 10/689.

²⁸⁷ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 10/752.

Ayette geçen إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى ifadesi iki matuf arasına illet olarak dâhil olmuştur.

4.1.57. Fecr sûresi

Mekkî sûredir. Bir adet itiraz cümlesi barındırır.

فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ (15)

Ayette geçen إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ ifadesi mübteda ile haberi arasına dâhil olmuştur.²⁸⁸

4.1.58. Beled Sûresi

Mekkî sûredir. Bir itirâzî cümle örneği barındırmaktadır.

لَا أَفْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ (1) وَأَنْتَ حِلُّ بِهَذَا الْبَلَدِ (2) وَوَالِدٌ وَمَا وَلَدَ (3) لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ (4)

Bu ayette geçen (وَأَنْتَ حِلُّ بِهَذَا الْبَلَدِ) ifadesi kasem ile cevabı arasına dâhil olmuş bir itiraz cümlesi olarak kabul edilebilir. Bu durumda ayet, Allah bu beledde insanın zorluklar içerisinde yaratıldığı ifade eder.²⁸⁹ Ayette geçen وَوَالِدٌ وَمَا وَلَدَ ifadesi ise Âdem ve ondan doğan insanoğlunu ifade eder.

Bu sûreden sonraki sûrelerde itirâzî cümle örneği bulunmamaktadır. Ancak Tebbet sûresinde geçen ﴿وَأَمْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ فِي جَيْدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ﴾ ifadesi حَمَّالَةَ kelimesinin mansub okunması halinde mavsuftan kesilmiş sıfat konumunda olur. Bu nedenle de kanaatimizce bunu da itiraz saymak mümkündür. Ancak buna işaret eden herhangi bir nakil görmediğizi beyan etmek gerekir.

²⁸⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-masûn*, 10/787.

²⁸⁹ Eymen eş-Şevâ, *el-Câmi ' li i'râbi cümeli 'l-Kur'ân*, s. 531.

İstatiksel Veriler

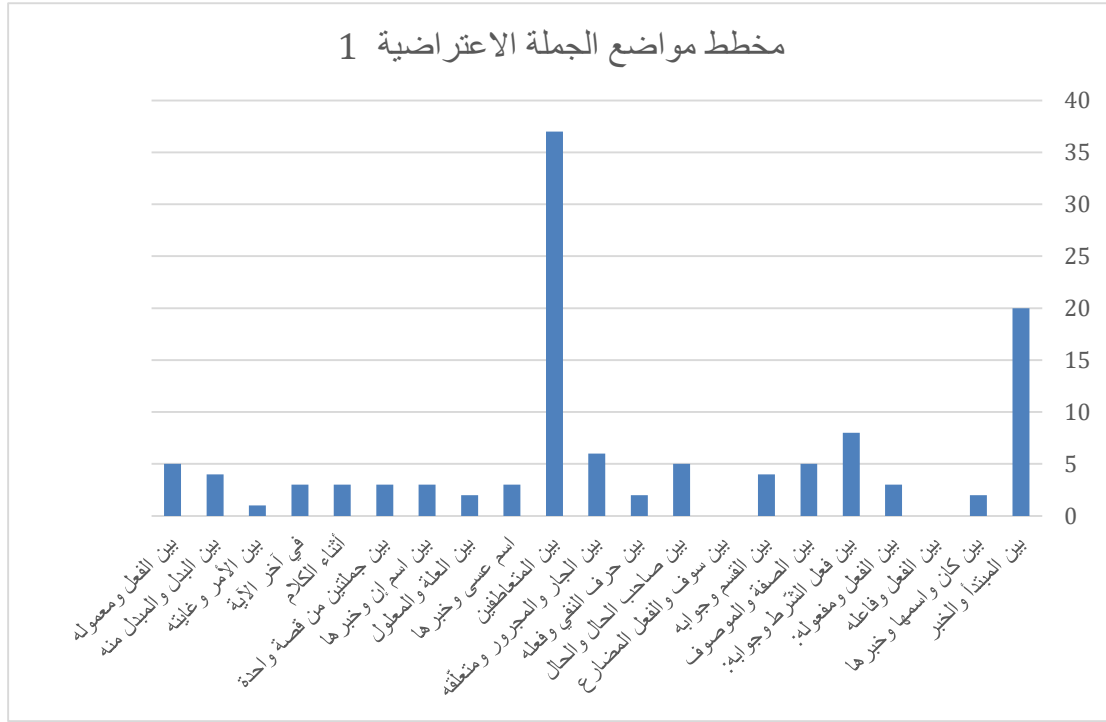
Tablo 4.1: Mütelażımİki Şey Arasına Giren İtirâzî Cümleler 1

بين الفعل ومفعوله	بين البديل والمبديل منه	بين الأمر وغايته	في آخر الآية	إنشاء الكلام	بين جملتين من قصة واحدة	بين اسم إن وخبرها	بين العلة والمعلول	اسم عسى وخبرها	بين المتعاطفين	بين الجار والمجرور ومتأقنه	بين حرف النفي وفعله	بين صاحب الحال والحال	بين سوف والفعل المضارع	بين القسم وجوابه	بين الصفة والموصوف	بين فعل الشرط وجوابه:	بين الفعل ومفعوله:	بين الفعل وفاعله	بين كان واسمها وخبرها	بين المبتدأ والخبر	السورة
																					الفاتحة
		1	1	1	1	2		1	2		1					1			1		البقرة
1	1				1				6			1					1		1	1	آل عمران
									2		1				1		1			2	النساء
															1	1					المائدة
									5											1	الأنعام
									2	1										2	الأعراف
				1																	الأنفال
					1																التوبة
									1											4	يونس
									2							1					هود
														1		1					يوسف
	1											1									الرعد
																					إبراهيم
																					الحجر
									4	1						1					النحل
						1						1									الإسراء
									1												الكهف
	1								1												مريم
				1					1												طه
																					الأنبياء
																2					الحج
									1												المؤمنون
																					النور
									1	1							1				الفرقان
			1																		الشعراء
																					النمل
																					القصص
									1												العنكبوت
									1												الروم
																					لقمان
									1							1				1	السجدة
												1									الأحزاب
1																					سبا
1																					فاطر
2																				1	يس
																					الصافات
			1											1						1	ص
									1												الزمر
																					غافر
																					فصلت

Tablo 4.1: Mütelazımîki Şey Arasına Giren İtirâzî Cümleler 1 (Devamı)

									1											الشورى			
																				الزخرف			
															1					الدخان			
																				الجاثية			
																				الأحقاف			
								1											1	محمد			
										1										الفتح			
																				الحجرات			
	1																			ق			
																				الذاريات			
																			1	الطور			
							1		1											النجم			
																			1	القمر			
																			1	الرحمن			
									1						1					الواقعة			
																				الحديد			
																				المجادلة			
																				الحشر			
																				المتحنة			
																				الصف			
																				الجمعة			
									1											المنافقون			
																				التغابن			
																			1	الطلاق			
								1												التحریم			
																				الملك			
																				القلم			
																				الحاقة			
										1										المعارج			
																				نوح			
																				لجن			
																				المزمل			
									1					1						المدثر			
																				القيامة			
																				الإنسان			
																				المرسلات			
																				النبأ			
																				النازعات			
															1					عبس			
																				التكوير			
																				الانفطار			
																				المطففين			
																				الانشقاق			
																				البروج			
															1					الطارق			
									1											الأعلى			
																				الغاشية			
																			1	الفجر			
									1											البلد			
5	4	1	3	3	3	3	3	2	3	3	6	2	5	0	4	5	8	3	0	2	2	0	المجموع

Şekil 4.1:Mütelazım İki Şey Arasına Giren İtirâzîCümleler 1

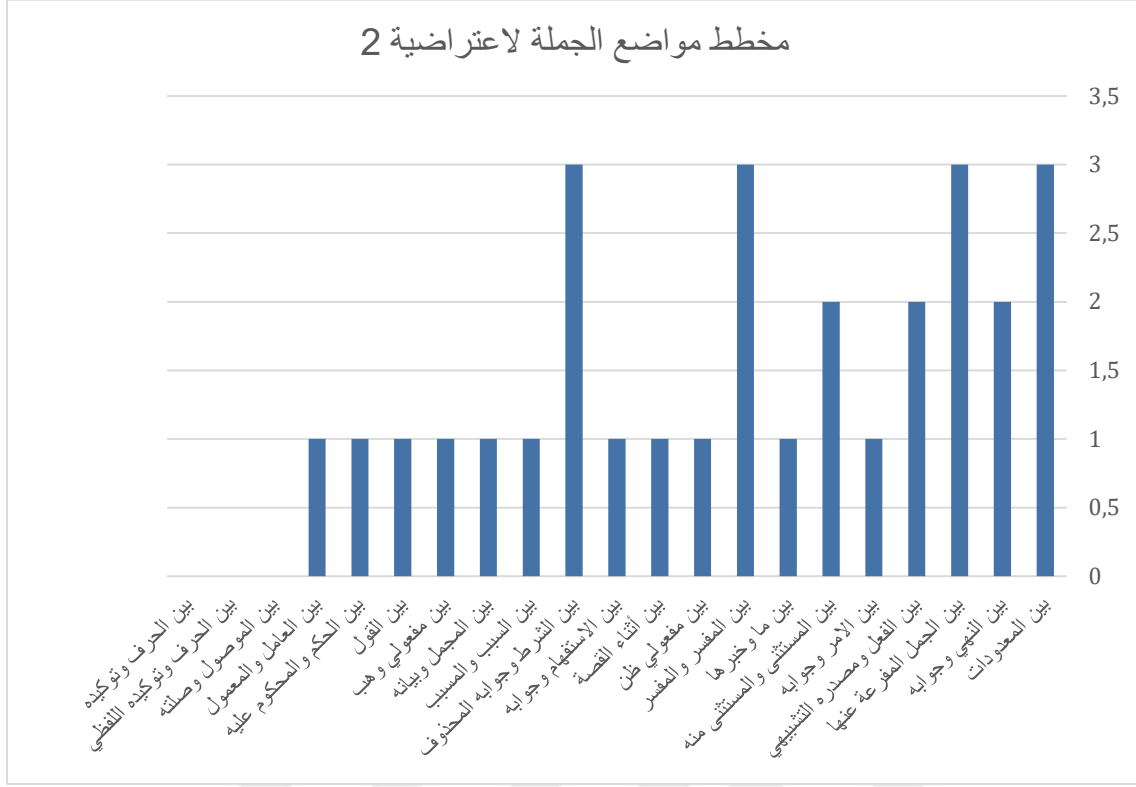
Tablo 4.2: Mütelazımîki Şey Arasına Giren İtirâzî Cümleler 2

بين الحرف وتوكيده	بين الحرف وتوكيده اللفظي	بين الموصول وصلاته	بين العامل والمعمول	بين الحكم والمحكوم عليه	بين القول	بين مفعولى وهب	بين المجرى وبيانها	بين السبب والمسبب	بين الشرط وجوابه المحذوف	بين الاستفهام وجوابه	بين أثناء القصة	بين مفعولى ظن	بين المفسر والمفسر	بين ما وخبرها	بين المستثنى والمستثنى منه	بين الامر وجوابه	بين الفعل ومصدره التثني	بين الجمل المفردة عنها	بين النهى وجوابه	بين المعدادات	السورة
																					الفاتحة
																					البقرة
									1												آل عمران
																					النساء
																					المائدة
																			1	3	الأَنْعَام
																					الأعراف
																					الأنفال
																					التوبة
															1	1	1				يونس
														1							هود
													1								يوسف
																					الرعد
																					إبراهيم
																					الحجر
																					النحل
										1	1										الإسراء
										1											الكهف
									1												مريم
																			1		طه
									1												الأنبياء
																					الحج
																					المؤمنون
																					النور
																					الفرقان
																					الشعراء
																					النمل
																					القصص
																					العنكبوت
																					الروم
													1								لقمان
																					السجدة
																					الأحزاب
																					سبا
																					فاطر
																					يس
																					الصافات
																					ص
																					الزمر
																					غافر
																					فصلت
																					الشورى

Tablo 4.2: Mütelazımîki Şey Arasına Giren Itirâzî Cümleler 2 (Devamı)

																				الزخرف		
																				الدخان		
																				الجاثية		
													1							الأحقاف		
																				محمد		
										1										الفتح		
																				الحجرات		
																				ق		
																				الذاريات		
			1																	الطور		
																				النجم		
																				القمر		
																				الرحمن		
										1										الواقعة		
																				الحديد		
																				المجادلة		
																				الحشر		
																				المتحنة		
																				الصف		
																				الجمعة		
																				المنافقون		
																				التغابن		
																				الطلاق		
																				التحریم		
																				الملك		
			1																	القلم		
																				الحاقة		
																				المعارج		
																				نوح		
																				الجن		
																1				المزمل		
																				المدثر		
																				القيامة		
																				الإنسان		
																				المرسلات		
										1										النبا		
																				النازعات		
																				عيس		
																				التكوير		
																				الانفطار		
																				المطففين		
																				الانشقاق		
																				البروج		
																				الطارق		
																				الأعلى		
																				الغاشية		
																				الفجر		
																				البلد		
0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	3	1	1	1	3	1	2	1	2	3	2	3	المجموع

Şekil 4.2: Mütelâzım İki Şey Arasına Giren İtirâzî Cümleler 2

Çalışma neticesinde Kur'ân-ı Kerîm'de 148 adet itirâzî cümle bulunmuştur. Bu cümleler, nahivsel birlikteliklere göre dağılmıştır. En fazla itirâzî cümle, 37 tanesiyle, atıflar arasında yer almaktadır. Bunu 20 tanesiyle mübteda haber arasında yer alan cümleler takip etmektedir. Araştırma sürecinde fiil ile fail, harf ile te'kidî, "sin" ile müzari fiil, sıla ile mavsullar arasında itirâzî cümle bulunamamıştır.

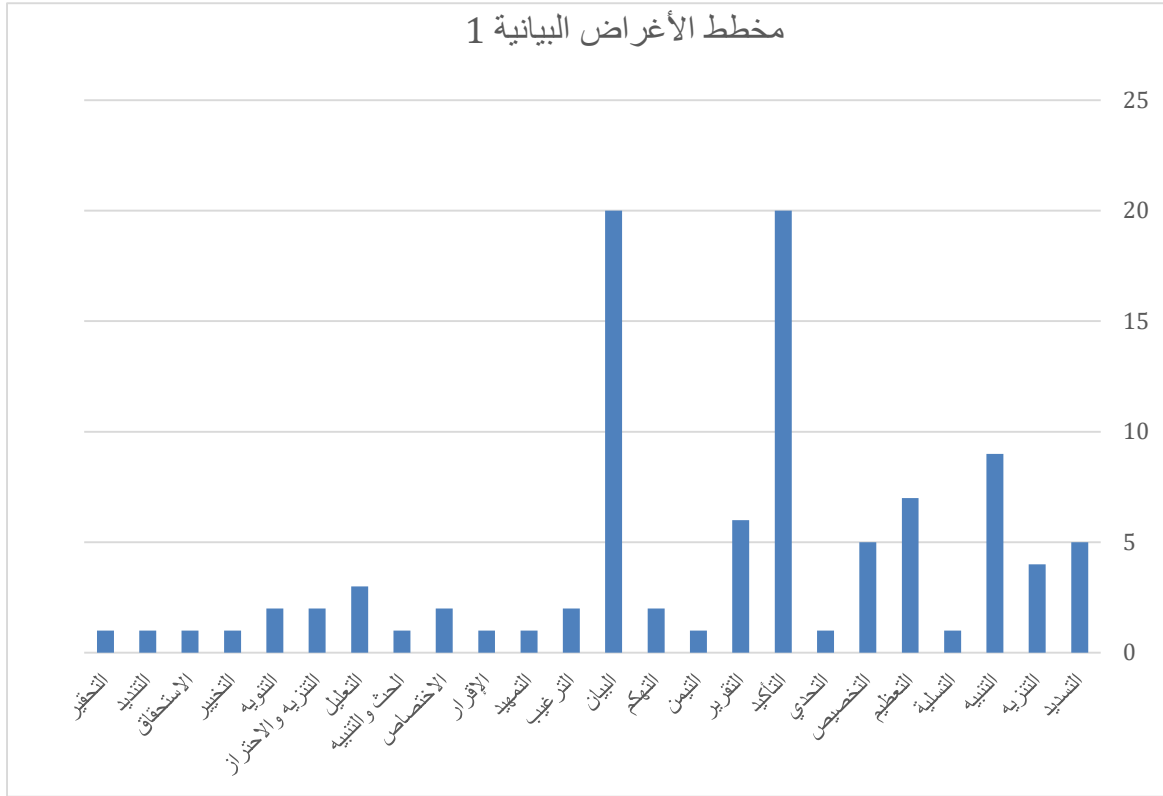
Tablo 4.3: gatâBel Amaçlarına Göre İtirâzî Cümle İstatistiği 1

السورة	التوبيخ	التنبيه	التسلية	التعظيم	التخصيص	التأكيد	التقرير	التبهن	التحكم	البيان	الترغيب	التمهيد	الإقرار	الإختصاص	الحث و التنبيه	التعطيل	التنزيه و الإحتراز	التنويه	التخدير	الإستحقاق	التنديد	التحقير
الفاتحة																						
البقرة															1							
آل عمران															1			2				
النساء												1	1									
المائدة												1										
الأنعام																		1				
الأعراف																						
الأنفال																						
التوبة																						
يونس																						
هود																						
يوسف																						
الرعد																						
إبراهيم																						
الحجر																						
النحل																						
الإسراء																						
الكهف																						
مريم																						
طه																						
الأنبياء																						
الحج																						
المؤمنون																						
النور																						
الفرقان																						
الشعراء																						
النمل																						
القصص																						
العنكبوت																						
الروم																						
لقمان																						
السجدة																						
الأحزاب																						
سبا																						
فاطر																						
يس																						
الصافات																						
ص																						
الزمر																						
غافر																						
فصلت																						
الشورى																						
الزخرف																						
الدخان																						
الجاثية																						
الأحقاف																						

Tablo 4.3: gatâBel Amaçlarına Göre İtirâzî Cümle İstatiği 1 (Devamı)

[illegible]

Şekil 4.3: gatâBel Amaçlarına Göre İtirâzî Cümle İstatistiği 1

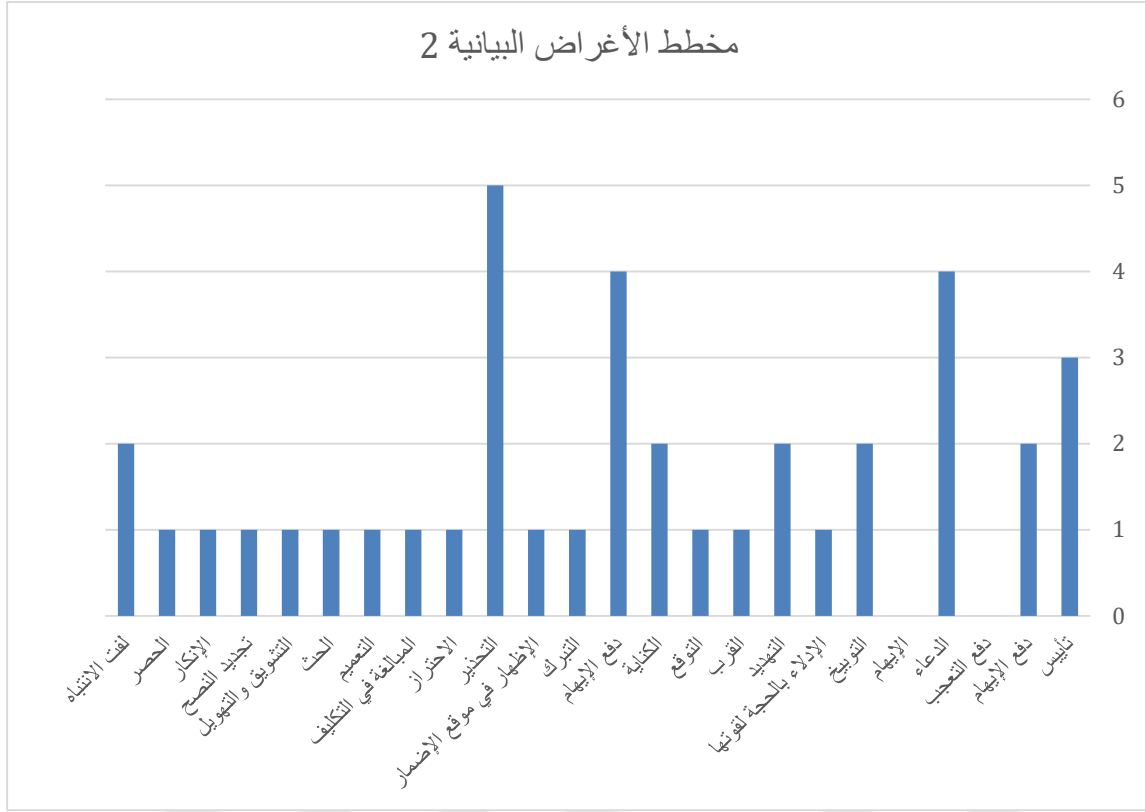

Tablo 4.4: gatâBel Amaçlarına Göre İtirâzî Cümle İstatistiği 2

السورة	تأسيس	دفع الإيهام	دفع التعجب	الدعاء	الإيهام	التوبيخ	الإدلاء بالحجة لقوتها	التوبيخ	القراب	التوقع	الكتابة	دفع الإيهام	التبرك	الإظهار في موقع الاضمار	التحذير	الإحتراز	المبالغة في التكليف	التعميم	الحث	التشويق، والتوبيخ	تجديد النص	الإنكار	الحصر	لفت الانتباه
الفاتحة																								
البقرة				1										1										
آل عمران											1													
النساء																								
المائدة																								
الأنعام															1									
الأعراف						1			1							1	1							
الأنفال																								
التوبة				1																				
يونس	1											1												
هود															1						1			
يوسف		1																						
الرعد																								
إبراهيم											1													
الحجر																								
النحل							1													1	1			
الإسراء																								
الكهف																								
مريم						1												1						
طه															1									
الأنبياء															1									
الحج																								
المؤمنون				1																				
النور																								
الفرقان																								
الشعراء																								
النمل																								
القصص																								
العنكبوت																					1			
الروم																								
لقمان																								
السجدة												1												
الأحزاب												1												
سبا																								
فاطر																								
يس																								
الصفافات																								
ص																						1		
الزمر																								
غافر																								
فصلت																								
الشورى																								
الزخرف																								
الدخان																								

Tablo 4.4:gatâBel Amaçlarına Göre İtirâzî Cümle İstatiği 2 (Devamı)

Şekil 4.4: gatâBelAmaçlarına Göre İtirâzî Cümle İstatistiği 2

İtirâzî cümlelerin amacına yönelik grafiklere dair şunları söylemek mümkündür:

Kur'ân-ı Kerîm'de itirâzî cümlelerin en yaygın amaçları arasında te'kid ve beyan yer alır. Yirmi cümle beyan amacıyla, yirmi cümle ise te'kid amacıyla kullanılmıştır. Bu durum, Allah'ın kullarına karşı merhametinin ve kullarından ne istediğini açıkça beyan ederek onları dünya hayatında hak yola uymaya ve batıldan kaçınmaya, ahirette ise Allah'ın izniyle cennetine girmeye yönlendirmesinin bir göstergesidir.

Bazı ateistler, Allah'ın keliması olduğu için Kur'an'da te'kide gerek olmadığını ve te'kidin Arap dilinin yetersizliğinden kaynaklandığını savunarak Kur'an'daki te'kidi inkâr etmektedirler. Kur'an'ın Arap dilinin üsluplarına uygun olarak indiğini ve her te'kidin yerinde olduğunu hatırlatarak bu iddialara karşı çıkmak gerekir. Bu sayede Kur'an'ın Allah'ın kullarına indirdiği bir rahmet ve dinin anlaşılmasını kolaylaştırıcı bir vesile olduğu ortaya çıkar.

Şems Sûresi, Leyl Sûresi, Duha Sûresi, İnşirah Sûresi, Tin Sûresi, Alak Sûresi, Kadr Sûresi, Beyyine Sûresi, Zilzâl Sûresi, Adiyat Sûresi, Kâria Sûresi, Tekâsur Sûresi,

Asr Sûresi, Hümze Sûresi, Fil Sûresi, Kureyş Sûresi, Maun Sûresi, Kevser Sûresi, Kâfirûn Sûresi, Nasr Sûresi, Mesd Sûresi, İhlas Sûresi, Felak Sûresi, Nas Sûresi ise itirâzî cümle barındırmayan cümlelerdendir.

Mekkî ve Medenî Sûreler Arasındaki itirâzî cümle dağılımı hakkında şunları söylemek mümkündür: Bu araştırma, beyan amacıyla kullanılan itirâzî cümlelerin yedi tanesinin Medenî sûrelerde, on ikisinin ise Mekkî sûrelerde yer aldığını göstermiştir. Bunun Kur'an'ın mucizelerinden biri olduğunu ve o dönemdeki Müslümanların durumuna uygun olduğunu söylemek mümkündür: Zira yeni bir dine mensup olan Müslümanlar, şehrin dışında oldukları dönemde, Medine'de oldukları zamana kıyasla, birçok konuda beyan ve açıklamaya ihtiyaç duymaktaydılar. Medine'de ise durum istikrara kavuşmuş ve Müslümanlar İslam'ın fikhını ve şeriatını büyük ölçüde öğrenmişlerdir.

Aynı durum te'kid amacıyla kullanılan parantez içi cümleler için de geçerlidir. Mekkî sûrelerde bu amaçla kullanılan on beş, Medenî sûrelerde ise beş cümle yer almaktadır. Yeni Müslüman, başlangıçta bazı tereddütler ve şüpheler yaşayabilir ki bu da insan doğasının bir gereğidir. Bu nedenle bu sûrelerin te'kide yer vermesi doğaldır. Yüce Allah'ın keliması te'kide ihtiyaç duymasa da, bu, o dönemdeki Arap dilinin üslubuna uygundur ve Kur'an, muhataplarının anlayışına ve mantığına uygun bir şekilde indirilmiştir.

Tenbih amacıyla kullanılan parantez içi cümleler ise Mekkî sûrelerde beş, Medenî sûrelerde ise dört kez kullanılmıştır. Bu da her zaman ve mekânda Müslüman'ın ihtiyaç duyduğu bir unsurdur. Zira insan zayıf yaratılmıştır ve en küçük zevk ve şehvetlerden bile etkilenebilir. Bu nedenle itirâzî cümlelerin dağılımı ve beyan amaçları, her zaman ve mekândaki Müslüman muhatabın durumuna uygun şekilde yapılmıştır. Bu da Kur'an'ın mucizelerinden biri ve Allah'ın mümin kullarına merhametidir.

SONUÇ

Kur'ân'da itirâzî cümleler eksenli yapılan bu çalışmada süreç içerisinde elde edilen bilgileri ve varılan sonuçları şöyle özetlemek mümkündür:

Çalışmada itirâzî cümlelerin Kur'an'ın fonetik yapısının ve düzeninin temel bir unsuru olduğu tespit edilmiş ve Arapçada ilk etapta nahoş gibi gelen itirâzî cümleler Kur'ân'da herhangi bir uyuşmazlığa neden olmadığı ortaya konulmuştur. Allah'ın kelimasının iyileştirmeye veya güzelleştirmeye ihtiyacı olmadığı, aksine her birinin bağlamında gerekli bir işlevi olduğu ve anlamın önemli bir kısmını taşıdığı teyit edilmiştir. Bu uyum öylesine ahenklidir ki bu cümleler ayetlerden çıkarılsa veya yeri değiştirilse, istenen anlamın bir kısmı kaybolacaktır.

Araştırmada itirâzî cümlelerin sayısal dağılımları Kur'ân'ın icâz yönüyle eşleştirilmiş, gerek anlam açısından gerekse de bulunduğu konum itibarıyla dağılımın hikmet ve belâgatla uyumlu olduğu ortaya konulmuştur.

Bazı sûrelerde hiç itirâzî cümle bulunmazken bazılarında birden fazla örneğin bulunduğu tespit edilmiştir. Bazı örneklerin farklı yorumlara uygun olduğu ve itirâzî cümle olmaları farklı bir yaklaşımla olduğu da örnekleriyle ortaya konulmuştur.

Bu araştırmanın sonuçlarının daha faydalı hale gelmesi için tefsir ilmiyle uğraşan araştırmacılara, bu bulguları kendi araştırmalarında kullanmalarını, Kur'an ayetlerini ve üslubunu, ayetlerin inme sebebi ve olaylarla ilişkisini göz önünde bulundurarak analiz etmelerini tavsiye ediyoruz. Bu konudaki araştırma yolu oldukça zorlayıcıydı ve birçok kitabı incelememizi gerektirdi. Kaynak ve referans listesinde bu kitapları bulabilirsiniz. Umarız emeğimiz boşa gitmez ve bu çalışma başkaları için faydalı bir kaynak olur.

KAYNAKÇA

- Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbu's-Sina'ateyn*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.) 1/190.
- Askerî, Ebû Hilâl. *Mu'cemü'l-furûki'l-lugaviyye*. thk. Şeyh Beytullah Beyât, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmi, 1998.
- Bağdâdî, Ebû Bekir. *Hizânetü'l-edeb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinani el-Leysi. *el-Beyan ve't-Tebyîn*. thk: Abdüsselam Harun, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1418/1998.
- Ebû Hafs, Siraceddîn Amr b. Ali b. Adil el-Hanbeli ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-kitâb*, thk, Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan Esirüddin el-Endülüsî. *el-Bahrü'l Muhît*. Beyrut: Darü'l Fikr, 1420.
- Ebû Ubeyde, Mamer b. Müsenna, *Mecâzü'l-Kur'ân*. thk., Muhammed Fuâd Sezgîn, Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1381.
- Ebu'l-Hayr, Zeyd b. Abdullah b. Mes'ud b. Rifa'a el-Hâşimî. *el-Emsâl*. Şam: Daru Sa'düddin, 1423.
- el-Âmidî, Ebu'l-Hasan Seyyidüddin Ali b. Ebi Ali b. Muhammed b. Salim es-Sâlihî. *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Abdurrazak Afifi, Beyrut-Şam: Darü'l-İslam, ts.
- el-Bağdâdî, Ebû Hafs Ömer b. Hafs b. Osman. *et-Terğîb fî Fadâili'l-A'mâl ve Sevâb*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, Lübnan – Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1424/2004.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Huseyri el-Horasani. *Delâilü'n-Nübüvvet ve Ma'rifeti Ahvali Sahibi's-Şeriat*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, ts.
- el-Cürcânî, Ebû Bekir, Abdülkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed. *el-Cümel*. thk. Haleb Haydar, (Dımaşk, Mektebetü Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, 1972.
- el-Cürcânî, Ebubekir Abdülkahir b. Abdurrahman b. Muhammed. *Delâilü'l-İcâz fî ilmi'l-ma'ânî*. thk, Mahmut Şakir Ebû Fahr, Kahire: Matba'atü'l-Medenî; Cidde: Darü'l-Medenî, ts.
- el-Enbârî. *el-Belâga fî'l-Fark Beyne'l-Muzekker ve'l-Mu'ennes*, thk. Ramazan Abdüttabab, Beyrut: Matbaatu Darü'l-Kütüb, 1970.
- el-Endülüsî, Ebû Ömer Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Abd Rabbih b. Habib b. Hadid b. Salim, *el-'İkdü'l-Ferîd*. Beyrut Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1404.
- el-Ferrâ, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud b. Muhammed b. el-Begavî eş-Şâfiî, *Ma'alimü't-Tenzil Fî Tefsir'il-Kur'ân-Tefsir'ul-Begavî*, thk. Abdurrazak el-Mehdî, Beyrut: Dar İhya't-Turasi'l-Arabi, 1420.
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh b. Manzûr ed-Deylemi *Ma'ani'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf en-Necati ve diğerleri, Mısır: Darü'l-Misriyye li't-Telif ve't-Terceme, ts.
- el-Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *Mi'yarü'l-İlm fî fenni'l-mantik*. thk. Süleyman Dünyâ; Darü'l-Maarif, Mısır, 1961.

- el-Hafâcî, *Sirru'l-Fesâha*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-'İlmiye, 1402/1982.
- el-Hâlidî, Kerim Hüseyin. *Nazarât fî'l-cümleti'l-Arabiyye*, Amman, Dâru Sefâ li'n-neşri ve't-tevzî, 2005.
- el-Hâşimi, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa el-Hâşimi, *Cevâhirü'l-belâğa fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî*, thk. Dr. Yusuf el-Samîlî, Beyrut: el-Maktabah el-'Asriyye.
- el-Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. 'Alî. *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ'*. 15 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir b. Ferac el-Ensârî el-Hazrecî Şemsüddin. *Câmi'u'l-Ahkâm li'l-Kur'ân*. thk. thk. Ahmed el-Berduni-İbrahim Atfîş, Kahire: Darü'l-Kütübî'l-Misriyye, 2. Baskı, 1384/1964.
- el-Maarî, Şevkî. *İ'râbu'l-cümel ve eşbâhü'l-cümel*. Dımaşk, Dârü'l-hâris, 1997.
- el-Munâvî, Zeynüddin Muhammed Abdurrauf b. Tacü'l-Arifin b. Ali b. Zeyne'l-Abidîn el-Haddadî. *et-Teysir bi Şerhi'l-Cami'i's-Sağir*. Riyad, yy. 1408/1988.
- el-Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezid b. Abdülekber es-Simâlî el-Ezdî el-Muktedeb. thk. Muhammed Abdülhâlik Azîme, Beyrut: Âlemü'l-Kitab, ts.
- el-Müslîm, Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî, b. Haccâc. *Sahîhu Muslim*. thk, Ahmed b. Rif'a b. Osman Hilmi Karahisârî, İstanbul: Dâru Tibâati'l-Âmira.
- el-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Katîr b. Ğâlib el-Âmulî. *Câmi'u'l-Beyân fî Tevil'il-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut Müessesese'r-Risâle, 1420/2000.
- er-Râcihî, Abduh. *et-Tatbîku'n-nahvî*. Beyrut, Dârü'n-Nahdeti'l-arabiyye, 1979.
- er-Radî, Necmuddîn Muhammed b. Hasen el-Esterâbâdî. *Şerhu'r-Radî ala'l-Kâfiye*, 3. bs. thk. Yusûf Hasan Ömer, Bingâzî: Camiatu Kân Yûnus, 1996.
- es-Semerrâi, Fazıl Salih. *el-Cümletu'l-Arabiyye aksâmuhâ ve te'lîfuhâ*. Amman Darü'l-Fikr, 2. bs., 1427/2007.
- es-Sûlî, Ebû Bekir Muhammed b. Yahya. *Adabü'l-Kâtib*. thk. Muhammed Behce el-Âsârî, Seyyid Mahmud Şekri el-Alusî, Mısır: Matba'atu's-Selfiye – Bağdat: el-Maktabetü'l-Arabiye, ts.
- eş-Şâfiî. *er-Risâle*. thk, Ahmed Şâkir, Mısır: Mektebetü'l-Halebi, 1358/1940.
- eş-Şevâ, Eymen. *el-Câmi' li i'râbi cümeli'l-Kur'ân*. thk, Şeyh Kerîm Râcih Mustafa Abdülhis ve Abdürrezzâk el-Halebi, Dımaşk: Mektebetü'l-Gazzâlî-Beyrut: Dâru'l-Feyhâ, 2000.
- eş-Şeybanî, Ebû Zekeriya Yahya b. Ali b. Muhammed et-Tebrizi, *Şerhu Divânî'l-Hamâse*. Beyrut: Darü'l-Kalem, ts.
- Ezherî, Hâlid. *Şerhü't-tasrîh ale't-tavdîh*. Beyrut: Dârü'l-fikr, , ts.
- ez-Zehabî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. Kahire: Darü'l-Hadis, 1427/2006.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-tevîl*. Beyrut Dârü'l-Fikr, 1971.
- ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, Beyrut: Darü'l-İhya'l-Arabiyye, İsa el-Babi el-Halebi ve şürekâuhu, Darü'l-Maarife, 1376/1957.
- ez-Ziriklî, Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris Mahmûd. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1988.

https://islamweb.net/ar/library/index.php?page=bookcontents&idfrom=4870&idto=4870&bk_no=50&ID=4937.

İbn Atiyye, *el-Muharreri 'l-vecîz, fî tefsîri 'l-kitâbi 'l-azîz*. Mağrib: 1975.

İbn Esîr, Diyâuddîn Nasrullah b. Muhammed. *el-Meseli's-sâir fî edebi 'l-kâtib ve 'ş-şâir*. thk. Ahmed el-Hûfî, Kahire: Dâru Nahde Mısır li't-tibâa ve't-tevzî', ts.

İbn Fâris, Ahmed b. Zekerîyyâ. *es-Sâhibî fî Fikhi 'l-luga*, 6 Cilt. thk. Ömer Fârûk et-Tibâ, Beyrut: Mektebetü'l-maârif, 1993.

İbn Hanbel, Ahmed. *Musnedü'l-Imâm Ahmed*. thk, Şuayb el-Arnaut ve diğerleri, Beyrut: Müesseses-r-Risâle, 1421/2001.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf el-Ensârî el-Mısırî. *Muğni 'l-lebîb 'an kütübi 'l-e'arîb*. thk. Muhammed Muhibbuddîn Abdülhamid, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabiyye.

İbn Kayyim, Muhammed b. Ebubekir b. Eyyub b. Sa'd Şemsuddin el-Cevzî. *Bedai'u'l-Fevâid*. Beyrut: Dar'ul Kitab'ul Arabi, ts.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî. *Tefsîru 'l-Kur'ân 'il-Azîm*. 8 Cilt. thk. Sami b. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Menşûrât Muhammed Ali Beydûn, 1419/2002.

İbn Kesîr, Hafız İmadüddîn Ebu'l-Feda İsmail b. Ömer el-Kureyşî el-Dimaşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk, Dr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut: Dar-u'l-Hecer li't-Tibâ'a, ts.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dînûrî. *Te'vîlü meşküli 'l-Kur'ân*. thk. İbrahim Şemsuddin, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

İbn Kuteybe. *Edebü 'l-kâtib*. thk, Muhammed ed-Dâllî, Dimaşk: Muessesetu'r-Risâle, , ts.

İbn Kuteybe. *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye*, thk, Komisyon, BAE: Camiatu eş-Şârika, 2008.

İbn Ümmi Kasım, Ebû Muhammed Bedreddin Hasan b. Kasım b. Abdullah b. Aliyyü'l-Muradi el-Mısri el-Maliki, *Tevdihu'l-Makasid ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfîyyeti İbn Malik*, thk. Abdurrahman Ali Süleyman, Beyrut: Darü'l-Fikr el-Arabi, 1428/2008.

İbnü'l-Esir, İzzeddîn. *Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1409/1989.

İmtisâl et-Tayyib Abdürrahman, Envâu'l-cümel fi'l-kitâbeti'l-Arabiyye ve delâlihâ" *Mecelletü 'l-Ulûmi 'l-İslâmiyye*, sayı, 5, tarih, 1.1.2015.

Kabâve, Fahreddîn. *İ'râbü'l-Cümel ve Eşbâhü'l-Cümel*. Halep Darü Neşri'l-Asma'i, 1392/1972.

Mahzûm, Ali el-Fercânî. *el-Cümletü 'l-itarâdiyye fî sûreti sâd beyne 'l-mütevakkî ve 'd-delâle*. Mecelletu Câmiati'l-Esmeriyye, sayı 26/ yıl 13.

Muhammed Emin eş-Şâfî. *Tefsîru Hadâiki'r-rûhi ve'r-reyhân fî revâbi 'ulûmi 'l-Kur'ân*. thk. Hâşim Muhammed Ali Mehdî, ts.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hafızüddin. *Tefsîru'n-Nesefî Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Tevîl*. thk, Yusuf Ali Bedîvî, Muhyiddîn Dîb Musto, Beyrut: Dârü'l-Kelâmü't-Tayyib, 1998.

Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin et-Teymî Fahreddîn. *Mefâtihu 'l-gayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1420.

- Semîn el-Halebî. *ed-Dürrü'l-masûn*. thk, Ahmed el-Harrât, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1994.
- Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Harisî. *el-Kitab*, thk. Abdusselam Muhammed Harun; Mektbetü'l-Hancı, Kahire, 3. Baskı, 1408/1988.
- Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî'n-nahv*. Haydarabad: 1359.
- Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi fî şerhi cem'i'l-cevâmi*, thk. Abdülhamit Hendâvî, Kahire: Mektebetü't-tevkîfiyye, ts.
- Şâfîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. el-Abbas b. Osman b. Abdülmuttalib b. Abdümenaf el-Muttalibi el-Kureyşî el-Mekkî. *el-Ümm*. Beyrut: Darü'l-Maarife, ts.
- Tantâvî, Muhammed Seyyid, *et-Tefsîrû'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire, Dâru Nahdeti'l-Mısr li't-tibâa ve'n-neşr ve't-tevzî, 1997.
- Temmâm, Hassân. *el-Beyân fî ravâi'i'l-kur'ân*. Kahire: Alemü'l-Kütüb, ts.
- Zebîdî, Muhammed Murtedâ b. Muhammed el-Huseynî. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. 'Abdulmun'im Halîl İbrâhîm, Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012.
- Zeccâc, Ebû İshâk. *Ma'ani'l-Kur'ân ve İ'rabuhu*. Thk. Abdülcélil Şelbi, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemahşerî, *el-Mufasssal fî ilmi'l-arabiyye*. thk. Fahr Salih Kudâra, Amman, Dâru Ammâr, 2004.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Ahmet KERİMOĞLU	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Şam Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Arap Dili ve Edebiyatı
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	